

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

DOÇ. DR. SALİH BATAL

Ekim 2025

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2025

ISBN • 978-625-5737-58-8

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

**ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK
ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR**

EKİM 2025

EDİTÖR DOÇ. DR. SALİH BATAL

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DEMOKRATİK MEŞRUIYET TEMELİNDE HÂKİM PARTİ SİSTEMİ
VE HEGEMONİK PARTİ SİSTEMİ

Abdulkadir CESUR 1

BÖLÜM 2

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN İSTİHDAM ALGISININ SİYASET
SOSYOLOJİSİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahriye ESELER..... 13

Baran DURAL 13

BÖLÜM 3

SİYASAL SOSYALLEŞMENİN BİR UNSURU OLARAK AİLE’NİN OY
VERME DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ

Bora ALKAN..... 39

BÖLÜM 4

BATI’DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN KAYNAKLARI

Ertuğrul ERYÜCEL 53

BÖLÜM 5

SURİYE’DE KÜRTLERİN SİYASAL KONUMU: TARİHSEL ARKA PLAN
VE İÇ SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KIRILMA NOKTALARI

Muhammet Fatih ÖZKAN..... 67

BÖLÜM 6

BATI BALKAN BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE KÜRESEL
GÜÇLERİN BÖLGE ÜZERİNDEKİ ÇIKAR ALGILAMALARI

Özlem TAN 81



DEMOKRATİK MEŞRUIYET TEMELİNDE HÂKİM PARTİ SİSTEMİ VE HEGEMONİK PARTİ SİSTEMİ

“=====”

Abdulkadir CESUR¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi (Kandıra MYO),
abdulkadir.cesur@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2697-0430

1.GİRİŞ

Meşruiyet siyasal iktidarların uzun ömürlü olabilmesinin temel koşullarından biridir. Bununla birlikte çok sayıda kavramla ilişkilendirilmeye, eşitlenmeye ve farklı bağlamlar üzerinden tartışılmaya oldukça müsait bir kavramdır. İktidarın kaynağı üzerinden ele alındığında, iktidar sahibinin veya yönetim biçiminin haklılığını ifade eder. Bu haklılık tarihte karşılaşıldığı şekliyle din, gelenek veya soy temelinde elde edilebilir. Lakin demokrasinin evrensel değer olarak kabul edildiği çağımızda meşruiyetin demokratik ilke ve değerler temelinde elde edilmesi beklenir. Bu minvalde karşımıza çıkan ‘demokratik meşruiyet’ kavramı, demokrasinin özüne, ruhuna, ilke ve değerlerine uygun olarak siyasal iktidarın belirlenmesini ve kullanılmasını ifade eder.

Diğer taraftan günümüz dünyasına baktığımızda ise ülkelerin ‘diktatörlükler’ ve ‘demokrasiler’ olarak net bir şekilde bölünmediği, pek çoğunun ne açıkça demokratik ne de tamamen otoriter bir nitelik arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda pek çok devlet liberal demokrasi ile otoriterlik arasında tonları değişen ölçülerde gri bir bölgede siyasal sistemlerini konsolide etmektedir. Siyasal sistemin biçimlenmesinde ve konsolidasyonunda en önemli değişken olaraksa karşımıza parti sistemi çıkmaktadır.

Bununla birlikte demokrasi ile otoriterlik arasındaki gri bölgede konumlanan veya konumlandırılan ülkeler literatürde genelde ‘rekabetçi otoriter’ (competitive authoritarian), ‘seçimsel otoriter’ (electoral authoritarian), ‘yarı demokratik rejim’ (semi-democratic regime), ya da genel bir kavramlaştırma ile ‘hibrit (melez) rejim’ olarak adlandırılmakta ve demokratik meşruiyeti sağlamaktan uzak kalan ülkeler olarak kodlanmaktadır (Bkz. Diamond, 2002; Levitsky & Way, 2002; Schedler, 2002; Linan & Mainwaring, 2013).

Tabi bakıldığında söz konusu bu ülkelerin çoğunun hâkim parti sistemi ile hegemonik parti sistemine sahip ülkelerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma hibrit rejim olarak adlandırılan ve demokratik meşruiyeti sağlamaktan uzak kaldıkları ileri sürülen ülkeler üzerinden hâkim parti sistemini ile hegemonik parti sistemini demokratik meşruiyet temelinde sorgulamaya odaklanmaktadır. Bu sorgulama, hâkim ve hegemonik parti sistemine sahip ülkelerin sadece demokratik meşruiyet bakımından negatif şekilde kodlanmayı hak edip etmediklerine değil, aynı zamanda bu konuda bir genelleme yapıp yapılamayacağına ve demokratik meşruiyet tartışmasını parti sistemleri üzerinden yürütmenin ne ölçüde doğru olduğuna da ışık tutacaktır.

Sunuluşu bağlamında çalışmada ilk olarak hâkim parti sistemi ile hegemonik parti sistemi ele alınmış ve kendilerini diğer parti sistemlerinden ayıran temel karakteristik özellikler ortaya konmuştur. Sonrasında demokratik meşruiyet kavramının ne ifade ettiği, elde edilmesi konusunda

hangi ölçütlerin dikkate alınması gerektiği konusu ele alınmıştır. Daha sonrasında ise hâkim partili ve hegemonik partili ülkelerin demokratik meşruiyet karşısındaki konumlanışlarını değerlendirebilmeyi sağlayacak verilere yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise veriler ve elde edilen bulgular ışığında yorum ve öngörülerde bulunulmuştur.

2.HÂKİM PARTİ SİSTEMİ – HEGEMONİK PARTİ SİSTEMİ

Literatürde akademisyenlerin hâkim parti sistemini ifade ederken farklı isimlendirmelere gittiği görülmektedir. Örneğin; Sartori (1976) bu sistemi '*baskın parti sistemi*' (predominant party system), Hadenius ve Teorell (2007), Reuter ve Remington (2009) '*hâkim parti rejimi*' (dominant party regime), Pempel (1990) '*tek parti hakimiyeti*' (single-party dominance) olarak adlandırmakta, Dunleavy (2010) ve Greene (2007) ise '*hâkim parti sistemi*' (dominant party system) kavramını kullanmaktadır.

Buna benzer bir çeşitliliğe hâkim parti sistemine ilişkin yapılan tanımlarda da rastlanmak mümkündür. Ancak tanımların hemen hepsinde ortak bir vurgu söz konusudur: iktidar süresinin uzunluğu. Lakin süreye ilişkin ortaya konan görüşlerde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; Sartori'ye (1976) göre bu süre en az 3 seçim dönemi, Mair'e (1998: 53-54) göre en az 4 yasama dönemi, O'Leary'e göre en az 10 yıl, Greene (2007) ve Blondel'e (1968) göre ise en az 20 yıldır. Cox (1997) gibi en az 30 yıl şeklinde daha uzun bir süre geçmesi gerektiğini ileri sürenlere de rastlanmaktadır.

Aslında süreye dair bu türde farklılıkların kafa karıştırıcı bir yanının bulunmadığı söylenebilir. Çünkü gerek seçimsel-otoriter bir zemininin oluşması gerek parti-devlet ayrımının grileşmesi ve gerekse iktidar partisinin partizan oyun alanını kendi lehine çarpıtarak seçimleri büyük ölçüde adaletsiz kılan avantajlara sahip olmaya başlaması gibi patolojik durumların çıkmasında 3-4 seçim döneminin yetersiz kalabileceğini düşünmek gerekir. Bu bağlamda hâkim partili ülkeler evrenine göz atıldığında 20 yıllık bir iktidar süresinin daha makul bir süre olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

Ayrıca en fazla vurgu yapılan nokta olsa da hâkim parti sistemini Daalder'in (1987: 180) de ifade ettiği üzere sadece süre ölçütü üzerinden ele almak çok doğru görünmemektedir. Tanımlarda sistemi karakterize eden farklı vurgularla da karşılaşmaktadır. Örneğin Sartori (1990: 345-46), hâkim parti sistemini tanımlarken süre ölçütünün haricinde, bir partinin parlamentodaki koltuk sayısının kesin çoğunluğunu elde etmesine ve rekabet düzeyinin düşük olmasına da vurgu yapmaktadır. Duverger (1986: 398-99), diğer partilerin hepsinden büyük olan, rakiplerini oldukça geride bırakan ve kendisine oy vermeyenler de dâhil olmak üzere kamuoyunun hâkimiyetine inandığı bir partinin bulunuyor olmasına dikkat çekmektedir. Ware (1996: 159), bir partinin hükümeti tek başına kontrol etmek için gerekli

olan parlamento sandalyesini düzenli şekilde kazanması gerektiğine işaret etmektedir. O'Leary bir partinin rakiplerinden fazla sandalye kazanıyor olmasının yanı sıra düzenli olarak hükümette kalabilmesini ve gerek ideolojisiyle gerek pazarlık gücüyle baskın veya kilit aktör konumunda bulunabiliyor olmasını vurgulamaktadır.

Bu bağlamda hem tanımlarda yapılan bu yönde vurgular doğrultusunda hem de burada yer verilmeyen pek çok araştırmacının literatürde ileri sürdükleri görüşler ve ortaya koydukları tanımlar ışığında hâkim parti sistemini karakterize eden ve daha iyi anlaşılması adına kendisini diğer parti sistemlerinden ayıran özellikleri genel hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür (Greene, 2010: 809-811; Özbudun, 1964: s.41-42; Özdağ, 2011: 46-47; Boucek 1998: 103-107; Arian & Barnes, 1974: 613; Blondel, 1968: 196; Bogaards, 2004:175; Kapani, 1995: 179,180; Cox, 1997: 238; Blondel, 1968: 196):

✓ Totaliter ve tam otoriter rejimlerden farklı olarak hâkim parti sisteminde muhalefet güçlerinin siyasi parti kurmalarına izin verilir.

✓ Hâkim parti iktidarı düzenli aralıklarla yapılan seçimler ve seçmenlerin teveccühü neticesinde oluşur.

✓ Rekabet koşulları ülkeden ülkeye farklılaşabilse de siyasi partiler arasında belli bir rekabetin varlığı söz konusudur. Bu anlamda zor olmakla birlikte muhalefet partilerinin az ya da çok iktidara gelebilme şansı vardır.

✓ Hâkim parti kendisini kesintisiz en az 4-5 yasama dönemi veya en az 20 yıl iktidarda tutacak oy ve sandalye sayısına ulaşmayı başarır.

✓ Hâkim parti kapsayıcılık ve topluma nüfuz etme anlamında diğer partilere kıyasla oldukça güçlü konumdadır.

Hegemonik parti sistemine bakıldığında ise bu sistemin yukarıda spesifik özellikleri sıralanan hâkim parti sistemiyle, 'uzun süreli iktidar' ve 'sistem içinde çok sayıda partinin bulunması' noktasında kesiştiğini ancak bu ikisi dışında önemli farklılıklara sahip olduğunu söylemek gerekir. Her şeyden önce çok sayıda siyasi partinin varlığına müsaade ediliyor olsa da literatürde genel kabul gören bir görüş olarak tam otoriter rejimlere yakın bir parti sistemi olarak değerlendirilmektedir. Bu yöndeki değerlendirmelerin temelinde ise öncelikle partiler arası rekabetin yokluğu yatmaktadır. Yani sistem içerisinde faaliyet gösteren siyasi partiler birer rejim partisi veya rejim partisinin himayesinde örgütlenen elit koalisyonlar durumundadır (Gandhi & Reuter, 2010: 84). Bunu bir anlamda hegemonik iktidarın bizatihi kendisi tarafından kurdurulan veya kurulmasına müsaade edilen uydu partiler olarak da değerlendirmek mümkündür.

Bu bağlamda Kuomintang (KMT) partisi ile Tayvan, 2000 yılına kadar Parti Socialiste (PS) ile Senegal, United Malays National Organization

(UMNO) ile Malezya, Democratique du Peuple Camerounaise (RDPC) ile Kamerun, New Azerbaijan Party (YAP) ile Azerbaycan, Fatherland (OTAN) ile Kazakistan, Halkın Demokratik Partisi (PDP) ile Nijerya ve Esat öncesi Arap Sosyalist Baas Partisi ile Suriye gibi sayısı daha da arttırılabilir olan ülkelerin sahip olduğu hegemonik parti sisteminin temel özelliklerini genel hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür : (Bkz. Diamond, 2002: 25-26; Boban, 2017: 61-63; Magaloni, 2006: 35; Duverger, 1986: 11; Gandhi & Reuter, 2010: 84; Sartori, 1976: 230, 2005: 30,204)

- ✓ Bir parti 20 yıldan fazla kesintisiz süredir iktidardadır ve adeta rejimi temsil eden bir parti konumundadır.
- ✓ Sistemde iktidar partisi haricinde başka partiler de bulunmaktadır.
- ✓ İktidar partisi ile diğer partiler arasında gerçek anlamda bir rekabet söz konusu değildir. Bu anlamda iktidar partisi dışındaki partilerin varlığı rejime meşruiyet kazandırma işlevi görür.
- ✓ Seçimler düzenli olarak yapılır. Ancak seçim sistemi ve seçimler iktidar partisinin sistematik ve tek taraflı kontrolü altında bulunduğundan dolayı iktidarın seçimle değişme olasılığı neredeyse hiç yoktur.
- ✓ Hegemonik parti ya yasal düzenlemelerle ya da devletin kaynaklar dahil tüm olanaklarını kullanarak iktidarını garanti altına almıştır.
- ✓ Hegemonik parti iktidarı parlamentoda genellikle hâkim parti sistemlerinde karşılaşıldan çok daha güçlü bir şekilde temsil edilir.

3.DEMOKRATİK MEŞRUIYET

Siyaset biliminin merkez kavramlarından biri olan meşruiyet kavramı normatif olarak çok sayıda kavram ile ilişkilendirilebilir ve eşitlenebilir bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda felsefi, ahlaki boyutları olan ve antik Yunan'dan günümüze tartışıl原因en bir kavramdır. Herkese ve her bilim alanına ilişkin meşruiyet kavramına bakış ve onu değerlendirış değişebilir. Dolayısıyla kendisine birbirinden farklı anlamlar atfedilebilir. Lakin genelde yasallık ve iktidarın kaynağı üzerinden ele alınıp konuşulur. Bu bağlamda yasal olmayan şeyin meşru olmadığını söylenir. Bu elbette bu doğrudur ama tek başına yasallık meşruiyeti açıklayıcı yeterliliğe sahip değildir. Çünkü yasal olan şey aynı zamanda meşru da olmayabilir. Mesela yasal ama ahlaki olmayan bir şeyin meşru olarak görülmesi ve değerlendirilmesi beklenemez

İktidar veya iktidarın kaynağı üzerinden ele alındığında ise meşruiyet, iktidar sahibinin, yönetimin veya yönetim biçiminin haklılığını ifade eder. Bu yüzden meşruiyet siyasal iktidarların her daim ihtiyaç duyduğu bir şey olarak karşımıza çıkar. Ortadan kalktığı ya da kaybedildiği anda siyasal

iktidarın varlığını uzun süre devam ettirebilmesi oldukça zorlaşır. Beetham'ın (2004: 110; 1991: 4) da işaret ettiği üzere siyasal iktidarın meşruiyete sahip olabilmesi ise ister geleneksel ister yasal olarak tanımlanmış olsun, iktidarın yerleşik mevcut kurallara göre elde edilmesi ve kullanılması şartının yerine getirilmiş olmasına bağlıdır. Bu anlamda meşruiyeti salt yasallığın haricinde, 'uygun olan', 'rıza dayanan', 'genel kabul gören' şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Bu noktada 'demokratik meşruiyet' kavramı ise, demokrasiye uygun olarak siyasal iktidarın belirlenmesi ve kullanılması olarak ifade edilebilir. Lakin, uygunluk ve rıza bağlamında demokrasinin kök anlamından ziyade onun özü ve değerleri üzerinden siyasal iktidarların demokratik meşruiyetini tartışmak gerekir. Çünkü demokrasi hali hazırda tanımlayıcı kök anlamını korusa da süreç içerisinde değerlendirici yüklemeler alan, kendisine yüklenen değerlerle anlam bulan ve dolayısıyla Sartori'nin (1996: 8) de belirttiği üzere sadece sözcük anlamından ibaret olmayıp bir şeyleri temsil eden bir kavram konumundadır.

Bundan kaynaklı olarak literatürdeki demokrasi çalışmalarında onun nasıl tanımlanacağı, nasıl ölçüleceği, ne olduğu veya nasıl olması gerektiği yönünde bir takım tartışma ve anlaşmazlıklar söz konusu olsa da demokratik değerlere ilişkin üzerinde geniş bir konsensüsün sağlandığı temel bileşenler de yok değildir. Bu bağlamda söz konusu bu bileşenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: (Bazezew, 2009: 359; Şahin, 2015: 73-76; Çam, 2002: 387-90; Uygun, 2017: 119-33; Muş, 2017: 28-44; Heywood, 2015: 54-61):

- ✓ Siyasal alanda birbiriyle gerçek anlamda rekabet eden siyasi partiler olmalıdır.
- ✓ Siyasi partiler arasında eşit rekabet koşulları sağlanmış olmalıdır.
- ✓ Belli aralıklarla seçimler yapılmalıdır.
- ✓ Seçimler özgür, adil ve şeffaf olmalıdır.
- ✓ Yasama ve yürütme organını denetim görevini etkin ve tarafsız şekilde yerine getirebilen bir parlamento olmalıdır.
- ✓ Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü anlayışı her alana güçlü bir şekilde yerleşmiş olmalıdır.

Literatürde üzerinde geniş bir konsensüsün sağlandığı bu kriterler demokrasinin olmazsa olmazı niteliğindeki değerlerdir. Dolayısıyla gerek siyasal sistemlerin gerek siyasal iktidarların ve gerekse siyasi parti sistemlerinin demokratik meşruiyet açısından değerlendirilmesinde bakılması gereken temel noktaları teşkil etmektedir. Bu bağlamda hâkim parti sistemi ile hegemonik

parti sisteminin demokratik meşruiyet karşısındaki konumlanışının bu temel noktalar üzerinden sorgulanması gerekir. Bunu sağlayacak verilere aşağıdaki bölümde yer verilmektedir.

4.HÂKİM PARTİLİ VE HEGEMONİK PARTİLİ ÜLKELERDEN ÖRNEKLER

Bir önceki bölümde sıralanan demokratik değerlerden siyasi partiler arası rekabetin varlığını, rekabet koşullarını ve belli aralıklarla yapılan özgür ve adil seçimleri demokrasinin elbette öncül koşulları olarak görmek gerekir. Lakin diğer taraftan bu öncül değerler hukuk devleti veya hukukun üstünlüğü anlayışını her daim garanti edebilecek güçte değerler olarak da görülmemelidir. Çünkü demokratik seçimler yoluyla da olsa elde edilen baskın güç bazen demokrasi ve hukuktan sapmaları da beraberinde getirebilmektedir. Merkel ve Croissant'ın (2004: 199) da dile getirdiği üzere bunun önüne set çekecek olan ise uzun yıllar boyu demokrasi kavramının dışında tutulan hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkesidir. Dolayısıyla aslında bu ilke demokratik değerleri büyük ölçüde garanti altına alan bir demokratik meşruiyet göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki Tablo 1'de hâkim partili ve hegemonik partili ülkelerin hukukun üstünlüğü ilkesi karşısındaki konumlanışlarını gösteren verilere yer verilmektedir.

Tablo 1.Hâkim ve Hegemonik Partili Ülkelerin Hukukun Üstünlüğü Puanı ve Dünya Sıralaması

Hâkim Partili Ülke	Yıllara Göre Hukukun Üstünlüğü Puanı					Yıllara Göre Dünya Sıralaması				
	2015	2017	2019	2022	2024	2015	2017	2019	2022	2024
Türkiye	0,46	0,42	0,42	0,42	0,42	80	101	108	116	117
Rusya	0,47	0,47	0,47	0,45	0,43	76	89	88	107	113
Zimbabwe	0,37	0,37	0,40	0,39	0,40	99	108	116	124	123
Venezuela	0,32	0,29	0,28	0,26	0,26	102	113	126	140	142
Güney Afrika	0,58	0,59	0,58	0,58	0,56	37	44	47	54	57
Botswana	0,64	0,58	0,59	0,59	0,59	32	45	44	51	51
Hegemonik Partili Ülke	Yıllara Göre Hukukun Üstünlüğü Puanı					Yıllara Göre Dünya Sıralaması				
	2015	2017	2019	2022	2024	2015	2017	2019	2022	2024
Kazakistan	0,50	0,52	0,52	0,53	0,54	64	64	65	65	65
Senegal	0,40	0,55	0,55	0,56	0,55	57	49	52	56	60
Kamerun	0,39	0,37	0,38	0,36	0,36	97	109	120	134	133
Nijerya	0,42	0,44	0,43	0,41	0,40	90	97	106	118	120
Malezya	0,55	0,54	0,55	0,57	0,57	45	53	51	55	55
Azerbaycan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: WJP (World Justice Project)

Yukarıdaki Tablo 1’de ‘hukukun üstünlüğü’ puanlaması 0 ile 1 arasındır. 0 ile 0,50 arası zayıftan orta düzeye doğru gidişi, 0,50 ile 1 arası da orta düzeyden yüksek düzeye doğru gidişi ifade etmektedir. Bu anlamda “1” hukukun üstünlüğüne en yüksek bağlılığı göstermektedir. Dünya sıralaması ve puanlamalar 2015 yılı 102 ülke, 2017 yılı 113, 2019 yılı 126, 2022 yılı 140, 2024 yılı 142 ülke üzerinden yapılmıştır.

Hukukun üstünlüğü veya hukuk devleti anlayışı gibi Liberal demokrasilerin merkezinde yer alan ve ülkelerin siyasal sistemlerinin, parti sistemlerinin, siyasal iktidarların demokratik meşruiyet bakımından değerlendirilmesinde bakılması gereken önemli alanlardan biri de temel hak ve özgürlüklerdir. Bu bağlamda aşağıdaki Tablo 2’de hâkim ve hegemonik parti sistemine sahip ülkelerin temel hak ve özgürlükler karşısındaki konumunu gösteren verilere yer verilmektedir.

Tablo 2.Hâkim ve Hegemonik Partili Ülkelerin Temel Hak ve Özgürlük Puanlaması (2025)

Hâkim Partili Ülkeler	Puan*	Statü*		Hegemonik Partili Ülkeler*	Puan*	Statü*
Türkiye	33/100	Özgür Değil		Senegal	69/100	Özgür
Rusya	12/100	Özgür Değil		Azərbaycan	7/100	Özgür Değil
Zimbabve	26/100	Özgür Değil		Nijerya	44/100	Kısmen Özgür
Venezuela	13/100	Özgür değil		Malezya	53/100	Kısmen Özgür
Güney Afrika	81/100	Özgür		Kamerun	15/100	Özgür Değil
Botswana	75/100	Özgür		Kazakistan	23/100	Özgür Değil

Kaynak: <https://freedomhouse.org/>

*Puan; 100 üzerinden medeni ve siyasi hakların toplamıdır. Statü; 0-40 puan (Özgür Değil), 40-60 puan (Kısmen Özgür), 60-100 puan (Özgür) şeklindedir.

Hukukun üstünlüğü ile temel hak ve özgürlükler kadar seçim konusu da demokrasi ve dolayısıyla demokratik meşruiyet açısından büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda seçimlerin düzenli aralıklarla özgür, adil ve şeffaf bir şekilde yapılması, tarafsız seçim kurullarının bulunması, seçmenlerin herhangi bir baskı hissetmeden tercihte bulunması, seçimlerin manipülasyondan uzak tutulması, siyasi partiler arasında eşit rekabet koşullarının sağlanması, kısacası seçim demokrasisinin olabildiğince işletilmesi gerekmektedir. Buna ilişkin olarak aşağıdaki Tablo 3’te hâkim ve hegemonik partili ülkelerin hem seçim demokrasisi hem de dünya demokrasi endeksindeki konumlanışlarına dair veriler sunulmaktadır.

Tablo 3. Hâkim ve Hegemonik Partili Ülkelerde Seçim Demokrasisi ve Demokrasi Puanlaması

Hâkim Partili Ülkeler	Seçim Demokrasisi	Dünya Demokrasi Endeksi Puanı	Hegemonik Partili Ülkeler	Seçim Demokrasisi	Dünya Demokrasi Endeksi Puanı
Türkiye	Yok	4,26	Senegal	Var	5,93
Rusya	Yok	2,03	Azerbaycan	Yok	2,8
Zimbabve	Yok	2,98	Nijerya	Yok	4,16
Venezuela	Yok	2,25	Malezya	Yok	7,11
Güney Afrika	Var	7,16	Kamerun	Yok	2,56
Botswana	Var	7,63	Kazakistan	Yok	3,08

Kaynak: <https://freedomhouse.org/>; <https://ourworldindata.org/>

Not: Dünya Demokrasi Endeksi puanı 10 üzerinden hesaplanmıştır. Seçim Demokrasi ölçümü 2025 yılına, Demokrasi Endeksi puanı 2024 yılına aittir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tablo 1’deki verilerden hareketle hâkim parti sistemi ve hegemonik parti sistemine sahip ülkelere demokrasi ve demokratik meşruiyet göstergelerinden biri olan hukukun üstünlüğü penceresinden bakıldığında iki sistem arasında çarpıcı bir farklılığın bulunmadığını söylemek mümkündür. Ancak hegemonik parti sistemini karakterize eden özellikler göz önüne alındığında Malezya, Kazakistan ve Senegal’in hukukun üstünlüğü alanında beklenenin aksine çok da kötü durumda olmadıkları hatta Türkiye, Rusya, Venezuela ve Zimbabve gibi hâkim partili ülkeleri geride bıraktıkları görülmektedir. Yine hâkim partili ülkeler olarak Güney Afrika Cumhuriyeti ve Botswana’nın da hukukun üstünlüğü endeksindeki konumlanışlarının kötü olmadığı, orta düzeylerde bulunduğunu söylemek gerekir.

Bunabenz bir durum hak ve özgürlükler alanında da göze çarpmaktadır. Aralarında büyük farklılıklar yoktur. Ancak Tablo 2’ye bakıldığında hâkim partili ülkelere yine Güney Afrika Cumhuriyeti ve Botswana’nın hegemonik partili ülkelere de Senegal’in diğerlerinden ayrıştığı ve özgür ülke statüsünde bulunduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Malezya ve Nijerya ‘kısmen özgür’ ülke statüsünde olup bu beş ülke dışındaki hâkim ve hegemonik partili ülkelerin hepsi özgür olmayan ülke statüsündedir.

Siyasal sistemin, iktidarın ve parti sisteminin demokratik meşruiyeti bakımından önem arz eden bir diğer alan ise seçimlerdir. Dolayısıyla seçimlerin hukukun çizdiği sınırlar içerisinde demokrasinin ilkeleri, değerleri ve prensipleri doğrultusunda yapılması gerekmektedir. Bunu seçim

demokrasisi olarak adlandırmak da mümkündür. Bu bağlamda Tablo 3'teki veriler yine Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana ve Senegal'in seçim alanına ilişkin mevzuat ve uygulamalarda demokrasiyi dikkate aldıkları, bu üç ülke dışında kalan hâkim ve hegemonik partili ülkelerin ise seçim demokrasisini karşılamakta yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu üç ülkenin ve Malezya'nın dünya demokrasi endeksinde aldıkları puanlara bakıldığında ise onların da fena durumda olmadığını söylemek gerekir.

Bu Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'teki ülkelere ilişkin veri ve bulgular ışığında sonuç olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmak mümkündür: Birkaç istisna ülke dışında hâkim ve hegemonik parti sistemine sahip ülkelerin demokratik meşruiyet bakımından genel manada sıkıntılı bir pozisyonda bulundukları söylenebilir. Hegemonik partili Malezya ve Senegal ile hâkim partili Güney Afrika ve Botswana'nın hukukun üstünlüğü, özgürlükler, demokrasi ve seçim demokrasisi alanında sahip oldukları kötü olmayan pozisyonları, bu üç ülkenin tam anlamıyla demokratik meşruiyete sahip oldukları düşüncesinden çok, demokratik meşruiyeti büyük ölçüde ortadan kaldıracak semptomlar taşımadıkları düşüncesine daha yakın gibi durmaktadır. Nihayetinde tek parti sistemi kategorisinde değerlendirildiğinde bu iki sistemin demokrasi ve dolayısıyla demokratik meşruiyet ile barışık sistemler olmaması gerektiğini düşünmek gayet normaldir. Lakin diğer taraftan hâkim ve hegemonik parti sistemi içerisinde istisnai de olsa demokrasiyi belli ölçüde karşılayan, hatta liberal demokrasiler için en uygun parti sistemi olarak gösterilen çok partili sisteme sahip bazı ülkelere daha iyi konumda bulunan ülkelere rastlanabiliyor olması, demokratik meşruiyetin salt parti sistemi üzerinden açıklanamayacağı noktasına bizi taşımaktadır.

O halde demokratik meşruiyeti parti sistemi düzleminde değil, ülkeler özelinde tartışmak daha anlamlı durmaktadır. Bu bağlamda parti sistemi üzerinden yürütülen demokratik meşruiyet tartışmalarının tek parti sistemine sahip birçok ülkede karşılaşılan demokrasi dışı patolojik vaka bolluğundan ve parti sistemi ile siyasal rejimleri eşitleme anlayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

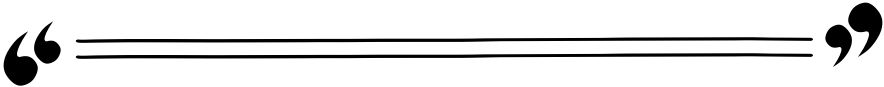
KAYNAKÇA

- Bazezew, M. (2009). Constitutionalism. *Mizan Law Review*, 3(2): 358-369.
- Beetham, D. (2004). Political Legitimacy. *The Blackwell Companion to Political Sociology*, (Ed. Kate Nash & Alan Scott), Blackwell Publishing, 107-116.
- Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power*, (Ed. Peter Jones & Albert Weale), London: Macmillan Education Ltd.
- Boban, D. (2017). The Presidential-Hegemonic Party And Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan, *Zbornik PFZ*, 67, (1) 55-83.
- Cox, G. W. (1997). *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çam, Esat (2002). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Daalder, H. (1987) 'Dominant party' entry in V. Bogdanor (ed) *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions* (Oxford: Blackwell)
- Diamond, L. (2002), Thinking about Hybrid Regimes, *Journal of Democracy*, 13(2): 21-35.
- Dunleavy, P. (2010). Rethinking Dominant Party Systems. In Bogaards, M. and F. Boucek (eds.), *Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons*. London: Routledge (23-44).
- Duverger, M. (1986). *Seçimle Gelen Krallar*. (Çev. N. Erkurt), Ankara: Kelebek
- Duverger, M. (1986). *Siyasi Partiler*. (Çev. E. Özbudun), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gandhi, J. & Reuter, O. J. (2010). *Economic Performance and the Unraveling of Hegemonic Parties*, Cambridge University Press, (41): 83-110.
- Greene, K. F. (2007). *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Hadenius, A. & J. Teorell (2007). Pathways from Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 18(1): 143-157.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A. K. Bayram vd). Ankara: Adres Yayınları.
- Levitsky, S. & Way, L. A. (2002). Elections Without Democracy: The Rise Of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, 13(2): 51-65.
- Linan, A. P. & Mainwaring, S. (2013). Regime Legacies and Levels of Democracy: Evidence from Latin America. *Comparative Politics*, 45(4): 379-397.
- Magaloni, B. (2006). *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and Its Demise in Mexico*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mair, P. (1998). *Party System Change*, Oxford: Oxford University Press.

- Merkel, W. ve Croissant, A. (2004). Conclusion: Good and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5): 199-213.
- Muş, M. (2017). *Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişkisi Hâkim Parti Etkisi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Pempel, T. J. (ed.) (1990). *Uncommon Democracies: The One-party Dominant Regimes*. New York: Cornell University Press.
- Reuter, O. J. & Remington, T. F. (2009). Dominant Party Regimes and the Commitment Problem: The Case of United Russia. *Comparative Political Studies*, 42(4): 501-526.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (Çev. T. Karamustafaoğlu & M. Turhan), Ankara: Yetkin Basım Yayım Dağıtım.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems A Framework For Analysis*. Cambridge University Press.
- Sartori, G. (1990). Typology of Party Systems. *The West European Party System*. (Ed. Peter Mair), Newyork: Oxford University Press, 316-349.
- Schedler, Andreas (2002). Elections Without Democracy: The Menu Of Manipulation, *Journal of Democracy*, 13(2): 36-50.
- Şahin, B. (2015). Liberalizm. Şu kitapta: Haz. Ömer Çaha ve Bican Şahin. *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion Kitabevi, 41-102.
- Uygun, O. (2017). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ware, A. (1996). *Political Parties and Party Systems*. New York: Oxford University Press.



ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN İSTİHDAM ALGISININ SİYASET SOSYOLOJİSİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ



Bahriye ESELER¹

Baran DURAL²

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi-SHMYO-Sosyal Güvenlik Programı, bahriye.eseler@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7728-4433.

² Prof. Dr., Trakya Üniversitesi-İİBF-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, b_dural@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2126-3419>.

Giriş¹: İşsizlik: Tarihsel Arka Plan

I. Sanayi Devrimi'nden önce işsizlik olgusu, ülkelerin gündeminde hiçbir şekilde yer almazken, günümüzde işsizlik, kamu politikalarının başat konularından biri halini almıştır. İşsizlik, hem bireysel hem de kamusal anlamda ekonomik kayıplarla ilintilendirilmektedir. Ancak işsizlik, günümüzde sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmemektedir. Ekonominin yanında aynı zamanda bireysel ve toplumsal sorunların temel sebebi haline gelmiştir (Koca, 2020:4533). Avrupa devletlerinin gelişimi, yeni kıtanın keşfiyle beraber, bu kıtanın değerlerinin zorla ek koyma biçimiyle, dünyanın en küçük kıtasına akıtılmaya başlamasıyla beraber doğmuş, ancak bunun üretime aktarılıp, seri- ucuz imalata geçilmesi, 18. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir.

Eski İpekyolu hattının tek almaşık olmaktan çıkarılması, yeni ulaşım havzasının denetimini, ele geçiren Avrupa devletlerini üstün konuma erdirmiş, taktik gereği, yeni kıtaya yelken açma yerine eski ticaret yolunun kontrolünü elinde bulundurmaya benimseyen Osmanlı ve Çin devletleri, yanlış tercihlerinin bedelin ödemek zorunda kalmışlardır. Avrupa, kapitalizmin doğup evrildiği söz konusu dönemde, kapitalist gelişimin faturasıyla işsizlik sorunu üzerinden yüzleşirken (Türk- Dural, 2017), aynı süreç, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun da kapısını çalmış, imparatorluk kapitalist gelişimi, ülkenin pazar şartlarına dönüşümünü benimsemeyen ekonomik dizgesiyle, sömürgeleşmeye açık hale gelerek karşılaşmıştır.

İşsizlik kendi başına önemli bir sorunken, özellikle belirli yaş gruplarında işsizliğin yoğunlaşması, daha büyük ölçekte sorunlara yol açmıştır. Bu durumun temel nedeni, insan hayatında hem olumlu hem de olumsuz manada, sapmaların yaşanabildiği genç yaşlardaki işsizliğin, son yıllarda artmasıdır. Özellikle Türkiye özgülünde, genç işsizliğinin, toplum işsiz oranından daha yüksek çıkmaya başlaması, önümüzdeki dönemde, işsiz gençliğin psikolojik- ekonomik buhranıyla beraber, ülke genelinde toplumsal kırılganlığı arttıracak, unsurların gelişeceğini imlemektedir (Akcan, 2018:38).

Genç işsizlik en genel itibarıyla 15-24 yaş aralığını kapsamaktadır. Bu yaşlar aslında eğitimini tamamlayan gençlerin, yetişkinliğe ve çalışma hayatına başlama yaşını içermektedir. Gerek Birleşmiş Milletler, gerek Uluslararası Çalışma örgütü, gerekse Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ülkemizde yapılan genç işsizlik çalışmalarında, bu yaş aralığını dikkate almaktadır. Tanımsal açıdan bakıldığında, “Çalışma isteği, gereksinimi ve gücüne sahip olup, cari ücret düzeyinde kanunlarca belirlenmiş saatler

1 Bu metnin genelinde, Prof. Dr. A. Baran DURAL'ın, KKTC Girne E&SS kongresinde sunduğu, "MYO'larda Okuyan Farklı Gençlik Kesimlerinin Mesleki Gelecek Beklentileri" başlıklı bildiri den sıklıkla yararlanılmıştır. Bu sebeple metnin kaynakçasına da eklenmiş, söz konusu bildiriye, bire-bir atıflar dışında metnin içinde atıf gösterilmeyecektir. (yn)

içerisinde iş arayıp bulamamış ve iş bulamaması nedeniyle, kendi istek ve arzusu dışında işsiz kalmış 15- 24 yaş aralığında bulunan kişiler genç işsiz” şeklinde tanımlanmaktadır (Murat- Şahin, 2011:43).

21. Yy’ın en önemli konularından biri, şüphesiz genç işsizliktir. Özellikle 1970’li yıllarda başlayan genç işsizlik, önemli gündem konusu halini almıştır. Bu sebeple işsizlikle mücadele noktasında gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde çeşitli kamu politikaları oluşturulmaktadır. Bu kapsamda hem hükümet programlarında, hem de yerel yönetim programlarında, konuya yer verilmektedir. Dikkati çeken en önemli noktalardan biri ise genç işsizliğin, gelişmekte olan ülkelerde, yükseköğrenim gören bireyleri doğrudan etkilemesidir. Yükseköğretimin temel görevlerinden biri, şüphesiz bireylerin akademik gelişimine katkı sağlamaktır. Ancak bir diğer görevi ise bireylerin iş gücü piyasasına katılımına olumlu etki etmektedir. Özellikle Türkiye’de, üniversite öğrencilerinin temel beklentilerinden en mühimi, mezuniyet sonrası iş gücü politikalarına katılmaktır. Bu durumun karşılıksız kalması gençlerde kaygı seviyesinin artmasına neden olmaktadır (Çondur- Bölükbaş, 2014:75). Dural ise konuyu, ülke açısından şöyle değerlendirmektedir:

Emekli Maaş Kartıyla Sürdürülen Eğitim

“Örneğin, Türkiye’de gençlik denilince yakın zamana dek akla, nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan, yaşları 15-24 arasında değişen, yaklaşık 20 milyonluk bir kesim gelmekteydi. İlk başta insanın içini rahatlatan bu verinin, hemen ardındansa çoktan yaşlanan Avrupa kıtasının örüntüsünden şimdilik farklı bir grafik izlese de, Türkiye’de de nüfusun hızla yaşlanmakta olduğuna rastlanılmaktadır. Böylelikle yakın- orta bir gelecekte, Türkiye’nin de yaşlı bir ülkeye dönüşmesi riskiyle karşılaşılacaktır ki, yüksek işsizlik oranı, kötü yönetim, bozuk ekonomi nedenleriyle, ülkenin evrileceği yeni demografik yapısıyla, kendisini çekip- çevirme noktasında, daha ciddi sıkıntılarla yüzleşeceği fark edilmektedir. Şu an ekonomik- sosyal açıdan en kötü durumda olan gençlerin gereksinimlerinin bile, az- çok orta-yaşlı ebeveynlerce çevrilen, ‘baba ocağından’ karşılanıyor oluşu, sorunu bir noktaya dek katlanılabilir kılmaktadır.

Ne var ki, azımsanmayacak oranda Türk genci, ailelerinde emekli maaşı alarak, hayatını idame ettirmek zorunda olan iki bireyden birisinin, emekli maaş kartıyla idare etmeye çalışmaktadır. Bu durum aynı ailede iki evin yani hem yaşlı bireylerin, hem de genç- öğrenci hanesinin açlık sınırı yakınında ya da altında bir gelirle idame ettirildiğini öne çıkarmaktadır. Hükümetin açık kapı politikasıyla sınırları ‘yolgeçen hanı’na dönüşen Türkiye’de, Türklerden çok daha az bir gelire tamah eden sığınmacı- kaçak yığınların bulunması, ucuz işgücü altında kendi sömürülmesinin doğal karşılığı olarak, Cumhuriyet yurttaşlarının da sömürülmesine yol açan, ucuz- niteliksiz yabancı işgücü,

gençlerin gelecek beklentilerini ister istemez düşürmekte, genç kuşakların geleceğe ilişkin hayal kurmasını imkansız hale getirmektedir” (Dural, 2025).

Türkiye İstatistik Kurumu verileri incelendiğinde, üniversite mezunu gençler arasında işsizlik oranının, yıllar içinde önemli ölçüde yükseldiğini göstermektedir. Elbette bu durum yurttaşları, yükseköğretimin istihdama geçişte yeterli katkıyı sağlayıp sağlayamadığı yönünde, düşünmeye sevk etmektedir. Nitekim diplomalı olmak, artık iş hayatına atılmada, tek başına yeterli şart olmaktan çıkmalı, hayli zaman olmuştur. Genç işsizliğin yükselişte olması, sadece bireysel sorun değil, aynı zamanda da, önemli toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir. İşsizliğin artması toplumsallaşmanın önünde önemli engel olarak görülmektedir. Bununla beraber, sığınmacı- kaçak ve hatalı uluslararası göç politikalarıyla, radikal grupların niceliksel- niteliksel tirmanı, sosyal güvenlik sistemlerinde artan sorunlara neden olmaktadır (İşık, 2016:132).

İş gücü piyasalarında gençlerin istihdam edilmesi, birçok sosyal sorunun da önüne geçilmesini sağlamaktadır. Emek arzını- emek talebini denkleştirecek politikaların güdülmesi, genç işsizliğin önüne geçecek, temel unsurlardan birini teşkil etmektedir. Aynı zamanda çağın teknolojilerine hakim olan dinamik iş gücünün, iyi yönlendirilmesinin, işgücü piyasalarına son derece önemli katkılar sağlayacağı bilinmektedir. Genç nüfus kontrollü olarak iş gücü piyasalarına sevk edildiğinde ülkeler için önemli bir güç olarak görülmektedir. Benzer şekilde genç nüfusun, yapıcı bir şekilde istihdam politikalarına yönlendirilememesi, başta az gelişmiş ülkeler açısından, toplumsal kaos noktasında önemli olumsuzlukları beraberinde getirecektir (Kelleci- Türk, 2016:14).

Bu çalışmada temel amaç üniversite öğrencilerinin istihdama ilişkin beklentilerini araştırmak ve bunun yanında genç işsizliğe yönelik algılarını, kariyer planlarıyla, bununla ilgili temel düşüncelerini ortaya koymaktır. Derinlemesine görüşme yapılarak öğrencilerin, kendi ifadeleriyle, yukarıdaki sorunsallara ilişkin ifadeleri irdelenerek, gerek sosyal gerekse ekonomik bağlamda, gençliğin işsizlik olgusunu, bilişinde nasıl konumlandığı incelenecektir. Böylece sadece genç işsizliğin sayısal-istatistiksel boyutu değil, gençlerin bu durumu algılayış biçimleri ve hangi çözüm yollarını önerdiği öğrenilerek, daha derinlikli veriler elde edilmesi hedeflenmektedir. Araştırma genelinde, siyaset sosyolojisinin yaklaşımları, belli başlı kuramcılarının yapıtlarından yararlanılarak, metin sat çalışma ekonomisi veya benzer yan dal kapsamlı çalışmalardan ayrıştırılmaya çalışılacaktır.

Genç İşsizlik Kavramına Genel Bir Bakış

Genç işsizlik, toplumlar açısından en istenmeyen durumlardan birisini temsil etmektedir. Bu durumun başat nedeni, genç işsizliğin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve toplumsal birçok sakıncasının bulunmasıdır. Gençlerin üretim süreçlerinden dışlanması, yoksulluğu ve

bunun sonucunda sosyal dışlanmayı beraberinde getirecek, toplumsal aidiyet duygularının zarar görmesine, gelecek kaygılarının yükselmesi ve buna bağlı olarak madde bağımlılığı- suça eğilim gibi kötü alışkanlıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda genç işsizlik, tek başına bireyin maddi kaybı olarak değerlendirilmemeli, bunun yerine mutlak çözülmesi gereken, önemli toplumsal sorun olarak görülmelidir.

Günümüzde piyasa koşulları ve istihdam imkanları incelendiğinde, gençlerin iş gücü piyasalarında daha zor iş buldukları ve bununla beraber, yerinde kalma- herhangi bir iş koluna tutunma sürelerinin, giderek kısaldığı dikkati çekmektedir. Elbette bu durumun temel sebeplerinden biri iş gücü piyasalarının küreselleşmeye başlaması ve şirketlerin çok uluslu hale gelmesidir. Bu durum, artık birçok alanda kalifiye ya da kalifiye olmayan sığınmacı- kaçak işçinin istihdamına neden olmuş, ülke vatandaşları arasında istihdam sorunlarının, vatandaşlık algısıyla ilişkilendiren politik bir soruna dönüşümüyle neticelenmiştir. Bu durumun yanı sıra bir başka husus, teknolojik devrimdir. Makineleşme, yapay zeka ürünü robotların işgücü piyasasında kullanımını körüklemekte, günümüzde gerçekleşen teknolojik devrim sayesinde, sektörel bazda piyasalarda emeğe duyulan ihtiyaç git gide azalmaktadır. Bilindiği üzere yapay zekanın devreye girişi; en çok ofis yönetimi, çağrı merkezleri, kütüphanecilik, ormancılık, madencilik sektörlerini etkilemiştir. Yapay zekanın hızla gelişimiyle beraber düz- rehber öğretmenliğin, pazarlama sektörünün de, hızla daha az işgücüne gereksinim duyacak dallar olacağı varsayılırken, çağımızda gençlerin iş gücü garantisi sağladığına inanarak, tercih rehberlerinde adeta yağmaladıkları sağlık sektöründe de, yakın vadede insan emeğinin yerinin, yapay zeka aracılığıyla doldurulması beklenmektedir (Dirican, 2015: 569).

Gelişmiş ülkelerde yapay zeka kullanımı ve işlerin- işgücünün makinalarca görülmesi olgusunu tartışan Sheikhi, “Oxford Üniversitesi ve Deloitte araştırması, 20 yıl içinde işlerin %35’inin risk altında olacağı ve ayrıca ABD’de işlerin en az %47’sinin ve Avrupa’da işlerin %54’ünün makineler tarafından yürütüleceği yönündedir. Mc Kinsey ise 2030’a kadar 700 milyon işin kaybedilebileceğini iddia etmektedir. Ayrıca Birleşik Krallık’ta işlerin %30’unun, ABD’de %38’inin, Japonya’da %21’inin, Çin’de %77’sinin otomatikleştirilebileceğini öne sürmektedir”(Sheikhi, 2022:108) demektedir.

Siyasal Partilerin Ev Gençlerine (NEET) Bakışı

Özellikle Türkiye özgülünde düşünüldüğünde, en önemli sorunlardan birisinin, eğitim ve istihdam ihtiyaçları arasındaki, hissedilir uyumsuzluk olduğu bilinmelidir. Eğitim alınan sektörler ve istihdam ihtiyacı olan iş kolları arasında uyum gözetilmemesi, ciddi istihdam sorunlarına neden olmaktadır. Aynı zamanda deneyimsizlik, önemli unsurlar arasında

sayılmaktadır. Eğitim sürelerinin uzamasıyla birlikte, gençler üniversite bittiğinde, deneyim konusunda önemli sorunlar yaşamakta, teorik bilgilere sahip olmalarına rağmen, uygulamada kalan eksikliklerden dolayı, sektörün ihtiyaçlarını yanıtlamakta bir hayli yetersiz kalmaktadırlar. Bu durumda gençler, yüksek eğitilmiş işsizlik kervanına katılmaktadırlar. Bu da hem bireyde, hem toplumda eğitime karşı, önemli şüphelerin yaratımına neden olmaktadır (Kelleci- Türk:14)

Türkiye’de genç işsizlik, gittikçe süregelenleşen (kronikleşen) önemli bir sorun halini almıştır. TÜİK verilerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, genç işsizliğin, Türkiye’de görülen işsizliğe oranla daha fazla olması, dikkat çekici bir ayrıntıdır. Bu durum gençlerin iş gücü piyasalarına uyumu noktasında, önemli sorunlar olduğunu gösteren önemli detaydır. Bu sebeple istihdam edilemeyen gençler arasında, “ne eğitimde ne de istihdamda olanlar” yani “NEET” oranının, son derece yüksek olduğu dikkat çekicidir. Bu da istihdam ve eğitim ilişkisinin, ne denli önemli olduğunu ortaya koyan, önemli göstergedir. Ülkeyi yöneten Cumhur ittifakına dahil partiler, sorunu çözme noktasında çağın genel kabulüne uyumlaştırılmış (konvansiyonel), hemen hiçbir çalışmanın içine girmezlerken, muhalefet partilerinin, özellikle gençlik kolları üzerinden konuyla ilgilendikleri görülmüştür. Nitekim ev gençleri konusuna yönelik ilk ciddi araştırma, Saadet Partisi’nden gelmiştir. 2020’li yılların başından beri konuyu gündemde tutan SP sözcüleri, 2025 Mayıs ayında düzenlediği basın toplantısıyla, ülkede, resmi rakamlara göre yaklaşık 5 milyon civarında “ev gencinin” bulunduğu değinerek, genç nüfusun azaldığından söz eden iktidar partilerinin, yeni gençliğin sorunlarına duyarsız kalarak, sorunları görmezden gelerek, ev gençleri meselesini içinden çıkılmaz kıldığını anımsatmaktadırlar. Konuya ilişkin TBMM’ye verdikleri soru önergesinin sonuçsuz kaldığını anımsatan SP lideri Arıkan, ülke genelinde toplantılar düzenleyerek, konuyu diri tutacaklarını belirtiyor (Arıkan, 2025).

Gençlerden yoğun ilgi alarak, oy potansiyelinin önemli kısmını bu kesim üzerine oturtan, Zafer Partisi, ev gençleri kavramını ele alan ikinci muhalefet partisiydi. Parti, gençlik dergisi kanalıyla soruna indi. Temel varlık sahasını, ileride beyaz yakalı çalışan kesime katılmaya hazırlanan genç nüfusa dayandıran Zafer Partisi, ev gençleri olgusunu, sosyo- psikolojik, kitle kırılmalılığı, toplumsal uzlaşının bozulması çerperinde ele alıyor. Türk toplumunun daha önceki yıllarda yabancı olduğu kimi sadistçe suçlardan, gençler arasında artan madde bağımlılığına, intihar vakalarından gençliğin sosyalleşmeden uzaklaşarak, okul sonrası yaşamını bir evin derme çatma tek odasına sıkıştırmasının yol açtığı, tehlikelerin katlanarak artacağından dem vuruyor. Genç Zafer dergisinin ilk sayısında, ev gençliği olgusuna değinen, Buse Altay, yazısında konuya ilişkin temel açmazları, şu şekilde özetliyor:

“Ülkede her yıl yerleştirildiği üniversiteyi terk eden yüz binlerce genç, çalışma hayatına enformel (kayıt-dışı) sektörler üzerinden atılmaktadırlar. Doğal olarak son çıkış kapısı olarak kayıtdışı iş kollarına çöreklenen bu gençler, tamamen güvencesiz, insanlık onuruna yakışmayan şartlarla buldukları işlerden de, nefes alabilecekleri bir ortama kavuşma fırsatı edinemedi ayrıyorlar. Neticede yine umutsuzca, topluma duydukları büyük öfke-hırçınlıkla, kendilerini bir kere daha ev ortamının içine atıyorlar. Eğer bir hükümetin yarattığı ekonomik şartlar ülke insanının, çalışan bireyler olarak ailesini geçindirmekten aciz şekilde, eline geçen ücretin önemli kısmını yol-yemek parasına ayırmak durumunda bırakıyorsa, çalışan bireyin kendisine-iş yerine- ülkenin toplumsal koşullarına ‘yabancılaşması’ndan başka bir seçeneği kalmaz. Hiç yoktan, en zor şartlarda bir ordu kurup onu kanı ve canıyla besleyen insanlara, onun eylemli genç kuşağına, ‘Bunlar tembel. İş var çalışmıyorlar’ demek akla izana, insafa sığmaz” (Altay, 2024).

CHP Eleştiride Var Çözümde Yok

Ana muhalefet partisi CHP ise ev gençleri sorununa duruma bağlı (konjonktürel) bazda eğiliyor, daha çok kötücüllediği kavram üzerinden, ev gençliği olgusuna, AKP’ye vuracağı araç işlevi yükleyerek yaklaşmaktadır. CHP, bu anlamda ev gençleri ve olgunun beraberinde getirdiği tehditlere karşı, bütünlüklü çözüm üretme derdinden uzakmış gibi görünmektedir. Nitekim AKP’nin yarattığı adaletsiz sistemin, gençliği “ev genci” olmaya sürüklediğini vurgulayan CHP Genel Başkan Yardımcısı Fethi Açıkel; işsizlik, borçluluk ve umutsuzluğun gençlerin içine kapanmasıyla sonuçlandığını kaydetmektedir. Ailelerin, gençlerin işsizlik sigortası işlevi yüklendiğine dikkat çeken Açıkel, hiçbir işle uğraşmayarak kendilerini köreltip, çalışabilme edimini yitiren gençliğin, ebeveynlerin hayata veda etmeleriyle başlayacak kesif umutsuzluk sorununun, muhtemelen ileride muhalefetin yüzleşmesi gereken bir gerçek olduğundan habersiz gibi davranıyor (Açıkel, 2021).

Bir zamanlar etkisi altında bulunan Ülkü Ocakları vasıtasıyla, gençliğin temel sorunlarını yakından izleyen, bunların çözümüne yönelik ciddi projelere sahip olan MHP, artık bir “yaşlılar” partisi olma yolunda ilerliyor. Hala Ülkü Ocaklarına girip- çıkan gençler aracılığıyla hareketli tabanını yitirmek istemeyen MHP, neredeyse hiçbir açıklamasında ev gençleri kavramını dillendirmezken, SP’nin parlamentoya verdiği soru önergesi, TBMM’de AKP- MHP oylarıyla reddediliyor. Bu anlamda iktidar, çözme gözüne kestiremediği ev gençleri meselesinde, sonucun değil, sorunun ortağı kalmayı benimsiyor. Zira sorunun çözümü, bu partilerin alışkın olduğu gençliği kitle psikolojisi ekseninde yatıştırma, aynı pota içine döküp eritme siyasetinin ele alabileceği bir içeriğe sahip değil: Çözüm her bireyi kendi çerçevesinde değerlendirerek, toplumsal sorunun gerekirse bireysel çözümler ekseninde aşılmasını imliyor. Belli ki iktidar partileri, bu dersi çalışmamışlar.

İstihdam- Eğitim İlişkisi

Eğitim, şüphesiz istihdamı arttıran en önemli sacayaklarından biri olarak görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, iyi eğitimin gerekli bilgi-beceri, yetenekleri kazandırarak, istihdam önündeki engelleri kaldırmasıdır. Özellikle yükseköğretim düzeyinde eğitim alan bireylerde, istihdama katılımın, daha yüksek olması beklenmektedir. Yükseköğrenimi bitirmiş gençlerin, aynı zamanda gerek maaş, gerekse çalışma koşulları bakımından eğitimsiz gençlere göre daha avantajlı konumda olmaları beklenmektedir.

İstihdam olunabilmeyle eğitimin birbirine katkısı olması için, en dikkat edilmesi gereken unsurların başında, sektörün ve üniversitelerin sanayi ya da diğer iş kolları ile sağlıklı iletişiminin kurmasıdır (Aydoğanoglu, 2011:32). İşkolunun ihtiyaçlarının belirlenmesi ve o iş koluna uygun sayıda öğrencinin yetiştirilmesi, genç işsizlikle mücadele etmek adına, önemli bir adım olacaktır. İşveren ihtiyaçları belirlenerek, buna yönelik eğitim programlarının hazırlanması, özellikle teknik eğitimler konusunda, son derece faydalıdır. İstihdama yönelik politikaların arttırılması, eğitim almaya yönelik talep- istekleri de arttıracaktır. Doğallayın ülkede verili iş kollarının somut taleplerine, uygun emek arzı hareketliliğine ulaşılabilir.

Unutulmaması gereken en önemli unsur, istihdam- eğitimin, birbirini tamamlayan “yapışık ikizler” olduğudur. Dolayısıyla iyi bir eğitim, bireylerin istihdam edilebilme imkanını arttırırken, istihdam olanaklarının artması da, eğitim sisteminin kalitesinin geliştirilmesine katkıda bulunur. Bu sebeple ülkelerin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için eğitim- istihdam politikalarının, bütünleşik (entegre) şekilde değerlendirilmesi, büyük önem taşımaktadır (Bozkaya, 2013:71). Eğitimde yapılacak iyileştirmeler sayesinde, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun adımların atılması, hem bireylerin hem de toplumun refahını arttırmaya olumlu katkı sağlayacaktır.

Ancak bir de madalyonun öbür yüzü var. Eğer gençliğin mesleki tatmini sağlanamazsa, istihdam alanı yaratılıp, adil bölüşüm sistemi hakim kılınamazsa, o vakit gençliğin içine kapanıklığı giderek kötüleşerek, vahim sonuçlara yol açabilecektir. Hatta bunun örnekleri bugün gelişmiş dünyanın kapitalist bloğunda yaygınlaşmakta, hatta çok daha farklı sosyo kültürel yapı, toplumsal hafızaya sahip Japonya- Çin gibi ülkelerde bile baş vermektedir. Özellikle ABD- İngiltere’de görülen, daha sonraları Avrupa Birliği ülkeleri ve sonunda da Türkiye dahil, dünyanın dört bir yanında rastlanılan, “istemsiz bekar erkekler (inceller)”, buhrandan kaynaklanan, gençliğin içine yuvarlandığı tehlikelerden sadece birisi, belki en kötücülü. İstemsiz bekarlar kadınlarla ilişki kuramadıklarından, sanal ortamda tatmin arayan, işe kimi masum eylemlerle başlayan, ancak son derece gerici- kadın düşmanı tutumlara dek evrilebilen davranış kalıplarından birisidir.

Sadece 2014- 2018 yılları arasında istemsiz bekarların Kuzey Amerika-Avrupa hinterlandında, 50'den fazla kişiyi öldürmeleri, ülkemizde geçtiğimiz aylarda patlak veren kimi genç bireylerin, kadınlara yönelik vahşi eylemleri, sorunun gidebileceği noktaya ışık tutmaktadır. Blake- Brooks, istemsiz bekarlar hakkında yaptıkları araştırmada, konuyu, "İstemsiz bekar' erkekler (inceller), genellikle kadınlara yönelik şiddet de dahil olmak üzere, toplumsal bozulmayı temsil ederler. Öfkeleri onları radikalleşmeye, devrime veya gerici düşmanlığa yatkın hale getirebilir. İstemsiz bekarlar ya da 'inceller', kadınlarla ilişki kuramadıkları için derin hayal kırıklığına uğramış heteroseksüel erkeklerden oluşan, bir alt kültürdür. İstemsiz bekar deyimi modern bir kavram olsa da, altta yatan sorunun kökenleri hem yaygın hem de eskidir. 'Young male syndrome (genç erkek sendromu)', genç erkeklerin, özellikle de kendilerini düşük statüde gören bekar erkeklerin, rakiplerini elemek ve sosyal hiyerarşide yükselmek için risk alma ve agresif davranma yönündeki, kültürel olarak yaygın- yıkıcı eğilimini ifade etmektedir. İnternette öfke saçan ve gerici siyasal akımlara yönelen, istemsiz bekarlar, genç erkek sendromu öfkesinin yalnızca bir ifadesidir. Diğer ifadeler arasında çete üyeliği, milislere katılma ve dini nedenlerle radikalleşme sayılabilir" (Blake- Brooks, 2023)² biçiminde özetlemektedirler.

Türkiye, üniversite gençliğinin okulunu bitirdikten sonra uzun dönem iş bulamadığı, giderek bulma ümidini de yitirip eve kapandığı, hayatını tek odanın duvarları içinde geçirmeye çalıştığı bir ülkedir. "Ailede pişen tencereye ortaklık", geleneksel geniş aile modelinden bu yana, hem eve iç güveysi giren dış birey, hem de okul yıllarının arkasından geç evlenerek ailesiyle birlikte yaşamayı benimseyen gençler için sıklıkla başvurulabilen bir çare. Ne var ki geleneksel aile- çekirdek aile tiplerlerinin ilk aşamalarında, gerek dış katılımcı damat, gerekse ailenin evlenmeyen kadın/ erkek çocuğu, eve girmesinin ardından ilk fırsatta bir iş bularak, kaynayan tencerenin ortağı olurdu.

Yükseköğretim Mezunlarında İşsizlik

Bugün eli ekmek tutmayan, tatminkar bir gelir kazanamayan üyeler, aile içi masraflara katılmaksızın, sadece nimetlerin bölüşümünü güçleştiren konumlarıyla, ülke genelinde çekilen sefaletin, aile- içi körükleyicileri gibi işlev görmektedirler. Sürecin sonucunda evin tek odasında arkadaşlarıyla sosyalleşemeyen, tüm ilişkileri sanal dünyanın karanlığı çerçevesinde betimlenen genç bireyler, toplumsal kırılmalık, insani değer yitimi, vicdansızlığın faili oluyorlar. Zira kendisine acıma duygusunu yitirip, merhamet duygusundan arınan gençler, yol açacağı eylemlerle toplumsal yaşamın en acımasız tahripkarlarına dönüşme riskini içlerinde barındırıyorlar.

2 Çeviri Pelin AKMAN'a aittir.

Yükseköğretimin temel amacı bireylere bilgi ve mesleki beceri kazandırmaktır. Bununla beraber bir diğer amaç ise toplumsal ve ekonomik kalkınmanın önemli bir aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle yükseköğretim eğitiminin bütünlüklü biçimde tamamlanması, uzun yıllar boyunca bireylerin daha iyi bir yaşama ulaşmalarını sağlayan bir “amaç” olarak değerlendirilmiştir. Ancak günümüzde, bu düşünce önemli biçimde sorgulanmakta; özellikle de yükseköğretim mezunlarının, işsizlik oranlarındaki artış, eğitim-istihdam ilişkisini tartışmalı hale getirmektedir.

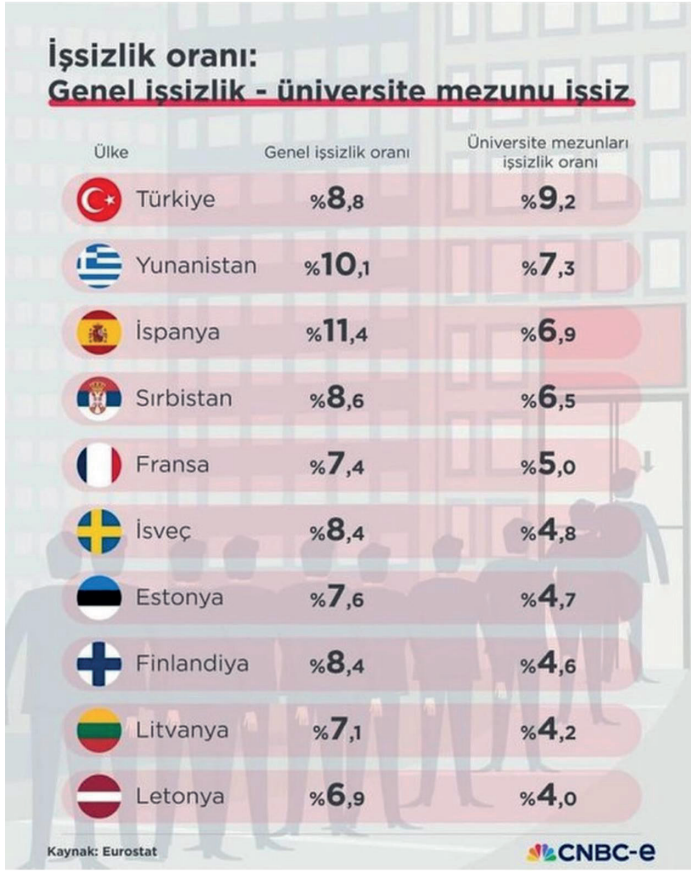
Yükseköğretim mezunlarında işsizlik bireyin sahip olduğu eğitim düzeyine rağmen, istihdam edilememesi durumunu ifade etmektedir. Bu durum aslında, üniversiteler açısından, başarı unsurlarından da birisini temsil etmektedir. TÜİK verileri incelendiğinde, yükseköğretim mezunları arasında işsizlik oranları, bazı dönemlerde, %12-15 bandına ulaşabilmektedir. Özellikle sosyal bilimler, güzel sanatlar ve iletişim gibi alanlardan mezun olan gençlerin, bu oranı önemli ölçüde yükselttiği görülmektedir. Bu durum yükseköğretimde eğitim görenlerle, iş gücü ihtiyacı arasında denge kurulamadığını imlemektedir.

Üniversite- yükseköğrenim dengi kuruluşlarda eğitim ile işgücü gereksinimi arasında denge bulunmamasının müsebbibi, teorik bilgilerin yanında, yeterince uygulama eğitiminin verilemeyişidir Bu olgu eğitimin kalitesine direkt etki eden kalemlerdendir. Bir diğer unsursa, işgücü piyasasının önemli ölçüde daralması, bununla beraber rekabet koşullarının hayli çetinleşmesidir. Bir başka sorunsu deneyim eksikliğidir. Uygulamaya yönelik gerçekleştirilecek eğitimlerin eksik olması, deneyimlenme, işe giriş öncesinde tecrübe kazanma önünde engel teşkil etmektedir. Tüm bu eksiklikler, üniversitelerin gelecek vaatlerinin, yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Çoğu işyeri, işe aldığı genç bireyleri işine yarayan hazır eleman olarak gör(e)mediğinden, öğrenimsel eksikleri, hizmet-içi eğitim politikalarıyla kazandırmayı hedeflemektedir. İşverenin bu tutumu, mesleğin ilk yarısını, iş hayatına katılan genç bireyler açısından tam bir “kabus”- hak yoksunluğu anlamına getirmektedir.

TÜİK’in Mart 2025 verileri incelendiğinde genel işsizlik oranının, %7,9 olduğu görülmektedir. Ancak 15-24 yaş aralığındaki gençlerde işsizlik oranı, %16,1’e yükselmektedir. Bu oran genç kadınlarda daha da artmakta, %22,5’lere kadar yükselmektedir (TÜİK, 2025). Dünya Bankası raporlarında da, Türkiye’de “yüksek öğretimli işsizlerin”, toplam işsiz oranının yaklaşık %10’u dolaylarında seyrettiği belirtilmiştir (World Bank, 2021). Hem İŞKUR hem de sendika verileri incelendiğindeyse, üniversite mezunlarının işsizlik oranlarının, daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim 2025 verileri incelendiğinde, üniversite mezunu işsizlerin oranının, yaklaşık % 25 civarında çıktığı gözlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde üniversite mezunun genç işsizlerin oranı, diğer genç ve yetişkin işsizlik oranlarının, neredeyse iki katına denk gelmektedir. Bu durum son derece yüksek oranlarda, üniversite mezunu genç işsiz olduğunu tanıtlamaktadır. Ancak unutulmaması gereken en önemli nokta, bölüm bazlı dağılımların, mezunlar açısından son derece önem taşımasıdır. Özellikle sağlık mühendislik gibi alanlarda istihdam oranları, % 75- % 90 arasındayken, diğer alanlarda bu oranın düştüğü dikkat çekmektedir. Aşağıda, ülkeye yönelik yapılan ve yukarıda da sıklıkla ismi geçen araştırmalardan birinin sonuçları, örnek oluşturması, kafaları netleştirmesi açısından dikkate sunulmaktadır:

Tablo-1: Avrupa Ülkelerinde İşsizlik Oranları



Araştırmanın Yöntemi

Eğitim- işsizlik- istihdam konularında üniversite öğrencisi gençlerin görüşlerinin alınıp, sisteme yönelik eksiklerin belirlenmesi ve beklentilerin anlaşılması açısından son derece önem arz etmektedir. İşbu sebepten bir araştırma yapılması uygun bulunmuştur. Elinizdeki araştırmada en temel

olarak amaçlanan kıstas, üniversite öğrencilerinin istihdam edilmeleri ve genç işsizliğe yönelik algılarını, düşüncelerini ve söylemlerini derinlemesine çözümleme (analiz) yöntemiyle saptayıp tartışmaya açmaktır. Bu kapsamda nitel çözümleme tekniklerinden, derinlemesine görüşme-mülakat tekniği benimsenmiştir. Nitel araştırma en genel haliyle, bireylerin yaşantılarına, algılarına ulaşmayı amaçlamaktadır. Çalışmada söylem çözümlemesi uygulanırken, gençlerin işsizliğe yönelik öznel yorumlarının açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Araştırmada İstanbul’da bulunan 5 vakıf üniversitelerinden 30 öğrenci ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Vakıf üniversitelerinin seçilmesinin temel nedeni, kısmen benzer ekonomik düzeye sahip, orta- üst gelir grubuna hitap eden, eğitim kurumlarını temsil etmeleridir. Örneklem amaçlı örnekleme yöntemi kullanılan çalışmada, işsizlik konusunda belirli farkındalığa sahip, bireyler arasından seçim yapılmasına özen gösterilmiştir. Kadın ve erkek katılımcılar aşağı yukarı denk düzeydedir.

Veri toplama yöntemi olarak, daha evvel de kaydedildiği üzere, derinlemesine görüşme yöntemi belirlenmiştir. Görüşmelerde, katılımcılara yönelik yöneltilen sorularda; kendilerinin işsizlik algıları, geleceğe yönelik istihdam beklentileri, kamu-özel sektör tercihleri ve bunlara yönelik beklentileri, mezuniyet sonrası gelecek beklentilerinin yanı sıra, iş güvencesine dair inançları gibi temalar etrafında, açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler 01.04.2025- 01.05.2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber her görüşme, yaklaşık 30- 45 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılardan ses kayıtları alınarak, yazıya dökülmüştür. Katılımcı gizliliğine özen gösterilerek, tüm katılımcı isimleri değiştirilmiştir.

Veriler söylem analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Söylem analizi seçilmesinin başat nedeni, katılımcıların sadece ne söylediklerinin değil, aynı zamanda nasıl ve hangi anlamda söylediklerinin de incelebilmesidir. Bu kapsamda görüşme dökümleri incelenmiş, ardından anlamlı çıkarılan temalar, anahtar kelimeler ve tekrar eden görüşler belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların kullandığı hakim söylem ve fikirlerin siyasal, toplumsal ve kültürel kodları da önemsenerek, sonuçların dip çalkantılarına inilmiştir.

Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları, belirli başlıklar altında toplanmıştır. Buna göre öğrencilerin “Boşa Okuduk”, “Her Alanda Torpil Yürüyor” ve “Maaş-Ekonomik Kaygı” söylemlerinin, ayrı başlıklar altında toplanması uygun bulunmuştur.

Katılımcıların “Boşa Okuduk” Söylemi

Katılımcıların neredeyse tamamına yakını, üniversite mezunu olmanın, mesleki açıdan pek cazibesi kalmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, katılımcılar arasında üniversiteyi, “boşa okuduk” söylemi hayli yaygınlaşmıştır. Bu durum aslında eğitim ve emek arasındaki bağı, giderek zayıflatmaktadır (Bayrakdar- İncekara, 2013:17). Katılımcılardan Özge 27 yaşında, ikinci üniversitesini okumaktadır. Özge: “Daha önce bankacılık okudum ama iş bulamayınca sağlık bölümlerini okumak istedim. Ancak burada da iş bulma imkanı yok gibi duruyor... Resmen boşuna okuyormuş gibi hissediyorum” cümleleriyle, durumunu ifade etmektedir. Bu söylem aslına bakılırsa Özge’nin sadece kişisel hayal kırıklığını değil, sisteme karşı güvensizliğini de ifade etmektedir. Emek karşılığı- beklentinin gerçekleşmemesi, ücretli eğitim kurumlarına (vakıf üniversitelerine) karşı bir sistem eleştirisi niteliğindedir.

Emek-değer beklentisi son derece önemlidir. Nitekim Numan isimli 21 yaşındaki katılımcı, “O kadar okuduk ama okumayanlar bizden daha çok para alacak bunu biliyorum” diye konuşmaktadır. Günümüz toplumlarında eğitim, bireye sadece kültürel gelişim ve entelektüel sermaye kazandırmayı hedeflemez, aynı zamanda, ekonomik sermaye yapma/ doyurucu maaş umudu sunar (Bozpinar, 2020: 74) ya/ ya da varolan bu beklentinin tatminine yönelik, “umut” satar. Yani ek olarak, “iş bulma” düşüncesi sunar. Öğrencilerin buna ulaşamaması, kişide umutsuzluğa neden olmaktadır.

Öğrencilerin, “boşa okuduk söylemleri” aslına bakılırsa, Pierre Bourdieu’nün kavramsallaştırdığı “alan” ve “sermaye” ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilir. Alan genel olarak toplumsal iktidar ilişkilerinin çakıştığı yeri imlemektedir (Swartz, 1997:148). Bu anlamda iş piyasası, Bourdieu’nün alanını ifade etmektedir. İşsizlik özellikle istihdam alanı ya da ekonomik alan olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber işsizlik durumunu, tüm süreçleriyle beraber, sadece ekonomik alanda belirlemek eksik kalacaktır (Kaplan- Yardımcıoğlu, 2020:24). Fransız düşünürün “habitus” kavramının temelinde, bedenle cisimleşme hareketi yatar. Özel düşünce kalıplarına göre biçimlenmiş, geçmiş deneyimlere yaslanan habitus kavramında, bir eylemini nasıl yapacağına karar verebilen insan, niçin yapacağını açıklamak noktasındaysa kifayetsiz kalır (Palabıyık, 2011: 128-129). Habitus aracılığıyla inanç, farkındalık ve strateji edinen insan, tecrübesiyle kuşatıldığı oranda sınırlandırılmıştır da (Bourdieu, 1997). Palabıyık, düşünürün alan kavramını, aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

“Bourdieu, habitus ve sermaye tanımlamasından sonra, onunla ve özellikle de habitusla ilişkilendirdiği alan kavramına geçer. Farklı sermayelerin olduğu gibi, bu sermayelerin bulunduğu ve onların getirisi olan farklı alanların da olduğunu belirtir. Alan kavramını çok boyutlu konumlar ve faillerin

bu konumlara yerleşmesi olarak tanımlar ve gerçekçi yaklaşımın, alan kavramını toplumsal dünyayı öznelararası doğrudan etkileşimlere ve ilişkilere indirgemesine karşı çıkar. Ona göre alandaki yapısal-nesnel ilişkiler ağı, öznelararası görünür ilişkilerin ve etkileşimlerin şeklini ve içeriğini belirler” (Palabıyık:135) (Bourdieu- Wacquant, 2003: 60-98).

Merton’un Modern Düzensizlik Kuramı

Öte yandan üniversite mezuniyetinin, gençler arasında, bir üst alana geçiş süreci olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Üniversite eğitimi sayesinde kazanıldığı düşünülen akademik/kültürel sermaye, iş piyasası alanında karşılık bulamadığı zamanlarda, öğrenciler bu sermayeyi manasız ve işlevsiz olarak değerlendirmektedir. Nitekim Ayşe isimli 21 yaşında önlisans öğrencisi katılımcı süreci, “Mezun olduğumuzda hiç okumayanların bizden daha çok kazanacağını biliyoruz ama bu devirde de okumak mecburi gibi bir algı var bu nedenle de okumaya mahkumuz gibi” şeklinde yorumlamaktadır.

Bir diğer açıdan beklenti kuramlarından olan, Robert Merton’un düzensizlik (anomi kuramı da, “boşa okuduk” söylemini yansıtan, “modern düzensizliktir” sözleriyle uyumaktadır. Bu kurama göre, bireyler toplumsal hedeflere ulaşmak adına, kanuni açıdan yasal- toplum vicdanı doğrultusunda meşru yolları izlediklerinde ve başarıya ulaşamadıklarında, toplumsal kurallara karşı, önemli ölçüde güven sorunsalı yaşarlar. Doğallayın uyum problemi, bireyin içini tüketmeye, tam da bu aşamada neden olur (Merton, 1938:673). Eğitim- istihdam ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, eğitim birçok toplumda başarıya giden ana yol olarak sunulurken; bu yolda ilerlemekte olan bireyler, hedefe ulaşamadığında “anomik” dil ortaya çıkar (Can, 2004:93). “Boşa okuduk” söylemi de bu açıdan, bir modern düzensizlik belirtisi olarak değerlendirilmektedir. Ferhat isimli katılımcı, “Eskiden okumadan bişey olamazsın derlerdi şimdi ise okuduk da ne oldu demeye başladık. Eskiden okuyanlar iyi maaşlarla çalışırdı, şimdi tam tersi okumayanlar iyi işlerde iyi maaşlara çalışıyor biz ise hangi market kasasında sürüneceğimizi düşünüyoruz” şeklinde görüş beyan etmektedir.

Bir başka açıdan incelendiğinde, bu ifade aslında, üniversite öğrencilerinin eğitim sistemine, devlete ve aynı zamanda da iş gücü piyasasına olan simgesel güvenlerini, önemli ölçüde yitirdiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu, elbette yalnızca bir işsizlik sorunu olarak değil; aynı zamanda bir Habermas’ın belirttiği, “meşruiyet krizi” olarak nitelendirilmelidir (Habermas, 1973:92). Jürgen Habermas’ın, 1973’de kaleme aldığı, “Geç Kapitalizm’de Meşruiyet Problemleri”, adlı çalışmaya işaret eden Yıldız, “Habermas toplumsal bütünleşmeyi, kapitalist pazar ilişkileri içinde gerçekleşen sistem bütünleşmesi ile norm ve değerlerin alanı olan yaşam dünyasında oluşan toplumsal bütünleşme arasında ayırım yaparak ele almaktadır. Böylece sistem

ile yaşam dünyası bütünleşmesindeki kriz eğilimlerini ikisi arasındaki bağı koparmadan ele alması olanaklı hale gelmektedir” (Yıldız, 2019:160) yorumunda bulunmaktadır.

Gamze isimli katılımcı, “Madem iş bulamıyoruz neden habire yeni bölümler/ üniversiteler açıyor ? Önce bizim iş bulmamız gerekmiyor mu ?” şeklinde görüşlerini dillendirmektedir. Nitekim eğitim sisteminin öğrencilere vaat ettiği sosyal hareketliliği yeterince sağlayamaması, gençler arasında hayal kırıklığına umutsuzluğa, son aşamadaysa da toplumsal yabancılaşmaya yol açmaktadır (Yıldız, 2019:162). Bu eksende değerlendirildiğinde “Boşa okuduk” söylemi aynı zamanda, eğitim sistemine ve sistemin araçsal akılcılaştırılmasına dair bir güven bunalımının açığa vurulmasıdır. “Eğer eğitim bir işe yaramıyorsa toplum neden eğitim alıyor?” bakış açısının gelişmesine neden olmaktadır.

Genç Katılımcıların Torpil Söylemi

Torpil, aslında, savaş gemilerinde, sualtı silahı olarak kullanılan büyük bombalardır. Hiç kuşkusuz çeşitli çap ve büyüklükte olabilirler (Habertürk, 2025). Ne var ki çalışma ilişkilerinde torpil kelimesi asıl anlamından yalıtılarak, argo ikinci tanımı ekseninde ele alınır. Doğal olarak öğrencilerin diğer önemli söylemi, “torpile karşı tepki” olarak belirmektedir. Bu kapsamda, “Boşa okuduk” söylemi, ne kadar tüm gençlerin katıldığı bir kuşak tepkisi olarak değerlendirilebilirse, torpile tepki hususu da aynı şekilde ele alınmalıdır (Çakır- Azman, 2022:333). Torpil en genel itibarıyla emeğe dayalı istihdamı değil, kayırmacılığa, nepotik ilişkilere dayalı istihdamı ifade etmektedir. Bu durum yani liyakata dayanmayan istihdam, üniversiteli gençler arasında huzuru bozan güven ve adalet duygusunu zedeleyen etkisiyle, ülke genelinde hayli yaygındır. Özge, isimli katılımcı, “Çalışıyoruz emek veriyoruz ama hem özel sektörde hem de devlette anca tanıdıkları olanlar işe alınıyor” demektedir.

Katılımcıların sık sık dile getirdiği temel sorun, “Tanıdığı olan işe alınıyor”, “çalışanın değil dayısı olanın işe alındığı bir sistem” “çalışsak dil öğrensek de mülakatta eleneceğiz” tarzı yanıtlarla kendisini hissettiriyor. Sadece katılımcılar için bireysel bir yakınma olmanın çok ötesinde, torpilsiz işe girilemeyeceği “kehaneti”, aynı zamanda sistemsel meşruiyet krizini de yansıtan usavurumlardandır (Yıldız, 2019:161).

Bu durum bir başka açıdan Max Weber’in yasal- ussal meşruiyet (rasyonel otorite) kuramı çerçevesinde de ele alınabilir, Weber’in kuramında, çağcıl bürokrasinin meşruiyeti, liyakat esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede, bireylerin istihdama yönelik başarıları onların bilgileri, becerileri doğrultusunda belirlenmelidir. Weber’in bürokrasi kuramı, toplumsal açıdan birçok sorunla baş edilmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak liyakatsiz uygulamalar, bu meşruiyeti önemli ölçüde zedeler. Üniversiteli gençler uzun

yıllar eğitim aldıktan sonra, iş hayatında liyakatsizlikle sınındıklarında, çabanın değil, tanıdığın belirleyici olduğu bir sistemle yüzleşirler. Bu durum, eğitimi değersizleştirirken, kurumsal yapılara karşı, güven kaybına yol açmaktadır.

İnsanın türsel olarak topluluk halinde yaşamayı seçişinden beri farklı örgütlenme tarzları benimsediğine değinen Max Weber, son çağın yönetim- örgütlenme sistemi olarak en yetkin çözümün, bürokratik sistem olduğunu belirtir. Son yüzyıllarda bürokrasisi bulunmayan bir devletin gösterilemeyeceğini anımsatan Alman düşünür, kimi köklü devletlerin, tarihin daha eski dönemlerinden bu yana, bürokratik örgütlenme içerisinde çalıştıklarına değinir. Mardin'in de ifade ettiği gibi bürokrasiler, kurumsal ilişkilerin gelişimim, alt- üst ilişkilerinin akılcı şekilde biçimlendirilmesi yolunda, ideal "rol modeli" oluşturan örgütlenmelerdir (Mardin, 2010: 122). Günümüzde bürokrasinin müşahhas dışavurumunu, mal- hizmet üretimindeki sürekli artışı mümkün kılan, çağdaş teknikleri yaratan teknik beceriye sahip emek unsurlarını, bünyesinde toplaması oluşturur. Mevcut üretim koşullarında yeniden yapılanmayı dayatan bunalım- finansal durgunluk zamanında, üretimi kısma kararını verecek olan da, bu teknik beceriyi yönetecek yönetim bilgisidir (Weber, 2006:50-57). İşte bu sebeplerden bürokratik yapının, olmazsa olmaz tümleyenleri liyakat- istihdam ikiliyle yüz yüze gelinmektedir. Liberallerden tekdüzelik, planlama fetişizmi, emek dünyasını durağanlaştırma, sosyalist iktisatçılardan; kapitalizme aşırı bağlılık, kapitalist dünyanın şartlarına sırtını dönememe eleştirileri alan bürokrasinin; liyakat noktasında, hemen tüm kuramcılarca eleştirildiği bilinmedik sır değildir kuşkusuz (Aydın, 2012:54-57).

Liyakat'ın ortadan kalkması, katılımcılar arasında, çalışma azmini de zedeleyen bir durum olmaktadır. Çoğu katılımcı, "Tek çabam mezun olup diplomayı almak, eskiden olsa daha çok çalışayım da daha iyi bir işe girerim diye düşünürdüm şimdi çalışsam da çalışmasam da nasılsa tanıdığım olan alınacak diplomamı alayım yeter gözüyle bakıyorum" şeklinde fikirlerini dillendirmektedirler.

Torpil Söylemi Masum mu?

Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramsallaştırması, yukarıda aktarılan durumu yansıtan, önemli bir kavramdır. Bourdieu'ye göre vatandaşlar ailevi, kültürel ya da sınıfsal konumlarına göre farklı sosyal ağlara sahip olarak dünyaya gelirler. Torpil, esasen bu sosyal sermayenin işe dönüştürülme çabasıdır. Emeğin sosyal sermayenin gerisinde kaldığı toplumlarda bireyler, emek vermemeye başlamaktadır. Bu sebeple öğrencilerin liyakatsizliğe karşı gösterdiği tepki, eşit olmayan başlangıç koşullarından ve gerek istihdama gerekse kaynaklara erişim noktasındaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır

(Yarcı, 2011:126). Üniversite öncesinde eğitim kaynaklarına ulaşım noktasında bir eşitsizlik olması, ayrıca tepkilere neden olmaktadır. Kimi katılımcılar, “Ben köyde doğup büyüdüm taşınmalı eğitimle zar-zor üniversiteyi tam burslu kazandım ama iş bulurken de yine de çabalamayanlardan daha geride kalacağımı düşünüyorum” derken, liyakatın Türk kamu bürokrasisinde sağlanamadığına, yakın dönemde de sağlanmasının beklenmediğinin ipuçlarını sunmaktadırlar. Üniversite ortamında kısmen de olsa eşitlenen öğrenciler, iş hayatında, bu eşitliğin devam etmesini isterler. Ancak mevcut koşullar, bu duruma el vermediğinde, ister istemez tepkiselliğe sürüklenmektedirler.

Bir başka bakış açısıyla ele alındığında John Rawls’un, “dağıtım adaleti” kuramı, işsizliğin sosyolojisi açısından, araştırmacıya katkı sağlamaktadır. Kurama göre, toplumsal kaynaklar ve ya toplumsal fırsatlar, herkese eşit olarak sunulmalıdır (Kocaoglu, 2014:56). Bu durumun tek istisnası ise dezavantajlı gruplardır. Onlara fırsatlarda öncelik tanınarak, fırsat adaleti sağlanmalıdır. Bununla beraber öğrenci katılımcıların vurguladıkları, “eğitimde dezavantajlı grupların istihdam da dezavantajlı olmaları”, verili ülkelerde sosyal adalet sistemlerinin, işleyip işlemediği açısından adeta, “turnusol kağıdı” işlevi görmektedir (Bağder, 2020:107).

Torpil, adalet ilkesini ihlal ederek emeğin yerine sosyal sermayenin önem kazanmasına neden olur. Bu durumun en önemli sonucu hem eğitim sistemine, hem de kurumlara karşı güvenin yitirilmesidir. Kimi katılımcılar, tam da bu noktada, şu şekilde görüş belirtmektedirler: “Eğitim sistemi sürekli değişiyor, neden değiştiğini anlamıyoruz. Sanki eğitime göre işe alıyorlar. Tanıdığı olan bir şekilde işe giriyor.” Liyakatsizlik, öğrencilerde sadece devlet kurumlarına değil; aynı zamanda topluma, eğitim kurumlarına ve başarıya karşı güven erozyonu yaratır Bu açıdan bakıldığında, “torpili olan işe girebiliyor” söylemi, bireysel açıdan değil, toplumsal açıdan eleştiri içerir. Özellikle de kamu sektöründe ve bazı meslek gruplarında, liyakatsizliğin giderek yaygınlaştığına inanan gençler, sisteme olan inançlarından ve sorunlarla mücadele gücünü kaybederler; bu da gelecek kaygısına neden olur. Aynı zamanda da toplumsal çözülme algısını besler.

Yine de katılımcı öğrencilerin bu noktada, pek masum olmadıklarının altı çizilmelidir. Nitekim Dural, 2025’de tamamladığı araştırmasında, özellikle sağlık- gemicilik gibi, yüksek oranda teknik bilgi gerektiren iş kollarında, Türkiye’nin torpille işe giriş noktasında, denildiği kadar da vahim neticeler sergilemediğini ortaya koydu. Sağlık ve büro yönetimi iş kollarında okuyan MYO öğrencileriyle araştırmasını sınırlayan Prof. Dr. Dural, ülkede genelde herkesin devlete girmek istediğini, “ille devlette çalışacağım” algısının, gençleri sosyal takıntıya sürüklediğini saptadı. O ya da bu şekilde ama ille de, devlete kapağı atmak isteyen gençliğin, torpil söyleminden, öğrenilmiş çaresizlik mazereti ürettiğine değinen Dural, şu çıkarıma varmaktadır:

“... Sağlık hizmetleri genelde işe alım çarkları, dinamik işleyen süreç oluşturduğu için orta- uzun vadede kamuya atlamak, diğer sektörler kadar zor değil gibidir görünmektedir. En azından sağlık sektöründe hızlı iş değiştirmelerin, hep iyiden kötüye doğru işlemediği göz önüne alındığında, diğer pek çok mesleğe alımda kamu için neredeyse bir kanun haline gelen, ‘torpilin’, bu sektörde biraz daha esnek yaşandığı ileri sürülebilir. Dolayısıyla, ‘adamı olmayan kamuya giremiyor, giren kalamıyor’ inancı, sağlık sektörünün sert bir kanunu olmaktan ziyade, devlete yerleşme kolaylığından vazgeçmeyen katılımcı öğrencilerde, bir savunma mekanizması ve/ veya ‘öğrenilmiş çaresizlik anlatısı’ olarak dillendirildiği hissedilmektedir” (Dural, 2025).

Öğrencilerin Maaş Beklentileri/ Ekonomik Kaygıları

Yukarıdaki görüşlerin, ilgili akademisyence, tam da, maaş- gelir beklentisi başlığından önce kullanılması tesadüf değildir elbette. Zira mesleki beklentilerin ortaya çıkarılması adına yapılan çoğu araştırmada, araştırmacılar torpilden şikayetle, gelecek beklentisi konuları birbirinin peşi sıra kullanmışlardır. İşbu çalışmada da benzer çizginin izlenmesi, Eseler-Dural’ın çalışmasının, genel- geçer çıktılara, ne denli yakın olduğunu fark ettirmektedir. Üniversite öğrencisi katılımcıların, mezuniyet sonrası maaş beklentileri ve ekonomik kaygıları, hem bireysel düzeyde ele alınabilecek psikolojik tepkiler, hem de toplumdaki sosyo- ekonomik eşitsizlikler, sınıfsal konumlar, istihdam yapısı ve toplumsal hareketlilikle (mobilizasyon) ilişkilidir. Bu nedenle, öğrencilerin beklenti düzeylerini ve ekonomik gelecek endişelerini anlayabilmek için toplumsal yapıyla birey davranışı arasındaki etkileşimi inceleyen, sosyolojik yaklaşımlar değerlendirilmelidir.

“İnsan Sermayesi Teorisi”, eğitimi, bireylerin kazanç fırsatlarını arttıran önemli bir yatırım olarak görmektedir (Psacharopoulos, 1999:219). Öğrenciler, aldıkları eğitimin gelecekte daha yüksek ücretlerle ödüllendirileceği inancıyla eğitimlerine yönelirler, hatta hangi dalı nasıl bir eğitim kurumunda tamamlamaları gerektiğine karar verirler. Nitekim katılımcıların azımsanmayacak kesimi, “Yaptığım işe ve aldığım eğitime göre hakkımı almak isterim. Hayatımı rahatça sürdürebileceğim düzeyde maaş beklentim bulunuyor” düşüncesiyle, eğitimlerine yön verdiklerini, ailelerinin de, kendilerinden biran evvel kendi ayakları üzerinde durmalarını, beklediklerini söylemektedirler. Bu açıdan, mezun olduktan sonra, “hak edilen” maaş seviyesi, “rahatlık- toplumsal refah” sınırlarında olmalıdır.

Ayşe isimli 19 yaşındaki katılımcı, “Mesleğimin hak ettiği ölçüde bir maaş almam gerekiyor. Yoksa boşuna okumuş olurum” şeklinde görüş belirtmektedir. Ne var ki ekonomik koşullarda var olan rekabet, işgücü arzı ve talebi, bu beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Öğrencilerin mezun oldukları bölümlerden,

sektörel ihtiyaçların üstünde eleman mezun edilmesi, aslına bakılırsa, arz-talep dengesini bozarak, ücretlerin beklentilerin altında olmasına neden olmaktadır. Geç kapitalistleşen ülkelerden olan Türkiye’de, arz- talep eğrisi, hükümetlerin özellikle karşı önlemler geliştirmedeği, her zaman sermaye lehine olmuştur.

Bu bağlamda, “Rasyonel Beklenti Teorisi”, akıllara gelmektedir. Kuram, iş dünyasındaki oyuncuların, sahip oldukları bilgi- tecrübelerine dayanarak, gelecekteki ekonomik koşulları doğru öngörebileceklerini varsayar. Nitekim üniversite öğrencileri de, mezun olduktan sonra iş yaşamında karşılaşacakları ücret, iş imkanları ve ekonomik belirsizlikler hakkında bilgi sahibi olmayı hedeflerler (Arıcan, 1999:102). Ancak, piyasa mekanizmalarının belirsizlikleri, öğrencilerin oluşturduğu maaş beklentileri ile gerçekleşen ücret düzeyi arasında farklara neden olmaktadır. Çoğu katılımcı “Beklentilerimiz yüksek ama iş görüşmesine gidince asgari ücret teklif ediliyor. Asgari ücret alırsam neden bunca yıl okudum. En tecrübesiz ve en eğitimsiz kişilere de bu maaş veriliyor nasılsa” tezini seslendirerek, iş görüşmelerindeki, “hayaller- gerçekler” ilişkisinin ne denli karmaşık seyrettiğini dışa vuruyor. İçinde bulunulan neo- liberal ekonomi koşulları, öğrencileri rekabetçi piyasa koşullarında, kendi başlarına başarılı olmaya teşvik etmektedir. Yani neo-liberal ekonomik düzen, kazancı büyük ölçüde bireysel çabalarla eş tutarak, koşulların düzelmesi için verilecek toplu bir eylemsellik dalgasının önünü kesmeyi hedeflemektedir. Bu anlayış çerçevesinde öğrencilerin beklentileri artmakta (Coşkun, 2017:225), ancak beklentilerin karşılanamaması yüzünden, çalışan genç bireyde ciddi “yarılma” durumu oluşmaktadır.

İş Kollarının Eleman Beklentileri- Alınan Eğitim Arasındaki Uyum

İşgücü piyasası, çalışan- sermaye arasında, az/ çok bir denge kurulması esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede, verili iş kollarının belirli bilgi, beceri ve deneyime sahip insan gücüne olan gereksinimini karşılayabilmek yönünde, eğitim sisteminin, bu ihtiyacı karşılayacak kaliteli eleman yetiştirme sorumluluğu vardır. Bu ikisi arasındaki uyum/ uyumsuzluk istihdam ve işsizlik arasındaki ilişkiyi de ifade eder (Aktürk, 1999:191). Nitekim katılımcı öğrencilerin görüşleri de bu şekilde çıkmıştır. Katılımcıların azımsanmayacak kesimi, konu hakkında, şunları ifade etmektedirler: “Ülkede üniversite mezunu çok fazla genç olmasına rağmen, deneyim ve uygulama kısmında çok geride kalmaktayız. Çocuklar ilkokul bittikten sonra hem yetenekleri hem de sektörün beklentilerine göre yönlendirilmelidir. Yoksa bizim gibi mezun olduktan sonra hala kurslara gitmeye devam ederler.”

İnsan Sermayesi Teorisi, eğitim yoluyla bireylerin iş gücü piyasasında daha üretken ve tercih edilir hale geldiğini savunur. Ancak uygulamada çoğu zaman, önemli eksiklikler bulunmaktadır. Bu teori aslında eğitimin, bireylere

sadece akademik bilgi değil, aynı zamanda mesleki beceriler de kazandırması gerektiğini savlamaktadır.

Eğitim kurumlarının müfredatları, iş kollarıyla yeterince ilintili olmadığından, bireylerin yatırım yaptığı bilgi, işverenler açısından, “işe hazır” olarak değerlendirilmeyebilir. Bu da istihdam edilebilirliğin düşmesine ve işsizlik oranlarının artmasına yol açar. Sadık isimli katılımcı, “Okulda dil ve teknoloji konusunda yeterince bilgi öğrenemiyoruz ama okulda bu bilgileri alamadığımız için sonrasında da sürekli kurslara gitmem gerekiyor” diyerek, kuramı desteklemektedir. Başka bazı katılımcılar, benzer şekilde, “Okulda verilen eğitimler genellikle teorik temelli uygulamaya gittiğimizde bu durum birçok yetersizliğe neden olmaktadır” kanısında birleşmektedirler.

Sonuç: Siyasete “Sessiz Öfke”

Aslına bakılırsa, istihdam- genç işsizliği- işsizlikten kaynaklanan ekonomik- toplumsal- siyasal- sosyal sorunların çözümü, birbirinden yalıtık unsurlar değildir. İş bulamayan bireyin bunalıma girmesi, evliyse ailesine bekarsa ebeveynlerine karşı küçük düşmesi, kendi kendine yetememezlik duygusuyla birleşir. Bir süre sonra içe kapanma, etrafındakilere, topluma yabancılaşma başlar. Marx’ın ünlü Yabancılaşmış Emek” makalesinde belirttiği, sömürölmenin salt ekonomik bağlamda değil, üretimin psikolojik evrelerinden toplumsal kırılmalıya (Uluç, 2020: 26-28), ürüne, pazar şartlarına, gitgide yaşamın kendisine, türsel varlığına yabancılaşma çerçevesinde işlediği öne sürümü, dün olduğu gibi bugün de saydamlaşmış bir gerçeklik olarak kendisini dayatmaktadır (Marx, 2005). Siyaset “üst iktidar modeli” olarak düşünülüp kurgulandığında, tüm diğer iktidar olanaklarının siyasal iktidarın öngördüğü alanda, onun çizdiği sınırlar çerçevesinde kalarak işlediği de anlaşılır. Eğer ülkede siyasetin kendisi sorunsal, aynı zamanda çözümü oluşturamayacaktır. Siyasal alan- oyuncuların belirlediği kıstaslara uymak zorunda kalan dilsel, dinsel, kültürel, sosyal, kimliksel, ekonomik iktidar ilişkileri, siyasal mücadelenin içerisine hapsedilmiş, “yaralanmış bilinç” odakları olarak sırtmaya mahkumdurlar.

Eğer gençlerin ülkedeki eğitimle sorunlarının olduğuna inanılıyorsa, tahsillerini tamamlamalarına karşın nitelikli iş gücü artışı oluşturamıyorlarsa ya/ ya da eğitimleri onların koluna iş bileziğini takmaya yeterli değilse, o zaman mesele sadece iş hayatı- ekonomik alanla sınırlı değildir demektir. Son yıllarda çoğu genç ailelerince, fen bilimleri, sosyal bilimler, Anadolu liselerine yönlendirilmiyorlar. Geçmişte orta düzey bir ailenin geliri, ortalama bir kolej- özel okul eğitimini karşılamaya yeterliyken, bugün özel okullar, maddi sıkıntı çekmeyenlerin çocuklarına ayrılmış, dışa kapalı bir “alanı” temsil etmektedirler. Çocuğunun, Anadolu lisesi kazanmaya kapasitesinin yetmeyeceğine inanan yüz binlerce veli, “Okumak para kazandırmıyor. Eğer

iyi bir devlet okuluna (Anadolu lisesi kastediliyor) giremeyeceksen hiç zahmet etme seni meslek liselerine yazdıracağız. Meslek lisesinde beceri gösterirsen, zaten MYO veya 4 yıllık fakülte yolu açık” zihniyetiyle yetiştiriyorlar. Yıllarca çocuklarının ille de memur olmasını bekleyen aileler, artık memurluk kabuğunu kırıyorlar.

Önceki iktidarlardan bu yana on yıllardır devletin temel hedeflerinden birisi olan ama bir türlü başarılamayan, gençleri teknik eğitime, meslek liselerine yönlendirme çabası, adeta eğitim sisteminin kalitesizliği, hükümetin yanlış- sürekli değişen eğitim politikaları, ardı arkası kesilmeyen sonuçsuz reform girişimleriyle ete kemiğe bürünüyor. Dural, siyaset- iş dünyası- eğitim sarmalı hakkındaki araştırma bulgularını, şöyle bağlıyor:

“Sonuç olarak, araştırma kapsamında eğinilen, farklı meslek kollarındaki her iki kesim de, hayatın giderek ağırlaştığından, fırsat eşitsizliğinden şikayetçidirler. İktidardaki 23 yılını geride bırakan AKP hükümetlerinin, yapısal sorunlara çözüm üretmede son derece yetersiz kaldığını anımsatan genç katılımcıların, siyaset kurumuna duyulan güvenin hızla yitirdiği sıklıkla seslendirilmektedir. Buna karşın, gençler aynı partinin çeşitli ittifaklarla hemen her seçimde sandıktan çıkması karşısında, umutsuzluğa düştüklerini gizlememektedirler. Ülkede yeni bir siyasal seçeneğe gereksinim duyulduğunu ileri süren genç katılımcılar, tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de teslim alan ‘genç işsizliği’ ve ‘ev gençleri’ sorununun, ileride toplumu bölecek, duyarsızlık- tükenmişlik sendromuna yol açacağından endişe etmektedirler” (Dural, 2025).

Eğitimin Görüngüleşmesi

Bölümü sona erdirmeden evvel ünlü Fransız düşünür Jean Baudrillard’ın, görüngü (simulakr), kuramına değinmek yararlı olacaktır. Baudrillard’a göre gerçekte ilişkisi kopuk eylemsiler, toplumsalla gerçekliği tamamıyla erozyona uğratarak, yanılsamayla gerçeğin yer değiştirmesine neden olurlar. Bir süre sonra her türlü gerçekliğin yerine inşa edilen gerçekimsiler ya da görüngüler, üretim toplumundan tüketim toplumuna geçişin sonucudur. Bunun sonucu olarak insanların kendileri, gerçek toplumsal hedeflerinden koparak, hayallerini, geleceğe aidiyet kurgularını kaybederek, birer görüngüye dönüşmüşlerdir. Artık birey kendi gerçekçiliğini kaybederek, tamamen gerçekimsilerin yarattığı bir dış evren yanılsamasına bağlı kalarak, hayatını deneyimlemektedir. Yönetici kapitalist sistemin dayattığı tüketim kalıplarına sıkışmaya çabalayan çağcıl insanın etrafını da, kurumlar değil, kurum sandığı görüngüler kaplamıştır (Baudrillard, 2018:9-58).

Böylelikle kapitalist sistem, varlığını borçlu olduğu aklın hakimiyetinden gösterge ekonomi politiğe doğru dönüşüm geçirmiştir. Günay, “İşlemselleğin sahip olduğu gücü, Batı dünyasının mevcut düzeni göstergeler üzerinden

devam ettirebileceği düşüncesi nedeniyle olumsuzlamaktadır. Baudrillard aslında yeni bir şey üretilmediğini, sistemin durağan bir yapıda olduğunu ve Batı uygarlığının Aydınlanma sonrası geçirdiği dönüşümler sonrası öngörülmeleyen bir kısır döngü içine düştüğünü ve dünyanın geri kalanı için toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik olarak bir örnek olma durumunu yitirdiğini savunmaktadır” olduğunu ileri sürmektedir (Günay, 2021:110).

Konu bölümün ana eksenine uygulandığında denilebilir ki, aslında ortada bir eğitim sisteminden ziyade eğitim sisteminin görünüşü vardır. Eskinin tarihsel eğitim kurumlarının yerine çöreklenen “çağdaş eğitim” kurumları, çoklu karmaşalarından faydalanarak hızla eğitimin, eğitimsel araçların yerini kaplamaktadır. İşlevsel eğitim kurumlarından gittikçe uzaklaşan genç öğrenci birey, kendi görünüşünün kendine hükmettiğinden bilinçsizce, sistemin ona sunduğu tüketim kalıplarından birisine yönelmektedir. Aslen eğitim kurumunun görünüşü altında örgütlenen yeni eğitim kurumu, normal şartlar altında, talebe göre işgücü arz etmesinin gerekliliğini gayet iyi bilmesi gerekirken, tam aksi yönde işleyerek, gerçek eğitim kurumunun asla yanaşmayacağı, talebin çok üstünde işgücünü piyasaya her yıl sunar. Mezunlarının işsiz kalacağını, giderek daha az şans bulacağını, maddi yönden sömürüleceğini bilmesine karşın biraz daha öğrencinin, karını arttıracığı düşüncesiyle, karı elde ettiği müşteri- öğrencisine değil, sermayeye can suyu üretme yoluna gider. Öğrencinin durumu farksızdır. Sayıları artan, pıtrak gibi çoğalan eğitim kurumlarının görünüşlerinin, şahsına daha kalitesiz eğitim, daha yarınsız hayatlarla geri döneceğini bilmesine karşın, önüne çıkan eğitim kurumu görünüşlerinin bir veya birkaçını büyük iştahla tüketir. Sonuçta kimsenin bir diğerinin lehine çalışmadığı tüketim odaklı sömürge sistemi, eğitimi içine hapseder. Kusursuz cinayet işlenmiş olur (Baudrillard, 2019).

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2021). “AKP Düzeni Gençleri Ev Genci Yapıyor; İşsizlik, Borçluluk ve Umutsuzluk Büyüyor”, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskan-yardim-cisi-acikel-akp-duzeni-gencleri-ev-genci-yapiyor-issizlik-borcluluk-ve-umutsuzluk-buyuyor>, ET: 24.02.2023.
- Akcan, A. T. (2018). “Türkiye’de Genç İşsizlik Oranı ve Çözüm Yolları”, <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/2147920>, ET: =2.03.2025.
- Aktürk, F. (1999). “Türkiye’de İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi, C:3, S:19,
- Altay, B. (2024). “Türkiye’de ‘Ev Gençliği’: Sorunlar- Çözüm Yolları: Türk Genci Yurduna- Yaşamına Yabancılaşıyor”, Genç Zafer Yıl: 1 s: 1, Ay Ajans, Ankara.
- Arıcan, E. (1999). “Çağdaş İktisadi Düşünce Okullarına Teorik Yaklaşım”, Öneri Dergisi, C:2 S:12.
- Arıkan, M. (2025). “Saadet Partisi’nden ‘Ev Genci Eylemi’: 5 Milyon Gencin Sorununa Dikkat Çekiyor”, <https://www.haberler.com/guncel/saadet-partisi-nden-ev-genci-eylemi-5-milyon-genc-sorunlarına-dikkat-cekior-18658585-haberi/>, ET: 05.06.2025.
- Aydın, N. (2012). “Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: ‘Siyasetin Bürokrasi İronisi”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1713824>, ET: 08.10.2024.
- Aydoğanoglu E. (2011). Fabrikada Emek Denetimi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul
- Bağder, M. M. (2020). “John Rawls’un Adalet Düşüncesinin Oluşum Şartları Üzerine”, Felsefe Arkivi Dergisi, S:53 C:1.
- Baudrillard, J. (2018). İmkansız Takas. Ayrıntı, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2019). Kusursuz Cinayet, Ayrıntı, İstanbul.
- Bayrakdar, S.- İncekara, A. (2013). “Türkiye’nin Genç İşsizlik Profili”, Çalışma İlişkileri Dergisi, C:4 S:1.
- Bourdieu, P.- Wacquant, L. J. D. (2003). Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, İletişim, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1997), Toplumbilim Sorunları, Kesit, İstanbul.
- Bozkaya, G. (2013). “Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz”, Sosyal Bilimler Dergisi, C:3 S:5.
- Bozpınar, C. (2020). “Marx Öncesi Emek Değer Teorisi: Genel Bir Bakış”, Politik Ekonomik Kuram Dergisi, C:4 S:1.
- Can, Y. (2004). “Durkheim ve Merton’un Anomi Kuramları Bağlamında Cemaatten Cemiyete Türk Toplumu”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, C:1 S:2.
- Coşkun Y. S. (2017). “Neoliberal Dönüşüme Rekabet Otoritelerinin Katkısı: Türk Rekabet Kurumu Örneği”, Kesit Akademi Dergisi, C:1 S:7.

- Çakır, H.- Azman, A. (2022). “Sosyal Kuşaklar: Kuşaklar Sosyolojisinde Metodolojik Bir Açılım”, *İmgelem*, C:6 S:11.
- Çondur, F.- Bölükbaş M. (2014). “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik- Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, C:47 S:2.
- Dirican, C. (2015). “The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195.
- Dural, A. B. (2025). “MYO’larda Okuyan Farklı Gençlik Kesimlerinin Mesleki Gelecek Beklentileri”, 13th International Conference on Economics & Social Studies (E&SS2025) Proceedings Book, ECLSS, Girne.
- Günay, İ. E. (2021). “Baudrillard’ın Simülasyon Kuramında İnsanın Simülakra Dönüşümü ve Kitle İletişim Araçlarının etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2053358>, ET: 04.05.2024.
- Habermas, J. (1973), *Legitimationsprobleme im Spaetkapitalismus*, : Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main.
- Işık, V. (2016). “Türkiye’de Genç İşsizliği ve Genç Nüfusta Atalet”. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, C: 5 S:11, SS:130-145.
- Kaplan M.- Yardımcıoğlu M. (2020). “Alan, Habitus ve Sermaye Kavramlarıyla Pierre Bourdieu”, *HABITUS Toplumbilim Dergisi*, C:1 S:1.
- Kelleci Ürüt, S.- Türk Z. (2016), “Genç İşsizliğin İncelenmesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması”, *Emek ve Toplum Dergisi*, C:5 S:13.
- Koca, D. (2020). “Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımalar”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C:31 S:16.
- Kocaoğlu, M (2014). *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, İmaj, Ankara.
- Mardin, Ş. (2010). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleleri-2*, İletişim, İstanbul.
- Marx, K. (2005). *Toplumbilimsel Yazılar*, Cem, İstanbul.
- Merton, R. K. (1938). “Social Structure and Anomie”, *American Sociological Review*, C: 3, S: 5.
- Ok, A.Ş. (2017). “Max Weber’de Otorite ve Meşruiyet Tipolojisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C:4 S:8.
- Palabıyık, A. (2011), “Pierre Bourdieu Sosyolojisinde ‘Habitus’, ‘Sermaye’ ve ‘Alan’ Üzerine”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790873>, ET: 06.02.2023.
- Psacharopoulos, G. (1994) “İnsan Sermayesi Kuramı Üzerine Kavramlar ve Karmaşalar”, *M.Ü Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:1 S:6.
- Şahin, L.- Yıldırım, K. (2015). “On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İşsizlikle Mücadele Politikalarının Gelişimi”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576056>, ET: 04.03.2025.
- Sheikhi, M. (2022). “Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi”, *JEP 2/1*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2702262>, ET: 06.01.2024.

- Swartz, D. (1997). *Kültür Ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türk, F.- Dural, A. B. (2017). "Die Entstehung des türkischen Bürgertums in der jung-türkischen Ära (1908–1918)", *Die türkische Bourgeoisie – Ursprung, Entwicklung, Gegenwart*, Peter Lang, Frankfurt.
- Uluç, M. A. (2020), "Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz", <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/1173018>, Et: 06.08.2022.
- Weber, M. (2005), *Sosyoloji Yazıları, İletişim*, İstanbul.
- Yarcı, S (2011). "Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C:6 S:1.
- Yıldız, N. (2019). "Habermas'ın Meşruiyet Krizi Teorisi ve Türkiye", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:11.
- _____ (2025). "Torpil Ne Demek?", <https://www.haberturk.com/ne-demek/torpil-ne-anlama-gelir>, ET: 01.11.2024.
- _____ (2025), https://www.karar.com/guncel-haberler/tuik-verileri-13-milyon-kisi-issiz-universiteliler-iskur-sirasinda-her-1968632?utm_source=chatgpt.com, ET: 06.06.2025.
- _____ (2025), "TÜİK İşgücü İstatistikleri", https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam%2C-Issizlik-ve-Ucret-108&utm_source, ET:04.07.2025.
- _____, (2021). "World Development Report 2021: Data for Better Lives", Erişim adresi: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/248201616598597113/pdf/World-Development-Report-2021-Data-for-Better-Lives.pdf> ET:04.07.2025.



SİYASAL SOSYALLEŞMENİN BİR UNSURU OLARAK AİLE’NİN OY VERME DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ

“=====”

Bora ALKAN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, bora.alkan@omu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-4231-6383

Giriş

Demokrasilerin en önemli unsurlarından biri hiç şüphesiz vatandaşların siyasete etkin ve yaygın bir şekilde katılımlarının sağlanmasıdır. Siyasi katılım adı verilen bu sürece vatandaşların en yaygın ve etkili katılım şekli seçimlerde oy kullanmalarıdır. Bu şekilde vatandaşlar siyasi güç sahiplerini etkileyebilmektedirler (Aytaç, 2023:81). Seçmenlerin siyasi katılım yoluyla oy kullanmaları mevcut siyasi iktidarı güçlendirme, onu eleştirme ya da onun yerine yeni bir siyasi partiyi iktidara getirme gibi şekillerde siyaset kurumu üzerinde etki kurabilmektedir. Bu nedenle vatandaşların oy tercihleri bireysel etkilerinin ötesinde yarattıkları siyasal ve sosyal sonuçlarla önemli etkiler yaratmaktadır.

1.Oy Verme Modelleri

Seçmenlerin oy verme tercihleri onların bireysel düşünce ve kararları neticesinde gerçekleşme birlikte seçmenleri bu bireysel tercihe yönelten farklı etkenler vardır. Siyaset bilimi literatüründe genel olarak seçmenlerin oy verme tercihlerini açıklayan 4 temel oy verme modeli bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla psikolojik, sosyolojik, rasyonel ve stratejik oy verme modelleridir.

1.1 Psikolojik Oy Verme Modeli

Bu model temel olarak seçmenlerin bir partiye olan psikolojik bağımlılıklarını esas alır (Heywood, 2017:274). Modelin temeli Campbell, Converse ve Stokes'un 1960 yılında yayımladıkları "The American Voter" adlı çalışmaya dayanmaktadır. Modelde seçmenleri oy tercihlerine yönelten temel güdü siyasi partilere yönelik oluşturdukları psikolojik özdeşleşme ve bu özdeşleşme sonucunda oluşturdukları parti kimlikleridir (Antunes, 2010:146). Psikolojik özdeşleşme seçmen partizanlığının bir ifadesidir. Psikolojik model seçmenlerin parti bağımlılıklarının oluşmasında siyasal sosyalleşmenin ilk ve en temel aracı olarak aileyi görür (Heywood, 2017:274). Seçmenler partizan kimliklerinin temelini aile grubu içerisinde erken çocukluk ve gençlik dönemlerinde edinirler. Bu etki onların ilk parti tercihlerinin oluşmasında temel etkidir (Çarkoğlu, 2016:214).

1.2 Sosyolojik Oy Verme Modeli

Sosyolojik model, seçmenlerin oy verme tercihlerinin oluşmasında içinde bulundukları grubun sosyal ve ekonomik etkilerinin belirleyici olduğuna vurgu yapar (Heywood, 2017:274). Modelin temeli Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet tarafından 1944'te yayımlanan "The People's Choice" adlı çalışmaya dayanmaktadır (Antunes, 2010:146). Sosyolojik model oy verme tercihinde toplumsal bağlılığın önemine vurgu yapar. Seçmenler içinde bulundukları topluluğun çeşitli bölünmelerine göre farklı oy tercihlerinde bulunurlar.

Bu bölünmeler etnisite, cinsiyet, sınıf, bölge ve inanç temelinde oluşabilir (Heywood, 2017:274).

1.3 Rasyonel Oy Verme Modeli

Rasyonel oy verme modelinin temeli Anthony Downs'ın 1957 yılında yayımladığı "An Economic Theory of Democracy" adlı çalışmaya dayanmaktadır. Bu modele göre seçmenleri oy tercihine yönelten temel etkenler ekonomik ve rasyonel çıkarlarını maksimum kılma düşüncesidir (Antunes, 2010:146). Rasyonel oy verme modelinde seçmenlerin oy tercihlerinin oluşmasında grup etkisinden çok bireysel kararların etkisi söz konusudur. Seçmenler hangi parti ya da adaya oy vereceklerine rasyonel davranıp, kendi bireysel çıkarlarını dikkate alarak karar verirler. Bu noktada seçmenler için kullanmış oldukları oylar onların bireysel hedeflerine ulaşmalarını sağlayan temel birer araçtır (Heywood, 2017:275).

1.4 Stratejik Oy Verme Modeli

Bu model rasyonel oy verme modeli temelinde oluşan stratejik bir modeldir. Bu modelde seçmenler, özellikle seçim sonuçlarına göre oluşacak beklentileri üzerinden elde edecekleri faydayı arttırmak için sempaticizani oldukları parti dışında farklı bir partiye oy vererek siyasi ve ekonomik faydalarını arttırma düşüncesindedirler (Ünal, 2016:97). Stratejik oy verme modelinde seçmenler özellikle kendi partilerinin seçimde başarı şanslarını düşük gördüklerinde kendilerine uzak gelen bir partinin seçimde başarılı olmasını önlemek amacıyla kendilerine yakın buldukları ikinci bir partiye oy verebilirler (Aldrich ve diğerleri, 2018:1).

2. Aile Etkisinde Siyasal Sosyalleşme ve Oy Verme Tercihi

Çocuk yaşlarda bireylerin aile, okul, arkadaş ve medya gibi etkenler vasıtasıyla siyasi düşüncelerden etkilenmeye açık oldukları görülmektedir (Durmuşoğlu ve diğerleri, 2023:585). Bu süreçte bireyler içinde yer aldıkları sosyal çevre içerisinde birbirlerini çeşitli şekillerde etkilerler. Bu etkilenmenin siyasi boyutları özellikle oy tercihleri üzerinde belirleyici olmaktadır. Seçmenlerin ailelerinden miras olarak aldıkları siyasi davranış kalıplarının ortaya çıkmasında, içerisinde yer aldıkları sosyal grubun çıkarları ve ağırlıklı olarak bu sosyal grup içerisinde iletişim kurdukları kişilerin sosyal belirleyiciliği temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Rosema, 2004:14).

Seçmenlere, topluma özgü siyasi değerlerin aktarımına genel anlamda siyasal sosyalleşme adı verilir. Siyasal sosyalleşme, toplumsal normların bireylere aktarıldığı, siyasi kültür ve değerlerin nesiller arasında akışının sağlandığı bir devamlılık içerir (Galais, 2018:601). Yapılan birçok araştırma kişilerin parti kimliklerinin temelinde yetişkinlik öncesinde yaşadıkları

siyasal sosyalleşmenin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır (Dinas, 2014:827). Siyasal sosyalleşme ilk olarak çocukluk döneminde başlayan ve bireyin yaşamı boyunca aktif olarak süregelen bir süreçtir (Sharlamanov ve Jovanoski, 2014:17). Siyasal sosyalleşme üzerine yapılan pek çok araştırma çocukların genç yaşta ve özellikle ebeveynlerinin etkisiyle siyasi düşünceler geliştirdiğini ve bu düşüncelerin çocukların yaşları ilerledikçe sabitlendiğini göstermektedir (Durmuşoğlu ve diğerleri, 2023:584). Yapılan bir çalışma, siyasal sosyalleşme sürecini çocuklarda üç yaşında başlayan ve on üç yaşında tamamlanan bir süreç olarak ortaya koymaktadır (Davies, 1965:11). Çocukluk döneminde ilk ve yoğun olarak siyasal sosyalleşmeye maruz kalan bireylerin edindiği norm ve değerler, bireylerin ileriki yaşlarda edineceği siyasi değer ve normların değerlendirilmesi ve benimsenmesinde temel referans noktalarını oluşturmaktadır (Sharlamanov ve Jovanoski, 2014:17).

Birey üzerinde siyasal sosyalleşmeyi sağlayan birçok farklı etken mevcuttur. Bireylerin siyasal sosyalleşme etkisinde politik kimliklerinin oluşmasında tarihsel olarak aile, okul ve arkadaş çevresi gibi sosyal yapıların büyük ölçüde etki yarattıkları görülmektedir (Kristensen ve Solhaug, 2017:49). Bu noktada aile siyasal sosyalleşmenin en temel faktörüdür. Aile, aile üyelerine temel siyasi değerlerin öğretildiği, aile üyelerinin belirli bir siyasi partiyle özdeşleşmeyi ve bağlılığı tecrübe ettiği ilk noktadır (Sharlamanov ve Jovanoski, 2014:17). Aile içinde yer alan gençler genel olarak kendi siyasi düşünce ve deneyimlerinin kademeli olarak olgunlaştığı ilk dönemlerde ebeveynlerinin siyasi düşüncelerine karşı büyük bir sadakat gösterirler (Kristensen ve Solhaug, 2017:63). Aile etkisinde gelişen bu siyasal sosyalleşme sürecinde çocuklar nadiren ebeveynlerinin tercih ettikleri siyasi parti ve kimlik dışında farklı bir siyasi parti ya da kimliği tercih ederler (Dinas, 2014:827-828). Çocukların parti kimliğinde oluşan sadakat duygusunda hiç şüphesiz ailenin bireyin doğumundan itibaren bireyin tüm ihtiyaçlarını karşılayan temel birim olmasının rolü büyüktür. Bu nedenle aile içerisinde yer alan çocuklar diğer birçok konuda olduğu gibi siyasi konularda da aile büyükleriyle bir özdeşleşme ve onların görüşlerini benimseme çabası içindedirler (Davies, 1965:10). Ayrıca çocuklarda ebeveyn etkisinde oluşan parti kimliği ve tercihlerinin, ebeveyn etkisi olmadan oluşan parti tercih ve kimliklerine kıyasla daha istikrarlı olduğu görülmektedir (Durmuşoğlu ve diğerleri, 2023:585).

Yapılan birçok çalışma ebeveynler ve çocukları arasında gerçekleşen politik aktarım mekanizması sayesinde ebeveynlerin çocuklarını sadece parti kimliği ve parti tercihi noktasında değil (Durmuşoğlu, 2023:2-3) aynı zamanda sağ-sol ideolojik eğilimler noktasında da etkilediklerini göstermektedir. Bu ideolojik etki sonucunda çocukların ebeveynleriyle aynı olmasa da benzer siyasi ideolojilere sahip farklı parti tercihlerine yöneldikleri görülmektedir (Durmuşoğlu ve diğerleri, 2023:584). Burada aile içi siyasal sosyalleşmenin parti kimliğinden çok ideolojik anlamda sağ-sol yönelimlerine odaklandığı

görülmektedir. Dolayısıyla aile içerisinde sağ-sol ideolojik yönelimlerini erken yaşlarda algılayan çocukların özellikle çok partili sistemlerde ideolojik olarak kümelere ayırdıkları partiler arasında tercih yaparak oy kullanma eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Bu konuda yapılan birçok çalışma çoğu Batı Avrupa ülkesinde seçmenler arasında sağ-sol ideolojik konumlanmanın, parti kimliği etkisinde gelişen parti tercihlerine göre daha istikrarlı bir etken olduğunu göstermiştir (Durmuşoğlu, 2023:2-3). Diğer yandan ülkelerin sahip oldukları farklı siyasi ve sosyal özelliklerin ebeveynlerden çocuklara yönelik parti kimliği ya da sağ-sol ideolojik yönelim aktarımında diğer önemli bir etken olduğu görülmektedir (Ditmars, 2023:3).

Özellikle çok partili ya da düşük istikrara sahip parti sistemlerinde kişilerin bir parti kimliği ya da partiyle özdeşleşmesi her zaman mümkün olmadığından çocukların ebeveynlerinin parti kimliğinden çok ideolojik yönelimlerinden etkilendiği görülmektedir (Durmuşoğlu, 2023:2-3). Hollanda da yapılan bir çalışma ülkenin çok partili siyasi sisteminde dört yıl içinde yapılan iki farklı seçimde seçmenlerin yarısından fazlasının siyasi tercihlerini partiler arasında değiştirdiğini göstermektedir. Bu durum iki partili sisteme sahip ülke seçmenleriyle karşılaştırıldığında ebeveynlerden çocuklara yönelik parti kimliği etkisinin çok partili sistemlerde daha zayıf bir etki yarattığını göstermektedir. Bu durum Hollandalı ebeveynlerin kendilerinin de yüksek oranda birden fazla parti tercihinde bulundukları siyasal bir ortamda çocuklarına tutarlı bir parti tercihinin miras bırakmadıklarını göstermektedir (Durmuşoğlu ve diğerleri, 2023:586). Burada dikkat çeken bir diğer nokta siyasal sosyalleşme süreci içinde çocukların ebeveynlerinin sadece olumlu siyasi tarafsızlığını değil olumsuz siyasi tarafsızlığını da ediniyor olmalarıdır. Bu süreçte ebeveynler çocuklarını sadece siyasi dünyadaki iyi olana yönelik değil aynı zamanda kötü olana yönelik yönlendirebilmektedir. Aile içi bu olumsuz yönlendirmenin özellikle sağ-sol ideolojik eksenin uç noktalarında yer alan siyasi partilere mensup aile bireyleri arasında daha güçlü bir aktarım gösterdiği dikkat çekmektedir (Boonen, 2019:117).

Zaman içinde benzer siyasi davranış kalıplarını benimseyen farklı kuşakların bunu kendilerinden sonra gelen aile içindeki genç nesillere daha güçlü aktardıkları ve gençlerin kendilerine aktarılan bu siyasi davranış kalıplarını daha güçlü bir şekilde benimsedikleri görülmektedir (Kristensen ve Solhaug, 2017:50). Örneğin kimi ailelerin siyasi kimliklerini ifade ederken toptancı bir yaklaşımla “Biz ailece Cumhuriyetçiyiz” ya da “Biz aileden Cumhuriyetçiyiz” ifadelerini kullanması kuşaklar arası istikrarlı bir şekilde aktarılan siyasi kimliğin bir sonucudur (Boonen, 2019:110). Ancak bu noktada çocukların siyasi ilgi düzeylerinin gelişmesini sağlayan ebeveynleriyle birlikte yaşamaları değildir. Aynı evde yaşamak çocukların siyasi konulara ilgi duymalarına ya da ebeveynlerinin siyasi düşüncelerine benimsemelerinde çok etkili değildir. Önemli olan ebeveynlerin siyasallaşma düzeyleridir.

Ebeveynleri siyasete ilgi duyan, aile ortamında siyasi konuların tartışıldığı ortamlarda yetişen çocukların yüksek oranda siyasal olana ilgi duydukları ve ebeveynlerinin siyasi düşüncelerinden etkilendikleri görülmektedir (Ross-teutscher ve diğerleri, 2022:494).

Kimi araştırmacılar ebeveyn etkisinde gerçekleşen bu siyasal sosyalleşmeyi seçim özgürlüğünün bir ihlali olarak görerek “ailesel seçim zorlaması” (familial electoral coercion) olarak ifade etmektedirler (Toros ve Birch, 2019:1343). Schaffer, ailevi seçmen zorlamasının (familial voter coercion) iki şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki “kontrollü oylamadır” (controlled voting). Burada özellikle aile içindeki yaşlı erkek ebeveynlerin kadınlara ve genç erkeklere oy tercihleri yönünde baskı uygulaması söz konusudur. İkincisi “bölünmüş oylamadır” (split voting). Bu oylama şeklinde aile üyelerinin oylarının farklı adaylar arasında bilinçli bir şekilde dağıtılması söz konusudur (Schaffer, 2019:349).

2.1 Aile Etkisinin Unsurları

Yapılan pek çok araştırma siyasal sosyalleşmenin en önemli unsurunun aile olduğunu göstermektedir. Aile siyasal sosyalleşme açısından en önemli etken olmakla birlikte sahip olduğu siyasal değerlerin çocuklara aktarılmasında birden fazla çeşitliliğe sahiptir (Murray ve Mulvaney, 2012:1106). Bu noktada aile içi siyasal sosyalleşmeyi sağlayan iki temel etken vardır. Bunlar “Statü aktarım teorisi” ve “Sosyal Öğrenme Teorisi” dir. Statü aktarım teorisinde ebeveynlerin sahip oldukları gelir, eğitim düzeyi gibi sosyoekonomik unsurlar kuşaklar arasında siyasal sosyalleşme etkisinin gelişiminde etkin bir rol oynamaktadır (Gidengil ve diğerleri, 2020:1138). Sosyal öğrenme teorisi ise gözlemsel öğrenmeyi temel alır. Bu teoriye göre çocuklar aile içinde gözlemsel ve doğrudan öğrenme süreçleriyle ebeveynlerinin davranış kalıplarını içselleştirerek kendilerinde bazı değerlerin ve inançların oluşumuna zemin hazırlarlar (Kim ve Lim, 2019:87). Sosyal öğrenme teorisinde özellikle aile içerisinde çocukların kendi ebeveynlerinin davranışlarını taklit ettikleri ve böylelikle kendi davranış kalıplarını şekillendirdikleri bir süreç söz konusudur (Gidengil ve diğerleri, 2020:1138). Ayrıca sosyal öğrenme teorisine göre ebeveynlerin aynı siyasi görüşe sahip olmaları durumunda çocukların tek düze ipuçları altında ve çapraz baskıya maruz kalmadan daha etkili bir siyasal sosyalleşme süreci yaşadıkları görülmektedir (Ditmars, 2023:4). Ebeveyn gözlemine dayalı olarak gerçekleşen sosyal öğrenme teorisinde cinsiyet farklılıklarının da etkili olduğu görülmektedir. Bu noktada gözlemci-model benzerliği önem kazanmaktadır. Bu benzerlik siyasi olarak annelerin kızlarının, babaların ise oğullarının üzerinde daha fazla etki yaratmalarına neden olmaktadır (Gidengil ve diğerleri, 2016:375). Her iki teori birlikte değerlendirildiğinde ebeveynlerin çocukları üzerindeki politik etkilerine etki eden unsurlar şu şekilde sıralanabilir.

2.1.1 Aile Üyelerinin Eğitim ve Gelir Düzeyi

Tüm sosyoekonomik faktörler birlikte değerlendirildiğinde, ebeveynlerin eğitim düzeylerinin çocukların siyasal sosyalleşmesinde en belirleyici etken olduğu görülmektedir (Kim ve Lim, 2019:86). Bu anlamda düşük eğitim ve gelir düzeyine sahip ailelerde siyasi etkileşimin düşük, yüksek eğitim ve gelir seviyesine sahip ailelerde ise siyasi etkileşimin daha yüksek olduğu görülmektedir (Gidengil ve diğerleri, 2020:1138). İyi eğitim almış ebeveynlerin siyasi aktarım açısından teşvik edici bir ev ortamı yarattıkları, çocukların algılarına daha iyi hitap ettikleri (Gidengil ve diğerleri, 2016:373) ebeveynlerin sahip oldukları iyi eğitime paralel olarak politik konularda daha bilgili oldukları ve bu nedenle çocukları üzerinde daha fazla etki yarattıkları anlaşılmıştır (Kim ve Lim, 2019:86).

İyi eğitilmiş ebeveynlerin çocuklarına yönelik siyasi aktarımda daha başarılı olmalarında iki temel etken vardır. Bunlardan ilki iyi eğitim alan ebeveynlerin bunun bir sonucu olarak politik bilgi düzeylerinin ve siyasi farkındalıklarını daha yüksek olmasıdır. Bu durum ev içinde siyasi konuların daha fazla konuşulmasına neden olarak çocukların daha fazla siyasi konulara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Ancak bu noktada çocuklarında evde konuşulan siyasi konuları kavrayabilmeleri için yeterli siyasi bilgi ve eğitim düzeyine sahip olmaları gerekmektedir. Durmuşoğlu bu süreci algı-benimseme modeliyle açıklamaktadır. Bu modele göre çocuklar ev içinde sıklıkla duydukları siyasi konular hakkında önce bir algılama süreci içerisine girerler. Algılama sürecinin başarılı olabilmesi için çocukların yeterli eğitim ve siyasi bilgiye sahip olması kilit bir rol oynar. Sonrasında çocuklar algıladıkları siyasi bilgiye yönelik benimseme ya da reddetme şeklinde iki davranış biçimi geliştirirler (Durmuşoğlu, 2023:2). Sonuç olarak iyi bir eğitim düzeyi çocukların ebeveynlerinin siyasi düşüncelerini doğru algılamalarını sağlamakla birlikte ebeveynlerinin siyasi düşüncelerini sorgulama ve benimsememe eğilimlerinin artmasına (Hatemi ve Ojeda, 2020:17) buna paralel olarak özgüveni ve bağımsız karar alma yeteneği artan çocukların ebeveynleriyle sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Bozkurt ve diğerleri, 2024:60). Bu konuda yapılan bir çalışma yüksek öğrenimini tamamlamış çocukların ebeveynlerinin özellikle partizan yönelimlerini benimseme oranlarının azaldığını göstermektedir (Hatemi ve Ojeda, 2020:17).

İkinci etken ebeveynlerin kendi yüksek sosyoekonomik avantajlarını çocuklarına aktarma eğilimleridir. Bu noktada ebeveynler özellikle çocuklarının iyi bir eğitim almasını sağlayarak onların siyasi bilgiye ve siyasi etkinlik düzeyine erişmelerinde aktif rol oynarlar. Statü iletim teorisi adı verilen bu süreçte ana etken ebeveynin aile içi konumundan ziyade iyi eğitim almış olmasından kaynaklanmaktadır (Gidengil ve diğerleri, 2016:374). Benzer şekilde sosyoekonomik statüsü yüksek ailelerde yetişen çocukların

siyasi etkileşim düzeylerinin yüksekliği, bu ailelerde yetişen çocukların hem oy verme sorumluluklarının farkındalıklarının hem de siyasi katılım düzeylerinin yüksek olmasına neden olmaktadır (Galais, 2018:612).

2.1.2 Ebeveynlerin Cinsiyeti ve Ailenin Yapısı

Yapılan farklı çalışmalar erkeklerin ve kadınların parti kimliklerinin oluşumunda ebeveynlerin cinsiyetlerinin önemli belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Cinsiyet üzerine yapılmış ilk çalışmalar babayı evdeki sosyalleşmenin ana figürü olarak göstermekle birlikte daha sonra yapılan pek çok farklı çalışma sosyalleşme etkisi bakımından anne ve babanın eşit etkiye sahip olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Hatta yapılan bazı çalışmalar sosyalleşme sürecinde annenin babaya göre daha etkili olduğunu vurgulamaktadır (Ditmars, 2023:4). Sonuç olarak ebeveynlerin cinsiyet farklılıkları üzerinden yapılan sosyalleşme açıklamalarında genel bir sonuca varmak yerine ülkelerin sahip oldukları siyasi ve sosyal farklılıkları göz önüne alarak değerlendirmelerde bulunmanın daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek olarak ABD’de yapılan bir çalışma özellikle babanın evde çocukların siyasi tercihlerinin oluşmasında belirleyici olduğunu göstermektedir (Vries ve diğerleri, 2009:205). Yine ABD’de yapılan farklı bir çalışma babanın, anneye göre aile içinde siyasi etkide belirleyici bir figür olmasında kültürel nedenlerden kaynaklanan otorite gücünün etkili olduğunu göstermektedir. Ancak özellikle ekonomik kriz durumlarında aile içinde ortaya çıkan ekonomik gerileme, babanın işsiz kalması ve çocukların refah kaybı yaşaması gibi durumların ortaya çıkmasıyla birlikte babanın aile içindeki etkinliğinin sarsıldığı ve gençlerin siyasi tercihlerinde babalarının etkisinden uzaklaştıkları görülebilmektedir (Davies, 1965:15-18).

Yapılan pek çok farklı çalışma ebeveynlerle aynı cinsiyete sahip çocukları arasında siyasal sosyalleşmenin daha güçlü olduğunu göstermektedir (Ditmars, 2023:4). Hollanda’da yapılan bir araştırma babaların erkek çocukları, annelerin ise kız çocukları üzerinde daha güçlü bir siyasi etki yarattıklarını göstermektedir (Vries ve diğerleri, 2009:205). Yine A.B.D de yapılan bir başka çalışmada siyasal sosyalleşmede anneler ve kızları arasında daha güçlü bir bağ kurulduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Hollanda ve Almanya da yapılan farklı çalışmalarda ise parti tercihlerinin aynı cinsiyete sahip ebeveynler ve çocukları arasında daha kuvvetli aktarıldığı ortaya konulmuştur (Ditmars, 2023:4).

Finlandiya’da yapılan bir çalışma ise aile içerisinde yaşanan siyasal sosyalleşmede sadece ebeveyn ve çocuklar arasındaki etkileşimi değil üç kuşak üzerinden büyükbaba ve büyükanne etkisinde gerçekleşen siyasal sosyalleşmeyi ortaya koyması açısından önemlidir. Üç kuşak arasında gerçekleşen bu siyasi aktarım “Statü Aktarım Teorisi” ya da “Sosyal Öğrenme

Teorisi” yoluyla gerçekleşmektedir (Gidengil ve diğerleri, 2020:1138).

Ayrıca çocukların siyasal sosyalleşmesinde aile yapısından kaynaklanan etkenlerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Özellikle Batı demokrasileri üzerine yapılan bazı çalışmalar boşanmış ailelerinin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre daha farklı siyasal sosyalleşme süreçlerine maruz kaldıklarını ve daha çok sol siyasi görüşlere yöneldiklerini göstermektedir. Boşanmış ailelerin çocuklarının sol siyasi görüşlere yönelmelerinde iki temel etken öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki kadınların erkeklere göre daha sol siyasi görüşlere yatkın olmaları sonucunda annelerin siyasal sosyalleşme sürecinde çocuk-lar üzerindeki etkisidir. 1980’ler öncesinde kadınların erkeklere göre daha muhafazakar oldukları kabul edilirken, 1980’lerden sonra özellikle batıda sanayi sonrası dönemde kadınların azalan dindarlığı ve cinsiyet eşitliğine önem veren tutumlarının artmasıyla birlikte siyasi anlamda yeni bir cinsiyet hizalaması ortaya çıkmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak genç nesillerle birlikte kadınlar erkeklere göre daha sol siyasi eğilimlere sahip olmuşlardır. İkinci bir etken annelerin velayetinde kalan çocukların daha fazla ekonomik yoksunluğa maruz kalmalarıdır. Bu ekonomik yoksunluk doğal olarak çocukların sol siyasi görüşlere daha fazla yakınlık duymalarına neden olmaktadır (Ditmars ve Bernardi, 2023:2-5).

2.1.3 Ebeveyn-Çocuk İletişiminin Düzeyi

Özellikle gelişim psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, çocukların ebeveynlerinin değerlerini benimsemelerinde onlarla kurdukları duygusal iklimin ve bu iklimin çocuklarda neden olduğu mesajları algılama ve benimseme motivasyonlarının etkili olduğunu göstermektedir (Murray ve Mulvaney, 2012:1108). Bu noktada ebeveynlerin çocuklarına anlayışlı davranmaları, onlarla sağlıklı iletişim bağları kurmaları ve otoritelerini saygı temelinde gerçekleştirmeleri çocuklarında ebeveynlerin görüşlerine daha çok değer vermelerine neden olur. Yapılan çalışmalar bu temelde kurulan aile içi diyalogların çocukların ebeveynlerin siyasi görüşlerini benimsemede önemli bir etken olduğunu göstermektedir (Durmuşoğlu, 2023:9). Ebeveynlerin katı bir disiplin ve otorite anlayışına sahip olmaları ise bazı durumlarda çocukların ebeveynlerinden uzaklaşmalarına neden olmakta bu durum benzer şekilde ebeveynlerin çocukları üzerindeki siyasi etkilerinin azalmasına neden olabilmektedir (Davies, 1965:16).

Genel olarak ebeveyn-çocuk iletişimin 3 farklı şekilde sağlanabildiği görülmektedir. Bunlardan ilki izin verici ebeveynliktir (permissive parenting). Bu iletişim şekli olumlu duygusallık temelinde duyarlı ve iletişime açık bir şekilde sağlanır. Ebeveynler çocuklarının hareketleri üzerinde daha az kural uygulayarak onlardan daha az talepte bulunur. Ebeveynler bu şekilde çocuklarıyla bir arkadaş ilişkisi kurma rolünü üstlenir. İkincisi otoriter

ebeveynliktir (authoritarian parenting). Bu iletişim biçiminde olumsuz bir duygusallık, katı bir disiplin ve sınırlı bir iletişim vardır. Otoriter ebeveynlerin çoğu kez koydukları katı kurallara uymadıklarında çocuklarını çeşitli şekillerde cezalandırdıkları görülmektedir. Üçüncü ve son ebeveyn-çocuk iletişim şekli ise yetkili ebeveynliktir (authoritative parenting). Bu iletişim biçiminde olumlu duygusallık, yüksek düzeyde ancak esnek bir kontrol ve çocukları özerkliğe teşvik eden ilişkisel bir bağ vardır. Ebeveynler çocuklarından talepte bulunmakla birlikte, bu talepler karşılanmadığında onları cezalandırmak yerine dinler ve çoğu kez açıklama ya da affetme yoluyla geri bildirimde bulunur. Yetkili ebeveynlik bu anlamda ebeveyn-çocuk arasında en sağlıklı iletişim biçimini kurarak akademik yeterlilik, davranışsal uyum ve sağlıklı bir psikolojik gelişim için çocuklara en uygun ortamı sağlar. Özellikle çocuklara tanınan özerklik çocuğun siyasi karar alma sürecine bizzat katılımını sağlayarak sosyalleşme sürecinde ebeveynleri tarafından kendisine iletilen değerleri daha kolay kabullenmesini ve benimsemesini sağlar (Murray ve Mulvaney, 2012:1109).

Çocuklar üzerinde ailenin siyasi etki düzeyini belirleyen etkenlerden bir diğeri ebeveynlerin çocuklara yönelik davranış biçimleridir. Bu noktada özellikle iyi eğitim almış ebeveynlerin çocuklarının yetişmesinde özerkliğe ve bağımsızlığa daha fazla önem verdiklerini ve itaat yerine bireysel karar almada çocuklarının özgürlük alanlarını genişlettikleri görülmektedir (Kim ve Lim, 2019:87).

2.1.4 Çocukların Yaşının ve Sosyal Çevresinin Değişimi

Genelanlamdadoğumlarındanitibarenaileiçindetoplumsalsosyalleşmeye maruz kalan çocukların yaşları ilerledikçe farklı etkenlerin de devreye girmesiyle birlikte sosyalleşme yönelimlerinin değiştiği görülebilmektedir. Toplumsal sosyalleşmenin bir boyutu olarak siyasal sosyalleşmede de bu durum geçerlidir. Çocuklar özellikle erken yetişkinliğe girdikleri dönemde daha önceden ebeveynlerinden edindikleri siyasi değerlerde bir takım farklılıklar görülebilir. Sahip oldukları siyasi düşünceler etkisini kaybedebilir hatta değişebilir. Orta yaşa gelindiğinde aileden gelen siyasal değerlerin gücünde ve istikrarında önemli değişimler yaşanabilir (Dinas, 2014:828). Bu durumun ortaya çıkmasında çocukların yaşının ilerlemesi kadar buna bağlı olarak ortaya çıkan aile içi etkileşimin azalmasının etkisi büyüktür. Çocukların özellikle belirli bir yaşa eriştikten sonra aileden kopmaları ve bu kopmaya bağlı olarak ebeveynleriyle olan ilişki yoğunluklarının azalması onların siyasi anlamda daha özgür düşünebilmelerine neden olabileceği gibi farklı siyasi düşüncelere açık olmaları sonucunu da doğurmaktadır (Glass ve diğerleri, 1986:685). Özellikle çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde üniversiteye gitmek ya da iş gücüne katılmak arkadaş çevresinin genişlemesine ve yeni sosyal öğrenme örneklerinin ortaya çıkmasına neden olarak ebeveyn etkisinin azalmasına neden olabilmektedir (Gidengil ve diğerleri, 2016:375).

Ebeveyn-genç arasındaki siyasal davranış benzerliklerine yönelik yapılan bir çalışmada lise son sınıfa giden öğrencilere ve ebeveynlerine çeşitli sorular sorulmuş aynı sorular sekiz yıl sonra tekrar katılımcılara yöneltilmiştir. Sekiz yıl sonra tüm cevaplar birlikte değerlendirildiğinde gençlerin yaşı ilerledikçe ve gençler evden ayrıldıkça ebeveyn-genç arasındaki siyasi benzerliklerin azaldığı görülmüştür (Niemi ve diğerleri, 1978:504). Yine yapılan başka bir çalışmada daha politikleşmiş ailelerden gelen ve partizan siyasi tutumlar sergileyen çocukların yaşları ilerleyip yetişkinliğe girdiklerinde apolitik evlerden gelen çocuklara kıyasla sahip oldukları siyasi değerleri terk etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bunda yoğun siyasallaşma sürecinden geçen çocukların siyasi konulara daha duyarlı ve siyasi olayları daha sorgulayıcı olmalarının etkisi vardır. Bu duyarlılık ve sorgulayıcılık apolitik gençlere göre politik gençlerin siyasi fikirlerini güncellemelerine imkan tanınması açısından önemlidir (Dinas, 2014:847).

Sonuç

Bireylerin oy verme tercihleri her ne kadar bireysel bir davranış olsa da seçmenlerin oy tercihleri kümülatif olarak değerlendirildiğinde orta çıkardıkları siyasi sonuçlar açısından büyük önem taşımaktadır. Yapılan bu çalışma bireysel oy verme tercihinin oluşmasında siyasal sosyalleşmenin etkili unsuru olan ailenin önemini ortaya koymaktadır. Aile hiç şüphesiz doğumla birlikte çocukların içinde yetiştiği belirli düşünce ve davranış kalıplarını edindiği bir yerdir. Aile içinde ebeveynler siyasi eğilimlerini ve parti kimliklerini erken yaşlarda çocuklarına aktarım imkanı bulurlar.

Çocukların siyasal sosyalleşmesini sağlayan bu aktarım mekanizması tüm ailelerde aynı güçte gerçekleşmemektedir. Aile içinde siyasi aktarımı etkileyen temel etkenler ailenin gelir düzeyi, ebeveynlerin ve çocukların eğitim düzeyi, ailenin yapısı, toplumun ve cinsiyete bağlı etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan pek çok çalışma özellikle ailenin gelir ve eğitim seviyesinin yüksek olduğu durumlarda siyasi etkileşimin güçlü olduğunu göstermektedir. Yine aile içerisinde babanın erkek çocuklar, annelerin ise kız çocukları üzerinde siyasi etkide daha belirleyici olduğu görülmektedir.

Tüm bu etkenlerle birlikte çocukların erken yaşlarda ebeveynlerinden edindikleri siyasi eğilimlerini belirli oranlarda ileriki yaşlarda kaybettikleri görülmektedir. Özellikle yaşları ilerleyen gençlerin çeşitli nedenlerle ailelerinden uzaklaşmaları (üniversite, iş vb.) aile içi etkinin zayıflamasına neden olmaktadır. Ayrıca yaş ilerledikçe eğitim, gelir, meslek, arkadaş çevresi, yaşanılan yer gibi unsurlarda meydana gelen değişimler siyasal eğilim bakımından birey üzerindeki etkiyi azaltan ya da değişmesini sağlayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aldrich, J.H ve diğerleri (2018). The many faces of strategic voting: Tactical behavior in electoral systems around the World. L. B. Stephenson, J. H. Aldrich ve A. Blais (Ed.), *Strategic voting and political institutions* (1-27), Michigan: University of Michigan Press.
- Antunes, R. (10). Theoretical models of voting behaviour. *Exedra*, (4), 145-170.
- Aytaç, S. E. (2023). Türkiye siyasetinin sınırları: Siyasal davranış, kurumlar ve kültür. A. Çarkoğlu, E. Erdoğan ve M. Moral (Ed.), *Siyasi katılımın dinamikleri ve Ersin Kalaycıoğlu'nun katkıları* (81-97), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boonen, J. (29). Learning who not to vote for: The role of parental socialization in the development of negative partisanship. *Electoral Studies*, (59), 109-119.
- Bozkurt, V., Arıboğan, D. Ü., Demir, N., Arıboğan, A. (2024). The socio-political attitudes of the youth in Turkey. *İnsan Ve Toplum*, 14(3), 53-81.
- Çarkoğlu, A. (2016). Düünden bugüne Türkiye: Tarih, politika, toplum ve kültür. M. Heper ve S. Sayarı (Ed.), *Oy Verme Davranışı* (211-224), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Davies, J. C. (1965). The family's role in political socialization. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 361(1), 10-19.
- Dinas E. (2014). Why does the apple fall far from the tree? How early political socialization prompts parent-child dissimilarity. *British Journal of Political Science*, 44(4), 827-852.
- Ditmars, M. M. (2023). Political socialization, political gender gaps and the intergenerational transmission of left-right ideology. *European Journal of Political Research*, (62), 3-24.
- Ditmars, M. M., Bernardi, F. (2023). Political socialization, parental separation, and political ideology in adulthood. *Frontiers in Political Science*, (5), 1-12.
- Durmuşoğlu, L. R. (2023). Puzzling parents? The perception and adoption of parental political orientations in the dutch multiparty setting. *Electoral Studies*, (85), 1-10.
- Durmuşoğlu, L. R., Lange, S.L., Kuhn, T., Brug, W. (2023). The intergenerational transmission of party preferences in multiparty contexts: Examining parental socialization processes in the Netherlands. *Political Psychology*, 44(3), 583-601.
- Galais C. (2018). How to make dutiful citizens and influence turnout: The effects of family and school dynamics on the duty to vote. *Canadian Journal of Political Science*, 51(3), 599-617.
- Gidengil, E., Wass, H., Valaste, M. (2016). Political socialization and voting: The parent-child link in turnout. *Political Research Quarterly*, 69(2), 373-383.
- Gidengil, E., Lahtinen, H., Wass, H., Erola, J. (2020). From generation to generation: The role of grandparents in the intergenerational transmission of (non-)voting. *Political Research Quarterly*, 74(4), 1137-1151.

- Glass, J., Bengtson, V. L., Dunham, C. C. (1986). Attitude similarity in three-generational families: Socialization, status inheritance, or reciprocal influence? *American Sociological Review*, 51(5), 685–698.
- Hatemi, P. K., Ojeda, C. (2020). The role of child perception and motivation in political socialization. *British Journal of Political Science*, 51(3), 1097-1118.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset*. (B. B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla ve H. Y. Başdemir Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Kim, H., Lim, E. (2019). A cross-national study of the influence of parental education on intention to vote in early adolescence: the roles of adolescents' educational expectations and political socialization at home, International. *Journal of Adolescence and Youth*, 24(1), 85-101.
- Kristensen, N. N., Solhaug, T. (2017). Party choice and family influence in the age of late modernity. *Journal of Humanities and Social Science Education*, (4), 48-69.
- Murray, G. R., Mulvaney, M.K. (2012). Parenting style, socialization, and political values. *Politics & Policy*, (40), 1106-1130.
- Niemi, R. G., Ross, R. D., Alexander, J. (1978). The similarity of political values of parents and college-age youths. *The Public Opinion Quarterly*, 42(4), 503–520.
- Rosema, M. (2004) *The sincere vote: A psychological study of voting*. Universiteit Leiden.
- Rossteutscher, S., Faas, T., Leininger, A., Schäfer, A. (2022) Lowering the quality of democracy by lowering the voting age? Comparing the impact of school, classmates, and parents on 15- to 18-year-olds' political interest and turnout. *German Politics*, 31(4), 483-510.
- Schaffer, F. C. (2014). Not-so-individual voting: Patriarchal control and familial hedging in political elections around the world. *Journal of Women, Politics & Policy*, 35(4), 349-378.
- Sharlamanov, K., Jovanoski, A. (2014) Models of voting. *Journal of Arts, Science & Commerce*, 5(1), 16-24.
- Toros, E., Birch, S. (2019). Who are the targets of familial electoral coercion? Evidence from Turkey. *Democratization*, 26(8), 1342-1361.
- Ünal, B. A. (2016). Oy Verme Davranışı Modelleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 95-119.
- Vries, J., Graaf, N. D., Eisinga, R. (2009). Biases in the effects of family background characteristics on voting preference: The Dutch case, *Electoral Studies*, 28(2), 204- 217.



BATI'DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN KAYNAKLARI

“=====”

Ertuğrul ERYÜCEL¹

1 Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ertugrulyucel@hitit.edu.tr, <http://www.orcid.org/0000-0003-4404-8148>

Giriş

Sömürgecilik faaliyetlerinin kökleri ilk çağlara kadar gitse de modern sömürgecilik coğrafi keşifler sonrası kapitalizmin gelişimi ile ortaya çıkmıştır. Bilinmeyen kıtaların ve bölgelerin ele geçirilip işgal edilmesi, bu toprakların zenginliklerine el konulup yaşayan yerli halkaların siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan baskılanması güç/şiddet kullanımı yoluyla gerçekleşmiştir. Sömürgeciliğin kurumsallaşması, sömürgecilik sürecini ve sömürgeci şiddeti normalleştirecek arayışları da beraberinde getirmiştir. İlk başta söz konusu coğrafyaların ve halkların Hristiyanlaştırılması gibi dini bir motife dayanan söylem, işgal ve şiddet faaliyetlerinin dini içerikle uyuşmaması sonucu yerini “uygarlaştırma misyonu” adı verilen dünyevi bir saike bırakmıştır. Uygarlaştırma misyonunun gelişmiş bir medeniyetin barbar olarak nitelenen az gelişmiş bir topluluğa medeniyet götürmesine dayanan bir üstünlüğü ihtiva etmesi; 18. yüzyılla birlikte bu üstünlüğü bilimsel bir temele kavuşturmayı amaçlayan bilimlerin (antropoloji) ve kuramların (ırkçılık) ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu çalışma sömürgecilik Batı sömürgeciliğinin kaynaklarına odaklanmaktadır. Çalışma sömürgeciliğin kökeni ile birlikte, sömürgeciliği normalleştiren söylemi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak, sömürgecilik ve emperyalizm kavramları açıklanacak; sömürgeciliğe giden süreç analiz edilecektir. Ardından Portekiz, İspanya, Britanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve İtalya’nın sömürgecilik faaliyetlerine değinilecektir. Sonraki bölümlerde ise sömürgeciliği normalleştiren “uygarlaştırma misyonu” ve “beyaz adamın yükü” kavramları ile birlikte; sömürgeciliği bilimsel bir temele kavuşturma hedefi taşıyan “antropoloji” biliminin doğuşu ve “ırkçılığın gelişimi” konuları analiz edilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Sömürgecilik bir devlet ya da ulusun başka bir devlet, ulus ya da insan topluluğu üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel hâkimiyet kurarak yayılması olarak tanımlanabilir. Sömürgecilikte bir devletin kendi sınırları dışında kalan, genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurması söz konusudur. Bu hâkimiyet yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayıp bölgedeki her çeşit imkânın yağmalanmasını içermektedir (Deschamps, 1966: 11-12). Kavramın Osmanlıcadaki karşılığı “müstemlekecilik”, Batı dillerinde karşılığı ise “kolonyalizmdir”.

Sömürgecilik, geçmişi aslında antik çağlara kadar uzanan bir tarihi vakıdır. İnsanlık tarihi komşu toprakları ele geçirerek büyüyen, kendi halklarını fethedilen topraklara yerleştiren devletlerin örnekleriyle doludur. Eski çağlardaki sömürgecilik, modern sömürgecilikten temel bir noktada ayrıl-

maktadır. Eski çağlarda sömüren ve sömürülenin teknik bakımdan eşit ya da birbirine çok yakın, bazen de sömürülenin daha üstün olduğu bir durum söz konusudur. Roma İmparatorluğu'nun Yunanistan üzerinde kurduğu hâkimiyet bu duruma örnek olarak verilebilir. Modern sömürgecilikte ise gelişmiş bir uygarlık ile daha düşük seviyede ve bilhassa tarım ve zanaatle uğraşan bir uygarlık veya kültür arasındaki mücadelede, gelişmiş uygarlığın galip gelerek yenilenin topraklarını ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurması söz konusudur. Modern sömürgeciliğin coğrafi keşifler sonucu kapitalizmin gelişmesi ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu bakımdan 15. yüzyıldan itibaren sistematik şekilde uygulanmaktadır. Bunu mümkün kılan ise gemicik ve denizcilik teknolojisindeki gelişmeler yoluyla dünyanın her bölgesindeki sömürgeler ile metropol devlet arasında daha kapsamlı bir irtibatın kurulabilmesi ve siyasi, askeri ve iktisadi hâkimiyetin daha mutlak şekilde tesis edilebilmesinin mümkün hale gelmesidir (Luraghi, 1975: 11).

Kapitalizmin 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası yayılmacılık eğilimi ile 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze uzanan sermaye egemenliğine dayanan emperyalist tarzda yayılma eğilimini birbirinden ayırt etmek gerekir. Sömürge, bir ülkenin siyasal ve hukuksal olarak başka bir ülkenin eklentisi haline getirilmesi demektir. Bu durum yalnızca sömürü ilişkisini değil, esas ve ayırt edici özelliği bakımından hukuksal-siyasal bir statüyü anlatmaktadır. Sömürgecilik, siyasal bağımsızlıktan yoksun kılınmış sömürgelerden oluşan bir sömürge imparatorluğu kurmayı ifade eder. Emperyalizm ise en güçlü mali-sermaye gruplarının dünya ölçeğinde oluşturdukları nüfuz alanlarına dayanır. Bu mali sermaye gruplarının tüm dünyayı sömürmeleri için, geri kalmış ülkeleri mutlaka sömürge statüsünde tutmaları gerekmektedir. Gelişmemiş ülkeler siyasal bağımsızlıklarını kazanmakla sömürge statüsünden çıkmaktadırlar. Ama emperyalizm kısıkcından çıkmaları yine de mümkün olmamaktadır, çünkü emperyalizm esas olarak bir siyasal bağımlılık biçimini değil, ekonomik ve mali bağımlılığı anlatmaktadır. (Thornton, 1965: 92; Eaton, 1966: 183-184).

2. Modern Sömürgeciliğe Giden Yol

Kavimler Göçü nedeniyle Avrupa'nın kuzeyindeki vahşik kavimlerin güneye inip Roma İmparatorluğu'na saldırması sonucu Roma İmparatorluğu'nun parçalanması ve Akdeniz ticaret yolunun Müslümanların eline geçmesi, Avrupa'da "feodalite" adı verilen toprağa bağlı kapalı bir ekonomik sistemin oluşmasına yol açmıştır. Roma'nın parçalanması sonucu Avrupa'yı kontrol eden merkezi iktidar yok olmuş, küçük feodal beyliklere dayanan bölünmüş bir iktidar yapısı ortaya çıkmıştır. Feodalite adı verilen sistem tüm Orta Çağ'a hâkimdir. Avrupalılar bu dönemi "bin yıllık uyku" ve "karanlık çağ" gibi isimlerle nitelemektedir. Bu nitelemenin gerisinde; Avrupa'da bu dönemde kent hayatının ve ticari hayatın sönümlenmesi, bilim, sanat ve felsefenin

gerilemesi, insanın, hayatın ve dünyanın “Skolastik” adı verilen Kilise temelli dogmatik felsefe ile açıklanması gibi sebepler yatmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2001: 180-181).

Avrupa’da feodal sistemi doğuran ana sebeplerden biri, Akdeniz ticaret yolunun Müslümanların eline geçmesi sonucu Avrupa’da kent hayatı ve ticaretin sönümlenmesi sonucu insanların kırsal alanlara çekilmesidir. 1096 yılından ve 1271 yılına kadar dokuz kez gerçekleştirilen Haçlı Seferleri’nin dini etkisi sınırlı olmuştur. Çünkü Papa’nın Hristiyanlık için kutsal olan kentlerin Müslümanların elinden kurtarılması çağrısı hedefine ulaşmamıştır. Haçlıların eline geçen Antakya ve Kudüs gibi kentler Müslümanlar tarafından kısa süre içinde tekrar ele geçirilmiştir. Ancak Haçlı Seferleri’nin ekonomik etkisi büyük olmuştur. Haçlı Seferleri, Batılılara Akdeniz ticaret yolunu yeniden açmıştır. Doğu ile yapılan ticaret yeniden canlanmıştır. Ticaretin canlanması, Avrupa’da kent hayatının da yeniden canlanmasını ve ticaret yoluyla zenginleşen yeni bir sınıfın doğmasını sağlamıştır. Büyük çaplı ticaretin, bir başka deyişle gemilerle Doğu’dan getirilenlerin satılması ihtiyacı, kent hayatının yeniden canlanmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki; kentlerde yükselen bu yeni tüccar sınıfa “kent soylu” anlamına gelen “burjuvazi” adı verilmiştir (Göze, 2007: 63-64).

Avrupa’da 12. ve 13. Yüzyıllardan itibaren kent hayatının yeniden canlanması ve yeni bir sınıfın doğması, feodalite adı verilen sistemin sonunu hazırlayacak gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki; bu yüzyıllardan itibaren Avrupa’da mutlak monarşiler yoluyla ulusal birliklerin sağlanmasına yönelik adımların atıldığı görülecektir. Kent hayatı ve ticaretin canlanması toprağa bağlı kapalı ekonomik sistemi zayıflatacaktır. Kentlerin nüfusu hızla artarken, feodal beylerin ve Kilise’nin gücünün azaldığı görülecektir. Çünkü Haçlı Seferleri sonrası Doğu’dan Batı’ya taşınan sadece mal ve ürünler değildir. Batı’nın İlk Çağı’na damgasını vuran Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu’na ilişkin kaynaklar, düşünceler ve tartışmalar da Batı’ya taşınmıştır. Batı, bin yıldır unuttuğu altın dönemleri yeniden hatırlamıştır. Batı’da işte bu yolla bilimin, sanatın ve felsefenin yeniden doğuşu, “Rönesans” olarak adlandırılmaktadır. Rönesans Skolastik Felsefe’nin gücünü yitirmesi ile birlikte bilim, sanat, felsefe gibi tüm alanlarda yaşanan özgürleşme sürecini ifade etmektedir (Beriş, 2006: 76).

15. ve 16. yüzyıllarda Batı’da Rönesans ile birlikte Reform olarak adlandırılan bir süreç yaşanmıştır. Kilise’nin yozlaşmışlığını ve gerçek dinde olmayan uygulamalarını eleştiren Alman din adamı Martin Luther’in başlattığı bu protesto hareketi, kısa süre içinde tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Fransa’da Jean Calvin, İsviçre’de Huldrych Zwingli ve İskoçya’da John Knox; Reform Hareketi’nin Avrupa’daki temsilcileri olmuşlardır. Reform Hareketi sonucu Avrupa’da Kilise’nin ve Skolastik Felsefe’nin gücü kırılmıştır (Çetin, 2002: 86-87).

15. ve 16. yüzyıllar Batı Avrupa’da ulusal birliklerin sağlandığı dönemdir. Rönesans ve Reform Hareketleri sonucu, Kilise’nin ve Skolastik Felsefe’nin gücünü yitirmesi, öte yandan gelişen kent hayatı ve ticaretin feodalitenin toprağa bağlı kapalı ekonomik anlayışını yok etmesi, Avrupa’da Orta Çağ’ın bölünmüş ve parçalanmış iktidar yapısının yerini ulusal birliklere bırakmasına yol açmıştır. Avrupa’da ulusal birliklerin sağlanması mutlak monarşilerin kurulması yoluyla gerçekleşmiştir. Avrupa ilk ulusal birliğini sağlayan ülkeler Portekiz ve İspanya’dır. Bunları 16. yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi ülkeler izlemiştir (Gökberk, 2004: 166-168).

Rönesans Hareketi sonucu bilimsel alanda yaşanan özgürleşme sürecinin coğrafya, astronomi, pusula, haritacılık ve gemi yapımı gibi alanlara yansması sonucu yaşanan ilerlemeler, ulusal birliğini sağlayan devletlerin kurdukları modern donanmalar aracılığıyla okyanuslara açılmasını sağlamıştır. Avrupalıların ilk defa okyanuslara açılması, dünya adasında daha önce bilinmeyen yerlerin keşfini sağlamıştır. İlk coğrafi keşifler, ulusal birliklerini ilk sağlayan ülkeler Portekiz ve İspanya tarafından gerçekleştirilmiştir. Portekizli denizci Bartolomeu Dias’ın 1488’de Afrika Kıtası’nın güney ucundaki Ümit Burnu’nu; İspanya adına çalışan Christopher Columbus’un 1492’de Amerika Kıtası’nı keşfi ile başlayan süreci sonraki yıllarda yeni keşifler izlemiş ve dünyanın tam resmi ortaya çıkmıştır (Tanilli, 2001b: 42).

Ümit Burnu’nun keşfi Batılılara Hindistan’ın yolunu açmıştır. Daha sonra bir başka Portekizli denizci olan Vasco da Gama, Dias’ın açtığı yolu takip ederek Hindistan’a ulaşmıştır. Böylece Avrupalılar, Doğu ülkeleriyle doğrudan (aracısız) ticaret yapma imkânına kavuşmuştur. Diğer taraftan Amerika’nın keşfi; Batı’ya el değmemiş kaynakları ile yeni bir dünyanın varlığını sunmuştur. Bu açıdan modern sömürgeciliğin coğrafi keşiflerin ürünü olduğu söylenebilir (Şahin, 2002:131-132).

3. Modern Sömürgecilik Faaliyetleri

Modern sömürgecilik, Avrupalıların Amerika kıtasını keşfinden sonra giriştikleri işgal faaliyetleri ile başlamıştır (Kavas, 2009: 394). Modern sömürgeciliğin ortaya çıkmasında öncü ülkeler Portekiz ve İspanya’dır. Portekiz bu dönemde Latin Amerika’da (Brezilya’nın olduğu bölge), Afrika’da (Angola, Mozambik, Gine) ve Güney Doğu Asya’da (Yeşil Burun) koloniler kurmuştur. İspanya ise dünyada ilk sömürge imparatorluğunu kuran devlettir. İspanya’nın sömürgecilik faaliyetleri Amerika kıtası üzerinde yoğunlaşmış, Latin Amerika bölgesi İspanya’nın sömürgesi haline gelmiştir (Yarar, 2013: 393). Sömürgeciliğin sonraki yüzyıllardaki aktörleri Fransa, Britanya, Hollanda ve Belçika olmuştur. Fransa Kuzey Amerika’da, Güney Asya’da (Hindicın bölgesi) Afrika’nın batısında ve kuzeyinde sömürgeler kurmuştur. Sömürgecilik faaliyetlerinde en geniş coğrafyaya hükmeden ülke ise Britanya

olmuştur. Dünyanın her köşesinde kurduğu sömürgeler 19. yüzyılda Britanya'nın "güneş batmayan imparatorluk" olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Güney Doğu Asya'da Hindistan, Yeni Zelanda ve Avustralya kıtası, Orta Doğu bölgesi ve Doğu ve Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika'da Britanya sömürgeleri kurulmuştur. Hollanda Orta ve Güney Afrika'da koloniler kurup ile Endonezya'yı sömürgeleştirirken; Belçika Afrika kıtasında Kongo, Burundi ve Ruanda'da sömürgeler kurmuştur. Ulusal birliğini rakiplerine göre iki yüz elli üç yüz yıllık gecikmeyle sağlayan İtalya ve Almanya sömürgecilik yarışına geç dâhil olmuştur (Ferro, 2017: 97-110). İtalya sömürgecilik faaliyetleri için Eski Roma coğrafyası olan Akdeniz Havzası ve Kuzey Afrika'yı seçerken; Almanya Orta Doğu, Asya ve Afrika'yı içine alan geniş bir coğrafyayı hedef almıştır. Sömürgecilik yarışı Amerika ve Afrika kıtaları ile Güneydoğu Asya'da sömürgeci devletlerarasında büyük bir mücadeleye sahne olmuştur. Başlangıçta rekabete dayanan sömürgecilik, zamanla sıcak savaşlara yol açmış, I. Dünya savaşı ile sömürgecilik yarışı doruk noktasına ulaşmıştır.

Sömürgecilik faaliyetleri kitlelerin karmaşık yöntemler ve çeşitli araçlarla tahakkümü ve sömürsünü ifade etmektedir. Sömürgeci devletler kurdukları kolonilerdeki her türlü yer altı ve yer üstü zenginliğini kendi ülkelerine taşımışlardır. Asya'dan hammadde ile birlikte ipek, porselen, baharat; Amerika Kıtası'ndan altın, gümüş, pirinç, tütün, kahve, Afrika'dan elmas ve altın başta olmak üzere değerli madenlerle birlikte yoğun bir işgücü (köle) Avrupa'ya taşınmıştır. Sömürgeci devletler tarafından uygulanan sistematik şiddet, bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Portekiz donanması Hint Okyanusu'na açılırken okyanustaki gemiler yağmalanmış, kıyı kentler bombalanmıştır. İspanya'nın Latin Amerika'yı sömürgeleştirmesi çok hızlı ve acımasız bir şekilde gerçekleşmiştir. Kıtanın yerlileri İspanya tarafından katledilirken; üç büyük uygarlık da (İnka, Maya ve Aztek) yine İspanyollar tarafından yok edilmiştir (Sertel, 2015: 273). Fransa'nın sömürgecilik faaliyetleri de Afrika açısından katliamlar ve köle ticaretiyle bilinmektedir. Sadece Cezayir'de bir buçuk milyon insan Fransa ordusu tarafından katledilmiştir. Kongo'da Belçika Kralı II. Leopold'ın insanlık dışı muameleleri nedeniyle on milyon kişi hayatını kaybetmiş; kauçuk üretim kotasını dolduramayan yerlilerin ellerinin, ayaklarının ve cinsel uzuvların kesilmesi yöntemlerine gidilmiştir (Demir, 2011: 122) Hollanda Endonezya'yı elinde tutabilmek için on binlerce Endonezyalıyı katletmiştir. Britanya'nın sömürgecilik faaliyetleri de köle ticareti, kıtlıklar ve sömürge uyrukların savaşlarda cepheye ölümüne sürülmesi yöntemleri ile bilinmektedir (Ferro, 2017: 104-105). İtalya'nın Habeşistan ve Libya işgalleri de yerel halkın katledilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

Sömürgecilik sürecinin en önemli kurumlarından biri de Portekiz'in başlattığı köle ticaretidir. Köle ticareti Afrika'da eski çağlardan beri mevcut olmakla birlikte; söz konusu dönemlerde tamamen kıta içerisinde ve sınırlı bir ticaret söz konusudur. Eski çağlarda köle ticareti genellikle Arap tacirler

tarafından yürütülen ve küçük bir insan kitlesini kapsayan ticari faaliyet görünümündedir. Portekizlilerin Afrika'daki köle ticaretine dâhil olmalarıyla birlikte; köle ticareti boyut değiştirerek deniz yoluyla yürütülen ve yüz binlerce insanı ilgilendiren bir hal almıştır. Portekizliler tarafından Gine Körfezi'nde 1482'de kurulan "São Jorge da Mina Kalesi" köle ticaretinin başlıca üssü haline gelmiştir. Diğer sömürgeci devletlerin de katılımıyla geniş çaplı köle ticareti sömürgeciliğin ayrılmaz bir parçası olmuştur. 17. yüzyıla kadar Afrika'daki ticarî faaliyetin önemli bir kısmını köle ticareti oluşturmuştur. Köle tacirleri yakaladıkları ya da satın aldıkları köleleri gemilerle Amerika'ya götürmüşler, oradan gemilerinin ambarlarını tarımsal ürünlerle doldurup tekrar Avrupa'ya dönmüşlerdir. Bu yolla geniş çaplı bir köle kitlesi Afrika'dan Yeni Dünya'ya sevk edilmiştir. Afrikalı köleler, zamanla Karayipler ve Güney Amerika'daki birçok bölgede nüfusun çoğunluğu oluşturur duruma gelmiştir. Bu durumun oluşmasında Amerika Kıtası'nın yerli halklarının Avrupalıların getirdiği salgın hastalıklar yüzünden kırılmasının da büyük rolü vardır. Yerli halkların ilk defa tanıştıkları mikroplar kıtada kitlesel ölümlere yol açmıştır. Afrika'dan getirilen köleler, söz konusu topraklarda salgınların ve silahların kıldığı nüfusun yerini almıştır (Luraghi, 1975: 211-213; Williams, 2020: 55-64).

Köle ticaretinin yaygınlaşmasındaki en önemli husus Avrupalıların işgal ettikleri bölgelerde kurdukları plantasyonlardır. Amerika Kıtası'ndaki sömürgecilik faaliyetleri altın ve gümüşün metropol ülkeye taşınmasının yanında; genellikle kurulan plantasyonlar aracılığıyla tarımsal alanda ekonomik kaynakların sömürülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu amaçla yerli halkların toprağına el koyma, zorla çalıştırma, düşük ücret ödeme, yüksek oranlı vergi tarh etme gibi yöntemlere başvurulmuştur. İlk olarak Portekizliler Brezilya'da şeker kamışı üretimi için plantasyonlar kurmuşlardır. İspanya'nın da Latin Amerika'da kahve üretimi için kurduğu büyük plantasyonlar vardır. Britanya Kuzey Amerika'da tütün, pamuk ve pirinç plantasyonları kurmuştur. Bu plantasyonların ortak özelliğı yoğun köle emeğine dayanmasıdır. Plantasyonlarda yetiştirilen ürünlerin geniş bir pazarının oluşması, köle ticaretini daha karlı hale getirmiştir. Öyle ki 1480'li yıllardan 17. yüzyıla kadar Afrika'daki ticaretin büyük kısmını köle ticareti oluşturmuştur. Diğer taraftan seçilen kölelerin genç, sağlıklı ve güçlü insanlar olması, Afrika kıtasının yaratıcı beşerî gücünün de elinden çıkmasına yol açmıştır (Williams, 2020: 71-75).

Sömürgecilik sürecinde kolonilerin tüm kaynakları metropol ülkelere taşınırken; sömürgeci devletler hakimiyetleri altındaki halkların din, dil ve kültürlerini tahrif eden bir politika izlemekten de geri durmamışlardır. Sömürgeci devletler yönetim anlayışları ve sergiledikleri yaklaşımlarla, bölgeyi terk ettikten sonra bile etkisi uzun yıllarca sürecektir etnik, ırki ve dini çatışmalara zemin hazırlamışlardır. Bu politikalar özellikle Britanya sömürgele-

rinde yaygındır. Britanya sömürdüğü ülkelerde çoğunlukla, bir etnik ya da dini kimliği diğer etnik kimliklere karşı ön plana çıkarmıştır. Sudan’da Arap azınlık, Nijerya’da Fülâniler ve Güney Afrika’da beyazlar desteklenen gruplardır. Britanya özelinde, desteklenen gruplar üzerinden kurulan ağlarla ülke kaynaklarının dışarı çıkarılması sağlanırken; sömürgecilik sonrası süreçte ülkelerde kapanması çok güç ayrılıklar meydana gelmiştir. Söz konusu ülkeler son dönemde derin etnik, ırki ve dini çatışmalarla gündeme gelmektedir.

4. Sömürgeciliği Normalleştiren Söylem: Uygarlaştırma Misyonu

Sömürgeci devletler başka devletlerin ve insan topluluklarının topraklarını güç kullanarak hakimiyetleri altına alırken ilk kullandıkları argüman ilgili toprakların Hristiyanlaştırılması gibi dini bir motife dayanmıştır. Sömürgecilik faaliyetleri sonucu yerli hakların katledilmesi ve köleleştirilmesi ortaya çıkardığı gayri insani tablonun dine içerikle uyuşmaması, daha sonraki dönemlerde bu argümanın yerini ilgili coğrafyayı uygarlaştırma gibi seküler bir saike bırakmasına neden olmuştur. Yeni dönemde Avrupalıların sömürgecilik faaliyetlerini normalleştirmek için atıf yaptıkları kavram “uygarlaştırma misyonu” olmuştur. Bu söylemin gerisinde, Avrupalıların kendi uygarlıklarının üstünlüğüne duydukları inanç ve dünyanın geri kalan bölgelerine kendi uygarlıklarını yayma isteği yer almaktadır (Liebersohn, 2016: 384).

Uygarlaştırma misyonu, sömürgeci devletlerin sömürgecilik sürecinde ortaya attıkları en önemli kavramdır. Uygarlaştırma misyonu özellikle 19. ve 20. yüzyılda Afrika, Asya ve Güney Amerika topraklarına müdahale için meşru bir zemin oluşturmaya yönelik çabanın ürünüdür. Kavram 18 ve 19. yüzyıllardaki sömürgecilik faaliyetlerine bir kılıf olarak düşünülmüştür. Terim uygarlığı yayma gerekçesiyle, bu kıtaların yerli halkları için sömürgecilik sürecinin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmaktadır. Sömürgecilik faaliyetlerini geri kalmış topluluklara karşı Batı’nın üstlendiği bir sorumluluk olarak sunmaktadır. Bu doğrultuda ele geçirilen topraklardaki insanlar barbar olarak nitelenmiş, onların eğitilmesi ve uygarlaştırılması Avrupalılara bir görev olarak yüklenmiştir (Toprak, 2012: 538).

Uygarlaştırma misyonu beyaz adamın tarihe karşı sorumluluğu olarak tanımlanarak” beyaz adamın yükü” olarak ifade edilmiştir. Bu anlayış, beyaz adamın dünyanın geri kalan halklarına karşı üstünlüğünü ilan ederken; beyaz olmayanlara da kendi değerlerini ve kurumlarını hâkim kılarak onları barbarlıktan ve geri kalmışlıktan kurtarmaya atıf yapmaktadır. İlerlemeci bir tarih anlayışına dayanan bu yaklaşım, yerli halkların vahşet içinde yaşamaya devam ettikçe bu amaca ulaşamayacaklarını savunmaktadır. Gayri medeni toplumların kendi kurumlarını oluşturabilmeleri ve kendilerini yönetebilecek bir noktaya ilerleyebilmeleri için muayyen bir süre

bağlılık sürecini beyaz adamın boyunduruğu altında yaşamalarını mutlak gerekli bir süreç olarak sunmaktadır. Bu anlayışa göre, beyaz olmayan halklar tarihin yapıcı öznelere değildir. Onları insanlık tarihine kazandırma görevi beyaz adama verilmiştir. Bu anlayış beyaz adama kurtarıcı rolü vermektedir (Petitjean, 1995: 187-189). Rudyard Kipling'in 1899 yılında yayınladığı "White Man's Burden" (Beyaz Adamın Yüğü) adlı şiiri Sömürgeci devletlerin uygarlaştırma misyonunu en açık şekilde ifade eden metindir:

Yüklen beyaz adamın yükünü

Dök ortaya en iyi mahsülünü

Gönder soyundan yetiştirdiğin en iyileri

Boyun eğdirdiklerinin ihtiyaçlarını karşılansınlar diye

...

Yüklen beyaz adamın yükünü

Vahşidir barışın savaşları

Doldur tıka basa açlığın ağzını

Ve emret hastalığa durmasını

Sen hedefine en yakın olduğunda

Sona erecek ötekilerin arayışı

...

5. Sömürgeciliğin Bilimsel Bir Temele Kavuşturulması Çabası: Antropoloji ve Irkçılık

Coğrafi keşifler sonrası Batılıların sömürgecilik faaliyetlerinin bilimsel bir temele kavuşturulması işi antropoloji bilimin doğuşu ile gerçekleştirilmiştir. Batılıların coğrafi keşifler sonrası ayak bastıkları coğrafyalardaki kaynaklara el koyabilmeleri için burada karşılaştıkları yerel halkları kendilerinden aşağı bir topluluk olarak sunmaları gerekiyordu. Batılıları yerli halkları yönetmek, onlarla savaşmak, zorla çalıştırmaya ikna etmek ya da köleleştirmek için onları tanımaları ve bilmeleri gerekiyordu. İşte bu ihtiyaç antropoloji bilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Vallois, 1975: 7).

Antropoloji Eski Yunanca kökenli bir kavramdır. "Anthropos" (insan) ve "logos" (bilim/söylem) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşur. Antropoloji bilimi ortaya çıktıktan sonra insanlara ilişkin çeşitli fiziksel özelliklerin ölçümü yoluyla tasnifler yapmıştır. Bu ölçümlerde en çok kullanılan fiziksel

özellikler deri rengi, kafatası, burun, kemik yapılarıdır. Antropolojinin insan fiziksel özelliklerini ölçmek ve bu ölçümlerin sonucu olarak insanları çeşitli kategoriler altında tasnif etme işi ırkçılık denilen olguyu da beraberinde getirmiştir. Çünkü yapılan tasnifler sonucu Batılılar kültürün ve medeniyetin kurucusu ve taşıyıcısı olma özellikleri ile sunulurken, Asyalılar göçebe, vahşi ve savaşçı gibi özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Bu tasniflerde yeni keşfedilen coğrafyalardaki yerli halkların payına düşen olumsuz özelliklerdir. İşte bu anlayış zamanla ırkları insanlığın üst ve aşağı türleri yakıştırmasını beraberinde getirmiştir. Irkçılık bu anlayışın sonucudur (Toprak, 2012: 411).

Irkçılık çeşitli fiziksel özelliklerden yola çıkılarak yapılan tasniflere dayanarak insan grupları arasında hiyerarşik bir sınıflandırma yapan anlayışın adıdır. Antropoloji bilimin kurulması ile ırkçılığın ortaya çıkması arasında çok yakın bir ilişki vardır. İnsan topluluklarını çeşitli özelliklerine göre tasnif etme işi tarihin her döneminde vardı fakat bu tasniflerden yola çıkarak bu insan ırkları arasında hiyerarşik bir üst ilişki kurma işi yenedir ve coğrafi keşiflerin, sömürgeciliğin bir ürünüdür. Antropoloji bilimi ise bu hiyerarşik ilişkiyi bilimsel bir temele kavuşturmak için kurgulanmıştır. Öyle ki antropoloji güçlenip kurumsallaştıkça ırkçılık da güçlenmiştir. 19. Yüzyıl artık bilimsel ırk kuramlarının ortaya çıktığı yüzyıl olmuştur (Şenel, 1993: 65).

Bilimsel ırk kuramları, fiziksel özelliklerden hareketle insan toplulukları/ırklar arasında sosyal, ekonomik, düşünsel ve kültürel nitelikler yönünden farklılıklar bulunduğunu iddia eden varsayımlardır. Bu kuramlara göre, bir ırkın mensuplarının başka ırkların mensuplarından özellikle kültür ve medeniyet yaratma potansiyelleri bakımından farklar olduğu tezine dayanılarak, insan toplulukları üstün ve aşağı olarak hiyerarşik bir sıralamaya konulur. Bilimsel ırk kuramları insan toplulukları arasındaki bu farkların kalıtsal olduğunu savunur. (Maksudyan, 2007: 16). Bilimsel ırk kuramlarının tamamı biyolojik/fiziksel özelliklerin yanı sıra kültürel, sosyal, ekonomik ve düşünsel özelliklerin de kalıtım yoluyla geçtiğini savunurlar. Dolayısıyla bilimsel ırk kuramları aracılığıyla üstün ırkların aşağı ırkları yönetmeye, zorla çalıştırmaya, köleleştirmeye ve hatta yok etmeye kadar doğal hakları olduğu ileri sürülür (Şenel, 1993: 33).

Bu süreçte özellikle Charles Darwin tarafından ortaya atılan kuram çok dikkat çekicidir. Darwin'e göre hayat bir mücadeledir. Doğa tam bir savaş alanıdır. Her canlı da yaşamak için çeşitli silahlarla donatılmış birer savaşçıdır. Her canlının amacı doğadaki kaynaklara sahip olmaktır. Bir başka deyişle hayatta kalmaktır. Ancak doğada kaynaklar kıttır. Dolayısıyla bu kıt kaynaklara sahip olmak için verilen mücadelede güçlü olanlar hayatta kalacak, zayıflar ise yok olup gidecektir. Darwin'in kuramının insan topluluklarına uygulanması Sosyal Darwinizm olarak adlandırılır.

Nasıl doğada canlılar arasında hayatta kalmak için bir mücadele varsa ırklar, devletler ve milletler arasında da böyle bir mücadele vardır. Doğa zayıf olana acımamaktır. Zayıf olanın sonu ya üstün olanın gücünü kabul edip ona tabi olmak ya da yok olup gitmektir. Bu kuram sömürgecilik ve ırkçılıkla ilişkilendirildiğinde dünyada güçlü olan ırkların, ulusların, devletlerin kendilerinden güçsüz olanları sömürmekten yok etmeye kadar onları her şeyi yapmaya muktedir oldukları anlayışı ortaya çıkar (Doğan, 2012: 64-65).

Sonuç

Kapitalist iktisadi düzenin ortaya çıkmasını sağlayan temel unsur sermaye birikimidir. Kapitalist üretim sürecine giden yolda ilk sermaye birikiminin Haçlı Seferleri sonrasında olduğu kabul edilse de sermaye birikimini doruk noktasına ulaştıran coğrafi keşifler olmuştur. Coğrafi Keşiflerin en önemli sonucu, sömürge imparatorluklarının ortaya çıkmasıdır. Coğrafi keşifler sonrası uluslararası ticaretin devasa boyutlara ulaşması, Avrupa’da büyük bir sermaye birikimine yol açmıştır. Uluslararası ticaret, mal mübadelesinin yanında sömürgecilğe içkin fetih, korsanlık ve yağma faaliyetlerini de kapsayan esnek bir terim olmuştur. Bu açıdan şiddet ve güç kullanımı sömürgecilikle birlikte sürekli ve sistematik hale gelmiştir. Keşfedilen toprakların işgali için yapılan kanlı savaşlar, yerlilerin katledilmesi, uygarlıkların yok edilmesi, köle ticareti, işkence ve zorla çalıştırma sömürgecilik sürecinin ayrılmaz öğeleridir. Amerika Kıtası’ndaki altın ve gümüşün Avrupa’ya taşınması yerlilerin katli, kalanların da madenlere tıkilması ve zorla çalıştırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Amerika kıtasında tarım ürünleri yetiştirmek üzere oluşturulan plantasyonlardaki emek gücü Afrika’dan getirilen köleler aracılığıyla sağlanmıştır. Sömürgeci devletlerin Afrika ile yaptıkları ticaretin büyük kısmını köle ticareti oluşturmuştur. Dünya’nın hammadde yatağı olarak bilinen Hindistan ve Doğu Hint Adaları yağmalanmıştır.

Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişimi, sömürgeciliğin gelişimiyle paralellik arz etmektedir. Sömürgecilik geliştikçe kapitalizm de gelişmiştir. Ancak bu etki çift taraflıdır. Kapitalist sistem “daha fazla kar etmek” üzerine kurulu olduğu için, kapitalizm de sömürgeciliğin büyümesini sürekli teşvik etmiştir. Bu açıdan sömürgecilik büyük devletler arasında zamanla bir yarışa dönüşmüş; ulusal birliğini geç sağlayan devletlerinde bu sürece dâhil olmasıyla dünya savaşlarına giden süreç başlamıştır. Sömürgecilik sürecinin yol açtığı şiddet sarmalı dünya savaşları ile doruk noktasına ulaşmış; savaşların birçok devletin katılımıyla kıtalara yayılması ve yıllar alması milyonlarca insanın ölümüyle, bir o kadarının da açlık, yoksulluk ve salgın hastalıkların pençesine sürüklenmesiyle sonuçlanmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra benzer felaketlerin yaşanmaması, barış ve özgürlüklerin

korunması için Birleşmiş Milletler kurulmuş, temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası sömürgeci devletler işgal ettikleri ülkeleri terk etmiş, sömürgeler bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Sömürgeci ülkelerin çekilmesi, ülkelere refah ve barış getirmemiş, sömürgecilik sürecinin yol açtığı etnik ve ekonomik sorunlar Asya, Afrika ve Güney Amerika'da yeni çatışmaların, katliamların ve işgallerin yaşanmasına neden olmuştur. 1960'lardan beri Guyana, Hindistan, Uganda, Yugoslavya, Burma, Ruanda, Sudan, Afganistan ve Irak örnekleri sömürgecilikten kalma sorunların etnik çatışmalara, terörizme, sürgünlere, katliamlara, soykırımlara yol açmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A.; Köker, L. (2001), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Beriş, H. E. (2006), “Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açından Egemenlik Kavramının Yeni Anlamı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Çetin, H. (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1: 79-96.
- Demir, A. (2011), “Sömürge Devletlerinin Kullandığı Sömürgecilik Araç ve Metotları Vaka Analizi: Belçika Krallığı’nın Kongo’daki Sömürge Dönemi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 7, S.14: 117-141.
- Deschamps, H. (1966), *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, (Çev. O. Akbal), İstanbul: Ak Kitabevi.
- Doğan, A. (2012), *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Eaton, J. (1966). *Political Economy*, New York: International Publishers Co. Inc.
- Ferro, M. (2017), *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, (Çev. M. Cedden), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gökberk, M. (2004), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, A. (2007), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kavas, A. (2009), “Sömürgecilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37: 394-397.
- Kipling, R. (1899). “The White Man’s Burden”, *McClure’s Magazine*, Vol. 12: 290. <https://www.lcps.org/cms/lib4/VA01000195/Centricity/Domain/14361/Source%20-%20-%20White%20Mans%20Burden.pdf> (Erişim: 14. 05. 2022).
- Liebersohn, H. (2016), “Introduction: The Civilizing Mission”, *Journal of World History*, Vol. 27, No. 3: 383-387.
- Luraghi, R. (1975). *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. H. İnal), İstanbul: E Yayınları.
- Maksudyan, N. (2007), *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Petitjean, P. (1995), “Essay review on Science and Colonization in the French Empire”, *Annals of Science*, Vol. 52: 187-192.
- Sertel, S. (2015), “Türk Hariciye Raporlarına Göre İspanya İç Savaşı (1936-1939)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57: 271-290.
- Şahin, M. (2002), *Uygarlık Tarihi*, Ankara: Gündüz Yayınevi.
- Şenel, A. (1993), *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. İstanbul: Bilim ve Sanat, Yayınevi.
- Tanilli, S. (2001), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C. 3, İstanbul: Adam Yayınevi.
- Thornton, A. P. (1965), *Doctrines of Imperialism*, New York: John Wiley & Sons.

Toprak, Z. (2012). *Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap.

Vallois, H. V. (1975), *İnsan Irkları*. (Çev. S. Tunakan), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Williams, E. (2020). *Kapitalizm ve Kölelik*, (Çev. A. Tarar), Ankara: Dipnot Yayınları.

Yarar, A. (2013). “Latin Amerika’da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar’ın Bağımsızlık Mücadelesi”, *History Studies*, Vol. 5, No. 1: 391-403.



SURİYE'DE KÜRTLERİN SİYASAL KONUMU: TARİHSEL ARKA PLAN VE İÇ SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KIRILMA NOKTALARI¹

“ ”

Muhammet Fatih ÖZKAN²

1 Bu çalışma, yazarın Prof. Dr. Gürol Baba danışmalığında tamamladığı “İran’ın Dengeleme Motivasyonları ve Stratejileri Çerçevesinde Irak Kürtleriyle İlişkileri” (2019) isimli doktora tezinden yararlanarak üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü, m.f-ozkan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2999-3793>

Giriş

2010 yılının sonlarından itibaren Ortadoğu’da etkisini gösteren Arap Baharı dalgası, bölgenin otoriter siyasal yapılarında kısa sürede derin sarsıntılar yaratmış; bu dalganın uğrak noktalarından biri de Suriye olmuştur. Uzun yıllara dayanan Baas rejimi iktidarı ve Beşşar Esed’in otoriter yönetimi, 2011’de ülke genelinde başlayan protestolarla ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmıştır. Suriye halkının farklı kesimlerinden yükselen talepler, etnik ve mezhepsel ayrışmaların da etkisiyle kısa sürede karmaşık bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte yalnızca rejim ve muhalif güçler değil, aynı zamanda çeşitli bölgesel ve küresel aktörler de sahaya doğrudan veya dolaylı biçimde müdahil olmuştur. Devlet dışı çok sayıda silahlı örgütün ortaya çıkması, Suriye krizini hem iç dinamikleri hem de uluslararası boyutuyla çok katmanlı bir niteliğe büründürmüştür.

Bu çok katmanlı çatışma ortamında Suriyeli Kürtler, hem tarihsel olarak ülkedeki azınlık statüleri hem de iç savaş sürecinde kazandıkları yeni konum itibarıyla dikkat çekici bir aktör haline gelmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren Suriye siyasetinin sessiz fakat kalıcı unsurlarından biri olan Kürt toplulukları, uzun yıllar boyunca vatandaşlık haklarından yoksun bırakılmış, kültürel kimlikleri resmî ideoloji karşısında bastırılmıştır. Ancak 2011 sonrasında ortaya çıkan güç boşluğu, Kürtlerin hem askerî hem de siyasî açıdan öne çıkmasına olanak tanımıştır. Irak-Şam İslam Devleti (DAEŞ) tehdidine karşı Batı’nın desteğini alan Suriye Demokratik Güçleri (SDG) bünyesinde örgütlenen Kürt unsurlar, kısa sürede ülkenin kuzeyinde fiilî bir kontrol alanı oluşturmuştur.

Suriye’de Esed rejiminin sona ermesiyle birlikte ülkenin siyasal geleceği ve Kürtlerin statüsü konusundaki tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte, mevcut dengeleri ve Kürtlerin bugünkü konumlarını doğru biçimde değerlendirebilmek için bu dönüşümün tarihsel arka planına bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda çalışma, ağırlıklı olarak 1946–2011 yılları arasındaki döneme odaklanmaktadır. Çünkü Suriyeli Kürtlerin siyasal kimliğini ve taleplerini şekillendiren temel dinamikler, uzun yıllar süren otoriter Baas rejiminin azınlık politikaları çerçevesinde oluşmuştur. Bununla birlikte, araştırma bağımsızlıktan 2011’e kadar geçen süreçte Kürtlerin otoriter yönetim koşullarında maruz kaldıkları siyasal, kültürel ve toplumsal kısıtlamaların yanı sıra, iç savaş döneminde elde ettikleri kazanımları ve bölgesel dengelerin etkisiyle karşılaştıkları meydan okumaları da incelemektedir.

Suriyeli Kürtlerin Ülke İçindeki Konumu

Suriye’de ülke nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 10’unu oluşturan Kürtler, Irak ve Türkiye’deki emsallerinin aksine birbirine sınırdas olmayan yerleşim birimlerinde ikamet ederler. Halep’in kuzeybatısında bulunan ve Kürt

Dağı ya da Afrin olarak bilinen bölge bu Kürt nüfusun aşağı yukarı yüzde 30'unu barındırırken, Suriye Kürtlerinin onda biri Fırat Nehri'nin ülke topraklarına girdiği Kobani yani Ayn el-Arab bölgesinde yaşamaktadır. Toplam Kürt nüfusun ortalama yüzde 20'si ise ülke geneline özellikle de Şam şehrine dağılmıştır (Gambill, 2004).

Bu bölgelerin dışında kalanlar da Haseke Vilayeti'nin Re's el-Ayn kasabasından başlayarak kuzeydoğu uçtaki El Malikiye'ye uzanan şeritte yoğunlaşmıştır. Birbirinden farklı kökenlere sahip bu Kürt topluluklar arasında 1920'li yıllarda Türkiye'den buraya gelenler de olduğu için Türkiye'deki akrabaları ile etkileşim halindedirler. Yakın zamanda göçle gelenler dışarıda tutulacak olursa, Şam'da yaşayan Kürtlerin en belirgin özelliği, kökleri orta çağlara dayanan ve Müslüman yönetimlerin ordularında asker olarak savaşan bir geçmişe sahip olmalarıdır. Bunlar arasında en bilinen isim Selahaddin Eyyübi'dir. Suriyeli Kürtlerin neredeyse tamamı Sünni olup, aralarında çok az sayıda Ezidi bulunur (McDowall, 2004: 612-613). Suriye Kürtleri, Osmanlı egemenliğinin sona erdiği dönemden günümüze kadar ülkede gerçekleşen tüm yönetim değişimlerinden doğrudan etkilenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye topraklarında ilk olarak “manda sistemi” uygulanmıştır. İngiltere ve Fransa tarafından benimsenen bu sistem, savaş yoluyla toprak kazanılmaması gerektiğini düşünen ABD'yi aşmak için geliştirilmiş bir formül olarak Milletler Cemiyeti (MC) Misakı'na konulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'dan kopmaları sağlanan Arap bölgeleri hemen bağımsız ülkelere dönüştürülmemiştir. Zira 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile belirlenen İngiliz-Fransız nüfuz alanları, yapay sınırlarla birbirinden ayrılan farklı birimler halinde tasarlanmıştır (Uludağ, 2012: 258). Fransız nüfuz alanı olarak belirlenen Suriye'de ise manda rejimi, Nisan 1920'de savaş sonrası düzenlemeler için toplanan San Remo Konferansı'ndan sonra kurulmuştur (Khoury, 1987: 36-40). Fransızlar ilk olarak sınırları güvence altına almak istemiş ve Ekim 1921'de Ankara'yla Paris arasında, Fransızların Çukurova bölgesinden çekilmesini öngören bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla, Türkiye lehine Sevr'de belirlenenden daha iyi bir Suriye sınırı çizilmiştir (Lewis, 2009: 342).

Fransızlar, Şeyh Said isyanından sonra Suriye'ye gelen Kürtlerin Türkiye'ye yönelik askeri bir eylemde bulunmasının da önüne geçmiştir. Ancak, Türkiye karşıtı bir bağımsızlık örgütü olan Hoybun¹ Partisi'nin Fransız Manda yönetimi altında bulunan Lübnan'da kurulmasına izin verilmiş, örgütün Cezire bölgesini üs olarak kullanması ve buradan üye devşirmesine göz yumulmuştur (Vanly, 1992: 117). Bu bölge, Fırat'ın doğusuyla Suriye'nin

1 Hoybun Topluluğu (*Khoybun Society*) olarak da anılan örgütün faaliyetleri ve üyeleriyle ilgili İngiliz yazışmaları için bakınız: Burdett, 2015a: 100-101, 116-118, 200-208, 217-222, 233-234, 255-260, 269, 284, 299-300 ve 756-759.

kuzeydoğu köşesindeki Dicle Nehri'nin Batı yakasına kadar uzanır ve ada anlamına gelen "Cezire" ismiyle anılır (White, 2010: 910). Arap Baharı'yla birlikte Suriye'de başlayan iç savaş sonrasında Haseke ve Kamışlı şehirlerini kapsayan bu bölgeyi, PKK'nın Suriye uzantısı PYD (*Partiya Yekîtiya Demokrat*/Demokratik Birlik Partisi) "Cezire Kantonu" olarak ilan etmiştir.

Suriye'de Fransız manda rejiminin hüküm sürdüğü (1920-1946) yıllarda Kürtler, siyasi olarak örgütlenebilmiş, kendi dillerinde kitap ve dergi basma imkanına sahip olmuşlardır. Arap Sünni nüfusa güven duymayan Fransız otoriteler, Kürtleri de Hristiyan ve Aleviler gibi polis ve orduda istihdam etmiştir. Kürtlerin kültürel haklarının verilmesi ve siyasi olarak daha fazla özerk olmaları için oldukça faal bir kampanya yürüten Hoybun'a örgütlenme konusunda engel çıkarılmamıştır. Ancak örgütün, Kürt diliyle eğitim veren okulların kurulması, Kürtçenin resmi dil olarak tanınması ve Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlere Kürt yöneticilerin atanması gibi talepleri karşılanmamıştır (Gambill, 2004).

Suriye'nin Askeri Darbe Dönemlerinde Kürtler

Fransız askeri birliklerin Suriye topraklarından çekilmesi ve ülkenin üniter bir biçimde tam bağımsız olduğu tarih 15 Nisan 1946'dır (Pipes, 1990: 29). Bu tarihten sonra, Suriye'de Kürtlerin veya başka bir etnik/dini azınlığın herhangi bir özerklik arayışına olumlu bakılması mümkün olmamıştır. Zira Şam, Lübnan'ın Suriye'den ayrı bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasını ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasını kabullenmekte zorlanmıştır. Bunlara Mayıs 1948'de başlayan ve yenilgiyle sonuçlanan Arap-İsrail Savaşı da eklenince, ülke yönetimi daha da otoriter bir çizgiye kaymıştır (Schmidinger, 2016: 65).

Bu dönemde Suriye tarihindeki ilk askeri müdahalede de Nisan 1949'da gerçekleşmiştir. Bağımsızlık sonrasında genelkurmay başkanı olan Hüsnü Zaim, askeri darbeden sonra kendisi gibi Kürt kökenli isimlerle çalışmayı tercih edince, Arap milliyetçisi çevreler tarafından "Kürt askeri rejimi" kurmakla suçlanmıştır². Ağustos 1949'da bir başka subay Sami Hinnavi de Hüsnü Zaim ve dönemin başbakanı Muhsin Berazi'nin idamıyla sonuçlanacak bir askeri darbe yapmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru bu kez Hinnavi, başka bir Kürt kökenli ama bu kimliğini ön plana çıkarmayan bir subay Edib Çiçekli öncülüğünde gerçekleştirilen askeri bir müdahaleye maruz kalarak koltuğunu kaybetmiştir (Tejel, 2015: 99). Edib Çiçekli'nin iktidarını korumak için benimsediği baskıcı idare tarzının toplumda ve yönetim kademelerinde huzursuzluğa yol açmasıyla, ordu içinde başka bir grup da Çiçekli'yi Şubat 1954'te görevden uzaklaştırmıştır (Cleveland & Burton, 2009: 324).

2 Şam'da görev yapan İngiliz diplomat G.H. Montagu-Pollock, 29 Eylül 1950'de doğrudan Başbakan Clement R. Attlee'ye Kürtlerle ilgili diğer gelişmelerden bahsettiği gizli ibareli bir bilgi notu göndermiştir. Burada Kürtlerin bürokrasi ve ordudaki konumlarıyla ilgili Suriye'de duyulan endişeden de bahsetmiştir. Söz konusu belge için bakınız: Burdett, 2015b: 638-641.

Suriye’de Çiçekli’den sonra Kürt karşıtı bir tepki dalgası ortaya çıkmış, ilk etapta Kürtçe gramafon plaklarına ve Kürtçe yayınlara el konularak sahipleri tutuklanmıştır. Ülke bürokrasisinde yer alan Kürt isimlerin önemli bir kısmı yerlerini korumakla birlikte bu kimliklerini arka planda tutmak durumunda kalmışlardır. Mısır’da Cemal Abdül Nasır’ın yükselişiyle birlikte bölgede yayılan Arap milliyetçiliği, diğer azınlıkların önünü Suriye’de de kapatmaya başlamıştır. Nitekim 1957’de Amuda’da Kürtlere karşı yapılmış bir eylem olduğu düşünülen sinema kundaklama hadisesinde 250 çocuk hayatını kaybederken, Kürtçe yayınlar 1958’de resmen yasaklanmıştır. Temmuz 1957’de kurulan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (KDP-S/*Partiya Demokrata Kurdistanê Sûriya*), Kürtlerin kültürel haklara sahip ayrı bir etnik grup olarak tanınmasını, Şam’da demokratik bir hükümet kurulmasını ve Kürt bölgelerin ekonomik olarak geliştirilmesini talep etmiştir. Polis akademisi ve askeri okulların kapılarının Kürtlere kapandığına, Kürt kökenli asker ve sivil memurların da görevlerinden ayrılmaya zorlandığına dikkat çeken ve muhalefetini şiddetlendiren KDP-S liderleri 1960’ta hapse konularak siyasetten uzaklaştırılmışlardır (McDowall, 2004: 620-621).

Bu arada Suriye, yeni bir askeri darbe sonrasında, 1958’de Mısır’la birlikte kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti projesinden Eylül 1961’de ayrılmış ve ülkenin ismi tek bir etnik gruba referansla Suriye Arap Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir. Suriye Kürtleri için dönüm noktası olan bir diğer tarih 23 Ağustos 1962’dir. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün verdiği bilgilere göre, bu tarihte çıkarılan özel bir kararname ile Haseke vilayetine 1945’ten önce geldiğini ispat edemeyen ve o dönem toplam Kürt nüfusun yaklaşık yüzde 20’sine tekabül eden 120.000 civarındaki Kürt vatandaşlıktan çıkarılarak *ajanib* yani yabancı sayılırken, gelecek nesillere miras olarak kalan bu statüdeki Kürt sayısı her geçen yıl katlanarak artmıştır. Anneleri Suriye vatandaşı olsa da babaları *ajanib* olan bir gruba da kayıt dışı anlamına gelen *maktumin* statüsü verilmiştir. Daha sonraki evliliklerle kimlerin *maktumin* statüsüne girdiği detaylı olarak devlet tarafından belirlenmiş olup, 1996 yılı itibarıyla bu grubun sayısı da 75.000’e ulaşmıştır (HRW, 1996: 3-4).

Toprak sahibi olamayan, evlilikleri yasal kabul edilmeyen, eğitim almaları ve kamu hastanelerini kullanmaları kısıtlanan bu devletsiz Kürtlere askerlik hizmeti ise zorunlu tutulmuştur. Suriye’deki bu kitlesel vatandaşlıktan çıkarma eylemi, Irak’ın en baskıcı dönemlerinde, Türkiye ve İran’da Kürt isyanlarının yaşandığı en sorunlu zamanlarda bile başvurulan bir yöntem olmamıştır (Rubin, 2003: 322).

Suriye’de Baas Rejimi ve Hafız Esed’in İktidarı

1963 yılının ilk aylarında Irak ve Suriye’de sırasıyla Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemde Molla Mustafa Barzani önderliğinde Irak’ta devam eden ayaklanmaya karşı, Şam rejimi de uçak ve zırhlı birliklerle Bağdat’a

destek vermiştir. Cezire'den Zaho'ya geçen 6000 kişilik bir grup, ağır zayıatlar verse de Suriye yönetimi bunu askeri bir zafer görüntüsü içinde sunmuştur. Bu askeri müdahale ve Kürtlere yönelik takınılan tutum, Suriye'deki Kürt nüfus ve Arap yöneticiler arasındaki ipleri fazlasıyla germiştir. Tüm bunlar üzerine bir de Cezire'nin doğusundaki bazı kasabalarda yeni petrol sahaları keşfedilince, medyada Cezire Kürtleri aleyhine yoğun bir kampanya başlatılmıştır (Vanly, 1992: 119).

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Haseke Emniyet Müdürü Teğmen Muhammed Talab Hilal gizli bir rapor hazırlamıştır. Kürtleri Arap ulusu bünyesinde gelişen kötü huylu bir tümöre benzeten Hilal, on iki maddelik bir plan doğrultusunda Cezire'den çıkarılmaları halinde bu hastalığın sona ereceğini belirtmiştir. Suriye hükümeti, bu rapordaki önerilerin devletin resmi görüşünü yansıtmadığını savunmuştur. Ancak, 1970'li yıllarda Cezire'ye farklı bölgelerden Arapların taşınması gibi uygulamalar, bu raporun özünü oluşturan Türkiye sınırında bir "Arap Kuşağı" oluşturma tavsiyesiyle uyumluluk göstermiştir (Yıldız, 2005: 34-35).

Suriye'de Baas içinde yaşanan iktidar çekişmeleri, Şubat 1966'da partideki radikal solcu kanadın bir darbeyle yönetime el koymasına yol açmış, kurulan yeni hükümetin cumhurbaşkanı; Nurettin Atasi, savunma bakanı da Hafız Esed olmuştur. 1967 Savaşı'nda alınan yenilgi, Baas Partisi'ni yeniden bölmüş ve Hafız Esed önderliğinde Kasım 1970'te gerçekleştirilen darbeyle Ahmet Hatib devlet başkanlığı, Esed ise başbakanlık ve parti genel sekreterliği görevlerini üstlenmiştir. Esed, 12 Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla da Suriye Arap Cumhuriyeti'nin ilk Alevi devlet başkanı olmuştur (Arı, 2008: 273-274).

Egemenliğini sadece baskıcı yöntemlerle sürdüremeyeceğini düşünen Esed, halkın bazı kesimlerini iltimas ve kayırmacılık yoluyla sisteme dahil etmiştir. Kürt meselesini gündeme getirmemek koşuluyla, Kürtler de Suriye'de çeşitli konumlara yükselmişlerdir. Özellikle dini sahada önemli makamlara gelen Kürt kökenli Ahmed Kuftaru ve Ramazan el-Buti bu anlamda dikkatleri çekmiştir. Esed'le birlikte baş müftülüğe kadar yükselen Kuftaru ve oğul Esed döneminde Şam'daki Emevi Camii'ne imam olarak atanan el-Buti vasıtasıyla rejim, bu isimlerin Sünni kimliğiyle Müslüman Kardeşler'in etkisine karşı Sünni Arapları yanına çekmeye çalışırken, Kürt olmaları dolayısıyla da Kürtler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bilindiği üzere el-Buti 2011'de başlayan protestolara karşı çıkmış 2013'te de aydınlatılmayan bir suikasta kurban gitmiştir (Schmidinger, 2016: 85-86).

1970'lerin ikinci yarısında Suriye Arapları arasında Esed'e yönelik muhalefet artınca Cezire'de uygulanan zorunlu göç politikasının durdurulduğu açıklanarak Kürtlere dönük olumlu bir adım atılmıştır. Bir sonraki adımda

ise Kürtler, savunma bakanlığına bağlı özel kuvvetlerde ve başkanın kardeşi Rıfat Esed'in başında olduğu savunma tugaylarında istihdam edilerek sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır (Tejel, 2015: 139-140). Hatta Alevi, Kürt ve diğer azınlıklardan oluşan bu birlikler, önce 1980'de Halep'te ardından 1982'de Hama'da Sünni Arap muhalif grupların başlattığı isyanın bastırılmasında da etkin bir rol oynayarak çok sayıda sivilin ölümüne sebep olmuşlardır. Bu süreçte Kürtlerin yaşam koşullarında bazı düzelmeler görülse de kültürel ve azınlık hakları anlamında herhangi bir kazanımları olmamıştır (Vanly, 1992: 125).

Suriyeli Kürtler, kendi ülkelerinde çeşitli kısıtlamalara maruz kalsa da Suriye toprakları PKK için önemli bir üs haline gelmiştir. Özellikle Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Öcalan ve diğer üst düzey PKK üyeleri Suriye'den siyasi sığınma hakkı elde etmişlerdir. Suriye'de örgütlenmeye başlayan PKK'nın faaliyetlerine Şam tarafından göz yumulmasının nedenlerinden biri, Hatay'ın Türkiye ile birleşmesinden duyulan rahatsızlıktır. Bir diğeri, Türkiye'de 1960'ların ortasından itibaren başlayan baraj inşaatlarının Suriye'ye istenen oranda su akışının sağlanmasında yol açtığı sorunlardır. Ayrıca Türkiye'deki askeri darbeden on gün sonra Irak ve İran arasında başlayan savaşta, İran'ı destekleyen Şam rejimi, Bağdat'ı zayıflatmak için Irak'ın kuzeyindeki Kürt grupları güçlendirmenin yanında PKK'ya da askeri, lojistik ve finansal destek vererek Irak'ta ve hatta Türkiye'de ortaya çıkacak olası Kürt siyasi birimlerin hamisi olma hesabı da yapmıştır (Bölükbaşı, 1991: 17-19).

1990'lı yıllarda da Esed rejimi, Türkiye'nin İsrail'le kurduğu yakınlığı bölgesel bir hegemonya arayışı olarak değerlendirerek PKK'ya desteğini sürdürmüştür (Oktav, 2003: 92). Şam ve PKK iş birliği, Türkiye'nin üst düzeyde yaptığı uyarılar sonrasında 20 Ekim 1998'de iki ülke arasında imzalanan bir antlaşmayla nihayete ermiştir. PKK'nın rejim kontrolünde Suriye'de örgütlenmesinin ülkedeki Kürt meselesiyle ilgili bir iç politika boyutu da vardır. Zira Eylül 1992'de yayınlanan bir hükümet kararnamesiyle, çocukların Kürtçe isimlerle nüfusa kaydının yapılması, Kürt kültür merkezleri, kitapçılar ve bu yönde yapılan faaliyetler yasaklanırken, PKK'ya sağlanan olanaklar, örgütten Suriye Kürtleri arasındaki rejime dönük hoşnutsuzluğun üzerini örtmek için faydalandığı şüphesini uyandırmıştır. Nitekim Suriye'de diğer Kürt grupların sesi çok uzun yıllar duyulmamıştır (Gunter, 2008: 135). Hafız Esed'in ölümünden hemen önce Mayıs 2000'de çıkarılan 768 sayılı Yasayla da Kürtçe sesli materyal satan tüm dükkanların kapatılması ve halka açık toplantılarda Kürtçenin yasaklanması kararı alınmıştır (Radpey, 2016: 472).

Beşşar Esed'in Devlet Başkanlığı Döneminde Kürtler

Babasının ölümünden sonra Suriye'nin başına geçen Beşşar Esed, görevinin ilk yıllarında çeşitli reform adımları atmışsa da bunlar kalıcı bir siyasi sürece dönüşmemiş hatta Kürtler üzerindeki baskı artmaya devam etmiştir. 2001-2002 yıllarında özellikle vatandaş statüsünde olmayan Kürtler, Avrupa ve Amerika'ya geçmek için insan kaçakçılarına büyük paralar ödemek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan, Ankara-Şam yakınlaşmasıyla Suriye'de eskisi gibi rahat hareket edemeyen PKK militanları, Eylül 2003 yılı itibariyle PYD'yi kurmuşlardır. Suriye rejimini Kürt meselesiyle ilgili olarak asıl endişelendiren gelişme ise ABD işgali sonrası Irak'ta daha güçlü bir statü sahibi olan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)'dir (Radpey, 2016: 472-473).

Şam yönetimini haklı çıkaran ilk gerginlik, 12 Mart 2004'te Kamışlı'da bir futbol maçında ortaya çıkmıştır. Deyr-i Zor kentinden gelen Arap bir takımla Kamışlı'nın yerel bir takımı arasında oynanan bu maçta, karşılıklı olarak siyasi içerikli sloganlar atılmış, maçtan sonra taraflar arasında çıkan kavgayı ayıran polisin göstericiler üzerine açmasıyla yedi Kürt hayatını kaybederken onlarcası da yaralanmıştır. Bir gün sonra ölenler için yapılan cenaze törenine katılan ve Kürt bayraklarıyla Kürt liderlerin fotoğraflarını taşıyan halkın önemli bir kısmı siyasi sloganlar atınca yine güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bu kez açılan ateş daha çok insanın ölmesi ve yaralanmasına neden olurken, göstericiler kamu binalarını yağmalamışlardır (Yıldız, 2005: 41-42). Bu olayların hemen bir yıl sonrasında, rejim aleyhinde konuşan bir Kürt din adamının öldürülmesinden sonra bu sefer Halep'te halk sokaklara dökülmüştür. Bu dönemde IKBY başkanı seçilen Mesud Barzani, Suriye'de Kürtlerin haklarının barışçıl bir şekilde verilmesini talep etmiştir (Gunter, 2014a: 3).

2005 yılında Lübnan'daki Refik Hariri suikastından sorumlu tutularak buradaki askeri varlığını sonlandırmak zorunda kalan ve uluslararası baskılarla karşılaşan Suriye rejimi karşısında Kürtler, Irak Kürt bölgesindeki gelişmelerin de etkisiyle ulusal bilinçlerini artırmış gibi görünseler de ciddi bir kazanım sağlayamamışlardır (Gunter, 2008: 136). Suriye'de yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinden doğrudan etkilenen Kürtler için asıl kırılma, Arap Baharı'nın Mart 2011'den itibaren ülkede etkisini göstermesiyle yaşanmıştır. Suriye'de gösteriler başladıktan kısa bir süre sonra 1962'den beri vatandaşlık ve bununla bağlantılı hakları ellerinden alınmış olanlara 7 Nisan 2011'de bu hakları iade edilmiştir (Gunter, 2014b: 173).

Esed karşıtlarının farklı örgütler aracılığıyla bir araya geldiği bu dönemde Suriyeli Kürtler, iki ayrı kanaldan faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bunlardan biri, PYD dışındaki Kürt partilerin bir araya gelmesiyle 26 Ekim 2011'de IKBY koordinasyonunda kurulan Kürt Ulusal Konseyi'dir (KUK) (Charountaki,

2015: 349). KUK'un en güçlü partisi olan KDP-S'nin lideri Abdülhekim Beşar, bu çatı örgütün de başkanlığını üstlenmiştir. Suriye'nin kuzeyindeki Kürt muhalefeti rejime karşı örgütlemek isteyen ve PYD'nin engellemeleriyle karşılaşan KUK'un en büyük zayıflığı, bünyesindeki partilerin Suriye'deki baskı ortamı sebebiyle uzun yıllar Irak'ta konuşlanmak durumunda kalması ve sahadaki gelişmelere müdahale şanslarının çok düşük olmasıdır. KUK, Suriyeli birçok muhalif grubun çatı oluşumu Suriye Ulusal Konseyi'nin (SUK) bazı önemli toplantılarına katılsa da rejim değiştiği takdirde özerklik ve ulusal hakları konusundaki taleplerinin karşılanmayacağı kanaatine varınca SUK'dan uzaklaşmıştır (Hevian, 2013: 47).

Suriye'deki İç Savaş Şartları ve Statü Arayışları

Suriye'de olayların bir iç savaşa doğru sürüklenmesiyle, Kandil'deki PKK kamplarında bulunan militanları ülkeye dönen PYD, organize bir silahlı güce sahip olmanın verdiği avantajı kullanarak Suriye'nin kuzeyinde oldukça etkin bir konum elde etmiştir. Yeni militanlar da bulan PYD, Temmuz 2012'de rejim güçlerinin Kürtlerin yoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinden çekilmeye başlamasıyla birçok bölgeyi denetimi altına almıştır. PYD'nin silahlı kanadı olan YPG (*Yekîneyên Parastina Gel*/Halk Savunma Birlikleri), Esed güçleriyle çatışmaktan kaçınmış ve diğer muhalif gruplara yönelmiştir. Irak Kürt bölgesi ve Türkiye sınırındaki stratejik noktalarda konuşlanan ve şehir merkezleriyle anayollarda kontrol noktaları oluşturan YPG, kamu binalarının güvenliğini de üstlenmiştir. Bu süreçte rejime bağlı birliklerin Kobani (Ayn el-Arab), Afrin ve Cezire bölgelerinden herhangi bir çatışmaya girmeden çekilmesi, Esed'in aynı anda birkaç cephede savaşmaktan kaçınma ve Türkiye'nin Suriye kuzeyindeki etkisini sınırlandırma düşüncesinin bir parçasıdır (Radpey, 2016: 474).

Uluslararası toplum, Suriye'deki çatışmalara bir çözüm bulma arayışı içindeyken PYD, iç savaşın parçaladığı Suriye'de, Kuzey Irak'taki IKBY gibi fiili bir Kürt bölgesi kurmak için girişimde bulunmuştur (Hevian, 2013: 53). PYD'nin öncülüğünde 12 Kasım 2013'te Kürt, Arap ve Süryani topluluklardan 35 parti ve sivil toplum örgütünü temsilen 86 delege, Ortak Geçici Yönetimi kurma amacıyla yapılan genel kurula katılmıştır. 3 gün sonra yapılan ikinci bir toplantıyla PYD kontrolündeki Cezire, Kobani ve Afrin olmak üzere üç ayrı kanton kurulduğu duyurulmuştur. Alınan karara göre, birbirinden coğrafi olarak kopuk durumdaki bu kantonların her birinin kendi hükümeti ve anayasası, kendi eğitim sistemi ve sosyal hizmetleri, kendi parlamentosu ve belediyeleri ve kendi kanunlarıyla mahkemeleri olacaktır (Charountaki, 2015: 349). 6 Ocak 2014'te ilan edilen "Rojava Kantonları Anayasası" ile yukarıda alınan kararlara anayasal bir hüviyet kazandırılmıştır. Bu kantonların da içinde olduğu kuzey Suriye'yi kapsayan ve Batı Kürdistan anlamına gelen Rojava'nın güvenliğini ise YPG sağlayacaktır (Ali, 2015: 4).

PYD'nin karşılaştığı ilk ciddi meydan okuma, Cezire'deki kaynakları ele geçirip, Fırat'ın doğusundaki Rakka ile batısındaki Azez arasında Kobani üzerinden bir koridor oluşturmak isteyen DAEŞ'in Eylül 2014'te YPG güçlerinin savunduğu bu kente saldırması olmuştur. Bu saldırılara karşı koyamayan PYD-YPG unsurları, Türkiye üzerinden Suriye'ye geçen IKB'Y'li Peşmerge birlikleri ve ABD'nin askeri mühimmat desteğiyle 26 Ocak 2015'te Kobani'yi DAEŞ'ten geri almıştır. Bundan sonraki süreçte özellikle YPJ (*Yekîneyên Parastina Jin*/Kadın Savunma Birlikleri) aracılığıyla, özgürlük savaşçısı ve bölgedeki tüm halkların koruyucusu imajı çizmeye çalışan PYD, Batı kamuoyunun sempatisini ve ABD'nin askeri desteğini kazanmanın yollarını aramıştır (Kerman & Efeğil, 2017: 164-165).

PYD-YPG'nin bir sonraki hedefi, kantonlar arasındaki bağlantıyı sağlayacak yerlerden biri olan ve Kobani'nin doğusunda yer alan Arap çoğunluklu Tel Abyad'ı ele geçirmek olmuş ve DAEŞ'in elinden bu şehir alınmıştır. Ekim 2015'te YPG'nin ağırlıkta olduğu ve içinde diğer etnik gruplardan da savaşçıların bulunduğu Suriye Demokratik Güçleri (SDG/*Hêzên Sûriya Demokratîk*) isimli bir örgüt kurulmuştur. Haziran 2016'da ABD desteğiyle Fırat'ın batısına geçerek DAEŞ'i Münbiç'ten çıkaran SDG, yönünü stratejik önemdeki El-Bab'a çevirmiştir. SDG'nin en temel askeri yapılanmasını oluşturan YPG'nin asıl gayesi Afrin ve Kobani kantonlarını birleştirmektir (Kerman & Efeğil, 2017: 165).

Türkiye'nin Suriyeli Muhafızlarla Suriye'nin Kuzeyine Yönelik Harekâtları

PYD-YPG'nin elinde bulundurduğu topraklarla Afrin'i birleştirme planları, Türkiye'nin 24 Ağustos 2016 tarihinde başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı ile akamete uğramıştır. Temel maksadı, DAEŞ kaynaklı tehditleri önlemek olan bu operasyon, PYD-YPG unsurlarının bir koridor oluşturmalarını engelleyecek şekilde Azez-Mare hattının doğusundaki bölgeleri kapsayarak El-Bab'a kadar uzanmıştır (Kasapoğlu & Ülgen, 2017: 2). PYD-YPG'nin Suriye'nin kuzeyindeki etkinliğine vurulan bir diğer darbe yine Türkiye'nin kendisine yakın muhalif gruplarla birlikte, Afrin'e yönelik 20 Ocak 2018'de başlattığı Zeytin Dalı Harekâtı'dır. 18 Mart 2018'de Türk Silahlı Kuvvetleri ve ona destek veren örgütlerin Afrin kent merkezine girmesiyle, PYD-YPG militanları askeri araç, silah, mühimmat ve teçhizatı bırakarak şehri terk etmek zorunda kalmışlardır (Özçelik & Acun, 2018: 29-30).

PYD-YPG'nin bu operasyonlardan sonra en etkili olduğu bölgeler Fırat'ın kuzey doğusu ile aynı nehrin batı yakasında kalan Tel Rifat ve Münbiç olmuştur. Ancak Türkiye, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtlarının devamı olarak 9 Ekim 2019'da Suriye'nin kuzeyindeki PYD kontrol bölgelerine yönelik Barış Pınarı Harekâtı'nı başlatmıştır. Bu operasyonun temel amacı,

Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit oluşturan terör unsurlarını sınır hattından uzaklaştırmak ve bölgedeki istikrarı sağlamaktır. Ayrıca harekât, Suriye'nin kuzeyinde yaşayan halkın güvenliğini temin ederek onlar için güvenli bir yaşam alanı oluşturmayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra, terör örgütü PKK/YPG'nin ikmal hattı olarak kullandığı M4 karayolunun kontrol altına alınmasıyla yasa dışı faaliyetlerin engellenmesi amaçlanmıştır. Türkiye, bu adımla aynı zamanda Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumayı ve ülkenin bölünmesini önlemeyi de hedeflemiştir (Erol, 2019: 8). Bu hedefler doğrultusunda yürütülen harekât sonucunda Tel Abyad ve Resulayn merkezleri ile çevresindeki geniş bir hattaki terör tehdidi büyük ölçüde önlenmiş, bölgede Türkiye'nin desteğiyle güvenli ve istikrarlı bir alan oluşturulmuştur.

2019'daki bu harekâttan sonra beş yıldan fazla bir süre Suriye'nin kuzeyindeki nüfuz haritası fazla değişmezken, 2 Aralık 2024'te Suriye'de muhalif grupların yeniden güç kazandığı bir dönemde, Suriye Milli Ordusu "Özgürlük Şafağı" adıyla Tel Rıfat'a yönelik bir harekât başlattı. Bu operasyon, Esed yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanacak sürecin yaşandığı dönemde yürütüldü ve SMO'nun SDG/YPG kontrolündeki Tel Rıfat'ı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Böylece bölge, uzun süredir devam eden statükonun kırıldığı bir dönemde Türkiye destekli muhaliflerin kontrolüne geçti (BBC News, 2024a). 8 Aralık 2024'te Şam'ın muhalif grupların eline geçmesi ve Beşar Esed'in ülkeden ayrıldığı duyurulmasıyla birlikte, Suriye Milli Ordusu bu kez Münbiç'e yönelik bir operasyon başlattı. 9 Aralık'ta kentin büyük ölçüde kontrolü SMO'nun eline geçti. Bu operasyondan sonra YPG güçleri kentin güneyinde varlığını sürdürmeye çalışsa da Münbiç'in düşmesiyle birlikte Türkiye, doğudaki Kobani ve Cezire kantonlarıyla batıdaki Afrin kantonunun birleşmesini engelleyen hattı stratejik olarak kırmış oldu (BBC News, 2024b). Suriye'de Esed sonrası dönemde, Ahmed el-Şara'nın cumhurbaşkanlığında kurulan yeni hükümet ile SDG lideri Mazlum Abdi arasında, Türkiye'nin de yakından izlediği müzakereler, Kürtlerin yeni siyasi düzende nasıl bir konum elde edeceklerine odaklanmaktadır.

Sonuç

Suriye'de Kürtlerin siyasal konumu, yalnızca iç savaşın yarattığı yeni dengelerin değil, aynı zamanda onlarca yıl süren dışlanma ve kimlik mücadelesinin bir sonucudur. Fransız manda döneminde sınırlı kültürel imkânlarla sahip olan Kürt toplulukları, bağımsızlık sonrasında Arap milliyetçiliğinin sertleşmesiyle vatandaşlık haklarını yitirmiş ve uzun yıllar boyunca siyasi görünürlükten uzak kalmıştır. Baas rejimi altında uygulanan Araplaştırma politikaları, Kürt kimliğini kamusal alandan silmeyi hedeflemiş, ancak bu baskı, Kürtlerin kimlik bilincini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Dolayısıyla 2011 sonrasında Kürtlerin sahnede aktif bir aktör olarak ortaya çıkışı, kökleri çok daha eskiye uzanan bir tarihsel sürecin sonucudur.

Arap Baharı sonrasında patlak veren iç savaş, Kürtler için hem bir fırsat hem de kırılğan bir güç alanı yaratmıştır. PYD'nin öncülüğünde şekillenen siyasal yapılanma, kısa sürede ülkenin kuzeyinde fiili bir yönetim kurmuş, ancak ABD'nin desteğine güvenerek diğer Kürt gruplara siyaset alanı bırakmayan merkezîyetçi bir yapıya bürünmüştür. Bu durum, Suriye Kürt hareketi içindeki çeşitliliği zayıflatmış; PYD dışındaki aktörlerin hem yerel hem uluslararası düzeyde etkisini sınırlamıştır. Öte yandan Türkiye'nin 2016'dan itibaren yürüttüğü askeri harekâtlar, PYD/YPG kontrolündeki bölgeleri daraltmış ve kuzey Suriye'deki dengeleri yeniden şekillendirmiştir. 2024'te Tel Rıfat ve Münbiç operasyonları, bu değişimin en somut örnekleri olmuş; uzun süredir devam eden statükoyu fiilen sona erdirmiştir.

Esed sonrası dönemde Suriye Kürtleri açısından temel mesele, askeri kazanımların sürdürülebilir bir siyasal statüye dönüşüp dönüşmeyeceğidir. Ahmed el-Şara yönetimi ile SDG liderliği arasında yürütülen ve Türkiye'nin de yakından izlediği müzakereler, Kürtlerin gelecekteki rolünü belirleyecek en önemli başlıklardan biridir. Ancak Kürtlerin yeni dönemdeki konumu, yalnızca Şam'la yürütülen bu görüşmelere değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel aktörlerin izleyeceği politikaya da bağlıdır. Bu nedenle Suriye Kürtleri için önümüzdeki süreç, hem tarihsel olarak maruz kalınan dışlanmışlığın telafisi hem de iç savaş sonrası yeni düzen içinde kalıcı bir temsil zemini oluşturma arayışı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- ACUN, C. ve ÖZÇELİK, N. (2018), *Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin Dalı Harekâtı*, İstanbul: SETA Yayınları.
- ALI, A. A. K. (2015), The Security Gap in Syria: Individual and Collective Security in “Rebel-held” Territories, *Stability: International Journal of Security and Development*, 4(1), 1-20.
- ARI, T. (2008), *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, savaş ve diplomasi*, Bursa: MKM Yayınları.
- BBC News (2024a, 2 Aralık), *Suriye Milli Ordusu’nun Tel Rıfat operasyonu ile ilgili neler biliniyor?*, 3 Ocak 2025 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp3zd4l7xglo> adresinden alındı.
- BBC News (2024b, 11 Aralık), *Suriye Milli Ordusu’nun Menbiç’i alması Türkiye için ne anlama geliyor?*, 3 Ocak 2025 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0mvwvynjwlo> adresinden alındı.
- BÖLÜKBAŞI, S. (1991), Ankara, Damascus, Baghdad, and the Regionalization of Turkey’s Kurdish Secessionism, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 14(4), 15-36.
- BURDETT, A. L. P. (Ed.) (2015a), *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Vol. 7: 1927-1930, Cambridge: Cambridge University Press.
- BURDETT, A. L. P. (Ed.) (2015b), *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Vol. 10: 1945-1950, Cambridge: Cambridge University Press.
- CHAROUNTAKI, M. (2015), Kurdish Policies in Syria under the Arab Uprisings: A Revisiting of IR in the New Middle Eastern Order, *Third World Quarterly*, 36(2), 337-356.
- CLEVELAND, W. L. ve BURTON, M. (2009), *A History of the Modern Middle East* (4. Baskı), Boulder: Westview Press.
- EROL, M. (2019), *Batı basınında Barış Pınarı Harekâtı*, İstanbul: SETA Yayınları.
- GAMBILL, G. C. (2004), The Kurdish Reawakening in Syria, *Middle East Intelligence Bulletin*, 6(4), S.A., 6 Kasım 2018 tarihinde <https://kurdishissue.wordpress.com/2010/03/22/1-122/> adresinden alındı.
- GUNTER, M. M. (2008), *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, New York and Hampshire: Palgrave Macmillan.
- GUNTER, M. M. (2014a), *Out of Nowhere: The Kurds of Syria in Peace and War*, London: Hurst & Company.
- GUNTER, M. M. (2014b), Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds, *The Brown Journal of World Affairs*, 20(11), 161-178.
- HEVIAN, R. (2013), The Resurrection of Syrian Kurdish Politics, *Middle East of International Affairs*, 17(3), 45-56.

- HRW (Human Rights Watch). (1996, Ekim), *Syria: The Silenced Kurds, Human Rights Watch*, 8(4E), 1-49.
- KASAPOĞLU, C. ve ÜLGEN, S. (2017, Ocak), *Fırat Kalkanı Harekâtı ve El-Bab Operasyonu: Stratejik bir değerlendirme, EDAM Dış Politika ve Güvenlik Kağıtları Serisi*.
- KERMAN, İ. ve EFEGİL, E. (2017, Ekim), Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 162-198.
- KHOURY, P. S. (1987), *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, Princeton: Princeton University Press.
- LEWIS, B. (2009), *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Çev. B. B. Turna, 3. Baskı), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- McDOWALL, D. (2004), *A Modern History of the Kurds* (3. Baskı), London: I.B. Tauris.
- OKTAV, Ö. Z. (2003), Water Dispute and Kurdish Separatism in Turkish-Syrian Relations, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 34, 91-117.
- PIPES, D. (1990), *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York: Oxford University Press.
- RADPEY, L. (2016), Kurdish Regional Self-rule Administration in Syria: A New Model of Statehood and Its Status in International Law Compared to the Kurdistan Regional Government (KRG) in Iraq, *Japanese Journal of Social Sciences*, 17(3), 468-488.
- RUBIN, M. (2003), Are Kurds a Pariah Minority?, *Social Research*, 70(1), 295-330.
- SCHMIDINGER, T. (2016), *Suriye Kürdistanı'nda savaş ve devrim: Rojava'dan sesler, analizler* (Çev. S. Altınçekiç, 2. Basım), İstanbul: Yordam Kitap.
- TEJEL, J. (2015), *Suriye Kürtleri: Tarih, siyaset ve toplum* (Çev. B. Koç), İstanbul: İnifada Yayınları.
- ULUDAĞ, M. B. (2012), *Dünya siyasi tarihi* (2. Baskı), İstanbul: Kriter Yayınları.
- VANLY, I. C. (1992), The Kurds in Syria and Lebanon, P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (Ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview* içinde (s. 143-170), London ve New York: Routledge.
- WHITE, B. T. (2010), The Kurds of Damascus in the 1930s: Development of a Politics of Ethnicity, *Middle Eastern Studies*, 46(6), 901-917.
- YILDIZ, K. (2005), *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, London ve Ann Arbor, MI: Pluto Press.



BATI BALKAN BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE KÜRESEL GÜÇLERİN BÖLGE ÜZERİNDEKİ ÇIKAR ALGILAMALARI¹

“ ”

Özlem TAN²

¹ Bu kitap bölümü İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim dalında Doktora Tezi Olarak Kabul Edilmiştir.

² Dr. Öğretim Görevlisi, Namık Kemal Üniversitesi,
ORCID 0000-0002-6292-1054, otan@nku.edu.tr

Giriş

Uluslararası İlişkiler açısından küresel aktör olma amacı olan devletlerin önceliklileri bu hedef ve planlar doğrultusunda birbirlerine karşı üstünlük kurup uluslararası alanda güçlü olmaktır. Bu bağlamda, gerek kendi aralarında gerekse diğer dış ülkelerle ilişkiler kurarak farklı coğrafyalarda siyasi ve ekonomik anlamda etkili olmak bu rekabetin en önemli ayağını oluşturmaktadır.

Jeo-politik, olarak Ege Denizi, Adriyatik Denizi, Karadeniz Havzası ve Güney-Doğu Akdeniz çanağındaki coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle Batı Balkanlar bölgesinin, Soğuk Savaş sonrasında önemi arttırmış, büyük devletlerin ve uluslar arası örgütlerin rekabet alanı olmuştur. Bu bağlamda AB, ABD, Çin, Türkiye ve Rusya bölgede önemli bir rekabet içinde olmuşlardır. Günümüzde de rekabet devam etmektedir.

1.Bölgenin Jeopolitik Önemi

Jeopolitik Yunanca toprak anlamına gelen “geo” ile politika anlamına gelen “politeia” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Coğrafi olaylara göre bir ülkenin güvenlik politikalarının öngörülmesi ve analiz edilmesidir. Coğrafyanın bütün türleri ve verileri ile aktif hale gelmesidir.¹ Kavram olarak jeopolitik 19. yüzyılda İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır. Kjellen siyaset ile coğrafya arasında yakın bir ilişki olduğunu savunmuştur. Ve Kjellen’e göre Jeopolitik “Devletin tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından ele alınmasıdır”.²

Jeo-politik, değişen ve değişmeyen unsurları kullanarak güç değerlemesi yapan bir bilim dalıdır. Bu değerlendirme ile hem bölgenin güç kapasitesine ulaşılır hem de bölgede var olabilecek güçlere yönelik verilere ulaşılmış olur. Güç değerlemesi, jeopolitiğin ayrılmaz bir parçasıdır. Gücü kullanarak, amaca ulaşmada coğrafyanın gücü ve değeri kullanılırsa Jeopolitiğe ulaşılır. Değişen ve değişmeyen unsurlarına bakarak ülkenin uluslararası alanda etkili bir güç olup olmayacağı ile ilgili öngörülerde bulunabilir. Aynı öngörü bölge içinde geçerli olabilir. Aynı zamanda Jeopolitik, coğrafi şartlara göre devleti yönetme ve güçlü kılma sanatı olarak tanımlanmaktadır.³

Politik coğrafya, yeryüzü şekilleri, demografik yapı, sosyo-kültürel ve ekonomik durum, politik sınırlar gibi unsurlardan beslenir. Jeopolitiğin özellikle tarih ile ilişkisinin olduğunu söylemek gerekir. Geçmişten günümüze kadar, tarih büyük ölçüde jeopolitik yapıyı etkilemiştir. Dünyadaki jeopolitik yapının, tarihin etkisi altında kalarak şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.

1 Kadir Ertan Çelik, Mehmet Seyfettin Erol, “Kuşak Yol Girişimi Bağlamında ABD’nin İran Politikasının Analizi”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, C:3, S:2, 2019, s.20.

2 Sait Yılmaz, “Jeopolitik ve Strateji”, Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, C:8, S:61, 2009, s.1.

3 Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, TİKA. Avrasya Etütleri, C:2, S:3, 1995, s.23,24.

Küresel üstünlük mücadelesi, jeo-politik menfaatlerin stratejik yönetimi olan Jeo-stratejiyi de içine alır. Jeo-Strateji, stratejik açıdan coğrafi unsurların incelenerek sonuçlara ulaşılmasıdır, bir başka ifade ile stratejinin coğrafi gerçeklere dayandırılarak oluşturulmasıdır.⁴ Jeo-stratejik oyuncular, mevcut jeopolitik durumu değiştirmek için ülke sınırları dışında güç uygulayarak etkileme yeteneğine ve iradesine sahip devletlerdir. Bu özellikleri itibarıyla bu devletler, jeopolitik olarak değişken olma yeteneğine sahiptirler. Bazı devletler bölgesel ve küresel itibar peşinde koşmaktadırlar. Jeopolitik oyuncular listesine zaman içerisinde bazı devletler eklenmekte ya da bazıları bu listeden çıkmaktadır.⁵

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında güvenlik anlayışı değiştiği için jeopolitik öncelik alanları yeniden düzenlenmiştir. Devletlerin güvenlik anlayışlarının değişmesine etkisi olan unsurlar; devlet dışı küresel aktörlerin etkisinin artması böylece milli bağımsızlık anlayışının törpülenmesi ve devletlerin birbirlerine karşı bağımlılıklarının artması yani küreselleşmedir. Bu unsurlar uluslararası sistemde dengesizlik yaratarak, devletlerin güvenliğini tehlikeye atmaya başlamıştır.⁶ Günümüzde artık bir devletin güvenliğinin uluslararası aktörlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına bağlı hale geldiği görülmektedir.

19. yüzyılın başından beri zamanımıza kadar Balkan Coğrafyası daha öncede söylediğimiz gibi Avrupa'nın adeta "barut fıçısı" olmuştur. Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki sorunlar bu küçük coğrafyada doğarak genişlemiştir. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı bu bölgede patlak vermiştir. Bölge'nin, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki çıkar çatışmalarına sahne olması, bölgenin stratejik açıdan önemli olmasından ve balkan devletleri arasında birliğin sağlanamamasından kaynaklanmıştır.⁷

Küçük bir coğrafi bölgeye yerleşmiş olan Balkan devletleri yabancı güçlere karşı aralarında ortak bir savunma kuramamıştır. Bunda Balkan coğrafyasının fiziki yapısının payı oldukça fazladır. Çünkü Balkanlardaki dağlar buraya yerleşen kavimleri birbirinden uzaklaştırmış ve iletişimlerini engellemiştir.

Balkanlar sahip olduğu coğrafi bütünlüğe karşın kompleks yapı olarak, bir nüfuslanma alanı olmuştur. Yüzyıllardan beri imparatorlukların ve devletlerin ilgi odağı haline gelen Kıta Avrupası'nın diğer bölgelerine geçit veren, Asya'nın yanı başında ve Afrika'ya yakınlığı nedeniyle yüzyıllar boyunca

4 Hüsmen Akdeniz, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C:1, S:2, Ankara, Eylül 2003, s.82.

5 Zbigniew Brzezinski, Kontrolden Çıkmış Dünya (Yirmibirinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa), Çev. Haluk Menemencioglu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.45,46.

6 Immanuel Wallerstein, Jeopolitik ve Jeo-kültür, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.248,249.

7 Oral Sander, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara, S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, 1969, s.2.

devletlerin mücadele ettiği ve bulunduğu cazip bir fetih bölgesi olmuştur.⁸

Bu coğrafya Avrupa'dan diğer bölgelere geçiş alanında olmasının yanında, Asya ile bitişik oluşu, Orta Avrupa'ya, Akdeniz'e hatta Orta Asya'ya uzanan konumu nedeniyle jeopolitik önemi vardır. Balkanlar üç kıtanın sınır çizgisi üzerinde bulunmaktadır. Balkanların oldukça girintili çıkıntılı ve uzunluğu fazla kıyılarının olması Akdeniz sistemine dâhil olan altı farklı denize açılması bölgeye stratejik avantaj sağlamaktadır.⁹ Çünkü deniz, bir bölgenin jeo-politik önemini arttıran önemli bir unsurdur. Bölgeler, deniz yoluyla diğer bölgelere bağlanır. Bölgenin ve ülkelerin savunmasında deniz gücü oldukça önemlidir. Balkanlar, Avrupa, Asya ve Avrupa arasında bir içdeniz olan Akdeniz ile üç kıtaya ulaşılan önemli deniz yolu koridorudur.

Balkanlar, Avrupa, Asya ve Afrika arasında geçiş koridoru üzerinde olması dolayısıyla tarih boyunca istilalara uğramıştır. Bu istilaların, büyük güçlerin Asya'ya, Doğu Akdeniz'e, Afrika'ya ve güneydeki sıcak denizlere geçebilmek ve kendi güvenliklerini garanti altına alabilmek çabasından doğduğu ifade edilebilir.¹⁰ Balkanları hâkimiyeti altına alan Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu alanındaki ticaret yollarını da hakimiyeti altına alacaktır.

Balkan Coğrafyası, Avrupa kıtasının üstünlüğünü elde etmek için verilen güç savaşlarında coğrafi olarak bir ödül simgelemektedir. Orta Asya, Güneydoğu Asya'nın bir kısmı, Basra Körfezi Çevresi ve Ortadoğu dikdörtgeninin içinde istikrarsızlık merkezi olarak güçlü devletlerin bölgesel güç olmak için rekabet ettikleri coğrafyayı ifade eder.¹¹

Avrupa'nın doğu ile bağlantısının sağlanmasında önemli bir güzergah olan Balkan Coğrafyası bir çok devlet için stratejik olarak tanımlandığı için coğrafyada çatışmalar eksik olmamıştır. Tuna Nehri ile Avrupa'nın içlerine kadar giden ticaret yolu, doğuda Karadeniz, güneyde Akdeniz ve Boğazlar bu bölgeyi kontrol eden aktörlerin etkin bir güç olacaklarını düşünmelerine neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde o dönemde Balkan Coğrafyasına hâkim olan devletin Batı-Doğu Ekseninde Avrupa ve Rusya'yı kontrol etme imkânına kavuşmuştur.¹²

Balkan Yarımadası'nın Ege'ye bakan kıyı kesimleri, bir taraftan yarımada-
nın engebeli topografyasından dolayı, diğer taraftan, Ege'nin iki yanındaki
adalar sayesinde Anadolu ile ilişki kurarak ekonomik ve ticari ilişkilerin ge-

8 Osman Metin Özbek, "Türk Dış Politikasında Balkanlar", "Balkan Diplomasisi" Der. Ömer Lütem, Birgül, Demirtaş Ceyhun, ASAM Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara, 2001, s.4.

9 Kurt , Yaşar, a.g.e., s.440.

10 Brzezinski, a.g.e., s.47.

11 A.e., s.48.

12 Emirhan Göral, "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C:21, S:2, 2013, s.101.

lişmesine imkân tanımıştır. Bu durum Balkan Yarımadasını Jeo-Ekonomik bütünleşme alanı haline getirmiştir.¹³

Geçmişte özellikle doğuya doğru ticaret yollarının kontrolünün sağlanması ve tarıma elverişli toprakları nedeniyle birçok medeniyetin etkisi altında kalan Balkan coğrafyası, bugün de enerji kaynaklarının geçiş güzergâhı ve göç hareketleri açısından stratejik öneme sahip olduğu için küresel güçlerin mücadele alanı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Balkanlardaki güç mücadeleleri tekrar ivme kazanmıştır. Soğuk savaş döneminde de bu durum devam etmiş ve iki kutuplu sistemde güçler Balkanlardaki mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Günümüzde özellikle gerek AB, gerekse Rusya, Balkanlara özel önem vermiş, bölgenin farklı dinsel, kültürel ve etnik yapısını kendi çıkarları için kullanmaya çalışmışlardır.¹⁴

Balkan yarımadası, Avrupa, Türkiye ve Rusya'yı coğrafi olarak birbirine bağlamaktadır. Aynı zamanda Adriyatik, Karadeniz, Ege ve İyon denizleri üzerinden sıcak denizlere çıkış sağlamaktadır. Karadeniz'e kıyısı olduğu için Kafkaslar aracılığıyla Hazar enerji kaynaklarına en yakın ulaşım yoludur Bu özellikleri itibarıyla Balkan yarımadası, göz ardı edilmemesi ve elde edilmesi gereken jeopolitik açıdan önemli bir bölge haline gelmiştir. Bu yüzden Balkan coğrafyası 20. yüzyıldan itibaren en uzun ve en şiddetli çatışmaların alanı haline gelmiştir.¹⁵

Günümüzde dünya egemenliğinin tanımlanmasında “yeterli kaynaklara sahip olan veya bunları kontrol eden bir kuvvet, coğrafi merkez nerede olursa olsun dünyaya hükmedebilir” görüşü hâkimdir. Bu sebepten dolayı askerî güce dayalı toprak fethi değil, ekonomik ve kültürel merkezli pazarlar kazanmaya yönelik yaklaşımlar ön plâna çıkmaktadır.¹⁶ Balkanlar, enerji bağlamında, büyük ülkelerin stratejik çıkarlarının merkezinde değil çevresinde yer alan bir bölgedir. Bu yüzden bölgenin doğrudan enerji üretimi ile olmasa bile enerjinin taşınması konusunda önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Balkan ülkeleri, dünya petrol rezervlerinin %56,6'sına sahip Orta Doğu ile dünya doğalgaz rezervlerinin %30,6'sını barındıran eski Sovyetler Birliği ülkelerine oldukça yakın bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu durum bölgenin jeopolitik olarak önemli hale gelmesinde etkili olmuştur.¹⁷ 20. yüzyılın

13 İbrahim Alper Arısoy, “Balkanlarda Ekonomik Bütünleşme Eğilimlerinin Coğrafi ve Tarihsel Temelleri”, Ed. Tolga Sakman, İstanbul Balkanlarda Çok Boyutlu Entegrasyon, İstanbul, TASAM Yayınları, 2015, s.155.

14 Göral, a.g.e., s.102.

15 Timuçin Kodaman, Haktan Birsell, “21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi ve Türkiye'ye Etkilerinin Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C:19, S:1, 2014, s.52.

16 Akdeniz, , a.g.e., s.81.

17 Güney Ferhat Batı, “Küresel Enerji Politikasında Balkan Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği

yarısından sonra başlayan iki kutuplu güç mücadelesinde, Balkanlar iki kutup arasında sınır olması nedeniyle en kritik bölge olmuştur. Soğuk Savaş bittikten sonra güç mücadelelerinin arka planında enerji kaynakları ve bu kaynakları uluslararası pazara ulaştırmada önemli olan koridorlar üzerinde etkili olma savaşı başlamıştır. Balkan coğrafyası Hazar bölgesi ve Ortadoğu enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması üzerinde önemli bir konuma sahiptir. Bu durum 21. yüzyılın başından itibaren Balkanları, güç mücadelesinin yeniden yaşandığı bölge haline gelmiştir.¹⁸

Özellikle Rusya Federasyonu'nun enerji baskısından kurtulmak isteyen devletlere bu imkânı sunacak projeler Balkanlar üzerinden Avrupa'ya enerji aktarımı şeklinde planlanmış ve zaman içerisinde uygulamaya başlanmıştır. Özellikle bu projeler AB için oldukça önemli hale gelmiştir. AB'nin hemen Romanya ve Bulgaristan'ı içine alarak Balkanlara yönelmesi ve Karadeniz'e çıkış sağlayacak şekilde genişlemesi, AB'nin enerji ihtiyacını karşılama yönelik bir adımdır. Böylece Karadeniz üzerinden, Kafkasları da içine alarak enerji kaynaklarının bu güzergâhtan kesintisiz bir şekilde AB'ye ulaştırılması Balkanlar-AB enerji jeopolitiği olarak önem kazanmıştır.¹⁹ Bazı projeler ile bu jeopolitik önem daha da artmıştır.

Bu projeler, Türkiye'den –Arnavutluk-Adriyatik Denizi-İtalya güzergâhını takip eden *Trans Adriyatik Doğalgaz Projesi (TAP)*, Türkiye- Yunanistan-Bulgaristan güzergâhından Avrupa'ya Anadolu Geçişli Doğalgaz Projesi (TANAP) Türkiye-Yunanistan-İtalya üzerinden Avrupa'ya Doğalgaz Hattı Projesi gibi projelerdir. Bu projeler arasında en önemli olanı *Nabucco* doğalgaz projesidir. Bu proje Türkiye-Balkanlar (Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya) güzergâhını takip ederek Avrupa'ya Ortadoğu ve Hazar Bölgesi doğal gazını ulaştırmayı hedeflemiştir. Özellikle Nabucco Projesine Rusya Federasyonu karşı çıkmıştır. Çünkü Rusya Asya petrolü ve doğalgazının kendi topraklarından geçerek Avrupa'ya taşınmasını istemektedir. Bu yüzden proje küçültülerek Nabucco Batı projesine dönüştürülmüştür. Küçülen Nabucco projesi, Nabucco Batı Projesi ile devam etmiştir.²⁰

Ayrıca Güney Akım projesi ile Rus doğalgazı Karadeniz'in altından Ukrayna, Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Slovakya üzerinden Avrupa'ya taşınması amaçlanmaktaydı. Fakat Rusya kendi projesi Güney Akım'dan çekilince proje Türk Akım Projesi olarak devam etti. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) 2018 yılında ve Türk Akım Doğal Gaz Boru hattı 2022 yılında açılarak ilk sevkiyatını gerçekleştirmiştir. Güney Gaz Koridorunun bel kemiği niteliğinde olan TANAP Gürcistan –Türkiye sınırındaki Posof'tan

Paradigması”, *Journal EMI Dergisi*, C:1, S:1, 2017, s.19.

18 Kodaman, a.g.e., s.52-53.

19 Batı, a.g.e., s.26.

20 TUIÇ Akademi, “Nabucco Projesi”, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.tuiçacademi.org>, Erişim Tarihi: 05.09.2021.

başlayıp 20 il geçtikten sonra Yunanistan sınırında Trans Adriyatik Boru hattına (TAP) bağlanmaktadır. Yine Türkmenistan gazının Rus-Ukrayna savaşı nedeniyle enerji kriziyle sarsılan Avrupa'ya ve Türkiye'ye TANAP üzerinden ulaştırılması konusunda anlaşmanın sağlanması tarihi bir olay olarak değerlendirilmiştir.²¹ Enerjinin dünya üretim kaynaklarından talep merkezlerine nakledilmesinde boru hatlarının en verimli ve güvenilir yol olması Hazar bölgesi ve Ortadoğu enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması açısından, Balkan coğrafyası önemli hale gelmiştir.

Bu bağlamda, Balkanların enerji alanındaki ekonomi-politik önemi; Balkanlar'ın enerji güzergâhı olarak konumunun enerji güvenliğine yaptığı katkı, bölgenin enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara açmak isteyen Hazar Havzası ülkeleri ve enerji pazarlarını çeşitlendirmek isteyen Rusya için enerji pazarı olarak potansiyeli, Balkanların dış politikadaki rolünde enerjinin güç dengesi olarak kullanılması şeklinde üç ana unsura bağlanabilir.²²

Aynı zamanda muhtemel tehdit potansiyelleri dikkate alındığında NATO sınırları açısından Balkanlar; bir jeopolitik bekçi ve ileri bir karakol konumundadır. Bun yüzden bölge, NATO'nun genişleme süreci için önemli bir alan olarak kabul edilmektedir.²³



Harita 1.1: Balkanların Enerji Koridoru Konumu

Kaynak: TESAD, "Türk Akım Projesi Bağlamında Rusya'nın Değişen Enerji Politikası" (Çevrimiçi) <https://www.tesadernegi.org./turkakim-projesi-baglaminda-rusyanin-degisen-enerji-politikasi> 12. 09. 2022.

21 T.C. Enerji Bakanlığı. "Doğal Gaz Boru Hatları", (Çevrimiçi) enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-doğal-gaz-boru-hatları, Erişim Tarihi: 05.09.2021.

22 Azime Telli, Işıl Demirtaş, "Küresel Enerji Politikasında Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:18, S:2, 2019, s.272.

23 Serdar Cem Sediroğlu, "Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlarda Türk Dış Politikası Amaçları ve Bu Amaçlar Ekseninde Türk Silahlı Kuvvetleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:3, S:2, 2023, s.1103.



Harita 1.2: Güncel Haliyle Türk Akım Projesi

Kaynak: Anadolu Ajansı, (Çevrimiçi) aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-projesi-sureci/662746, 12.10.2022.

Uluslararası sistemin dönüşümüne damga vuran en önemli unsurlardan biri olan küreselleşme süreci, beraberinde bölgeselleşme eğilimlerini gündeme getirmiştir. “Yeni Bölgeselleşme” bu dönüşümün bir tezahürüdür. Bunun sonucunda değişik coğrafyalarda “Yeni Güvenlik Havzaları” ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Balkanlar, bölgeselleşme tartışmalarının odağında yer alan bir coğrafya olmuştur. Bölgeselleşme ile birlikte “Bölgesel Açıklık” kavramı da ortaya çıkmıştır. Bu kavrama göre; bir bölgede bölge dışı güçlerin bölgenin işleyişine müdahale etmesi ve bölgeselleşme eğiliminin başarıya ulaşmasında belirleyici açıklık, değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir.²⁴ Balkan coğrafyası da bu açıdan değerlendirildiğinde bölgesel olarak açıklığın yüksek olduğu bir jeopolitik havza konumundadır.

2. Küresel Güçlerin Bölge Üzerindeki Çıkar Algılamaları

Balkan coğrafyası, bir bütün olarak değerlendirildiğinde bulunduğu coğrafi konum olarak bölgesel bir merkez olmanın yanında, kıtalararası bağlantıyı sağlayan bir köprü niteliğindedir. Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu güzergâhındaki uluslararası ticaret yollarının geçiş yolunda olması bölgeye ilginin artmasına zemin hazırlamıştır. “Enerjinin var olduğu yerde siyaset de olur” kuralının işlediği bölge, bu yönüyle de önemlidir. Bu bağlamda rekabetin ve çıkar ilişkilerinin çeşitlendiği günümüzde Batı Balkanlar, küresel güçlerin yeni gözde bölgesi haline gelmiştir.

²⁴ Muzaffer Kutlay, “Yüzyıl Sonra Balkanlar” AB zincirinin Eksik Halkası: Batı Balkanlar”, Çerçeve Dergisi, Y:21, S:62, 2013, s.90.

2.1. Avrupa Birliği Açısından Batı Balkanlar

Batı Balkan bölgesine jeopolitik konumundan dolayı önem veren uluslararası aktörlerden biri de AB'dir. Birliğin, Balkan coğrafyası için politikaları, bölgesel dinamiklerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bölgede Birliğin, etkisi önemlidir. AB'nin bu etkisi bölgeyi "Avrupalılaştırması" olarak tanımlanmaktadır. Balkanlar tarih sahnesinde jeopolitik hırslara ve kısır çekişmelere sahne olmuş dünyanın en kadim topraklarıdır. Özellikle, 1990 yıllarından sonra Balkanlarda yaşanan savaşlar Avrupa'nın yumuşak karnı haline gelmiştir.²⁵ Bu savaşlarda AB önleyici bir güç olarak etkili bir rol oynayamamıştır. Bu durum AB için "arka bahçesi" olarak gördüğü coğrafyada başarısızlık şeklinde algılanmıştır. Bu yüzden AB, bu coğrafyada etkili bir politika üreterek bir aktör haline gelme çabası içerisine girmiştir. Bu çabasının başarıya ulaşması için "genişlemeyi" bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Birlik, özellikle Batı Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vererek bölgesel iş birliği çerçevesinde ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır.

Avrupa'nın Batı Balkanlar'a olan ilgisinin bir diğer nedeni de stratejik konumlama ile birlikte Avrupa'daki siyasi istikrarı sürdürmek ve Balkanlar orijinli organize uyuşturucu suç ve sınır güvenliği gibi sorunları çözmeye yöneliktir. AB ülkelerinin yaklaşımı, üst düzey askeri güvenlik endişeleri yerine daha düşük düzeyli ve toplumsal güvenlik algılamaları üzerinde yoğunlaşarak Balkanlar'ın Avrupalılaşması hedefidir²⁶ Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliği ve istikrarı için önemli olduğu yaşanan savaşlar, ekonomik ve siyasal çöküntü sonrasında daha iyi anlaşılmıştır. Bu durum AB'ye Kıta Avrupa'sının siyasi ve ekonomik istikrarını sağlama konusunda etkin bir rol oynama şansı tanıyarak bir anlamda uluslar üstü kimliğini ve uluslararası güvenilirliğini ispatlama şansı vermiştir.

Batı Balkanları, AB için önemli kılan enerji arzı konusudur. AB'nin artan enerji ihtiyacından dolayı enerji güvenliği sürdürülebilir kalkınma ve rekabet kavramları arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır ki bu kavramlar, Avrupa halkının yaşamının temel direklerini oluşturmaktadır. Özellikle 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya savaş açması nedeniyle Rusya'ya yaptırımlar uygulayan AB enerji krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Birlik bu nedenle kendini enerji konusunda Rusya bağımlılığından kurtarmak zorunda hissetmiştir. Bunun sebebi, Rusya'nın böylelikle artık yalnızca Kuzey Akım 2 ile Avrupa'nın kuzeyine değil, aynı zamanda Türk-Akım ile Avrupa'nın doğu kısımlarına doğal gaz sağlayabilecek kapasiteye ulaşmasıdır.

Rus-Ukrayna savaşı tüm dünyada olduğu gibi Batı Balkanların zaten kırılgan olan enerji arz güvenliğini de zayıflatmıştır. Ağırlıklı olarak hidro-elekt-

²⁵ A.e., s.91.

²⁶ Göral, a.g.e., s.106.

rik enerjisine dayanan Arnavutluk dışında Batı Balkan devletleri enerjilerinin çoğunu fosil yakıtlardan özellikle kömürden sağlamaktadır. Sırbistan, Makedonya ve Bosna enerji anlamında Rusya'ya bağımlıdır. Bu çerçevede Batı Balkan ülkelerinin enerji güvenliği açısından AB'ye dönmeleri ve Birliğin Berlin Süreci enerji politikalarına uymaları gerekmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun RE Power EU belgesi²⁷, AB'nin Rus fosil yakıtlarına bağımlılığını 2022 yılı sonuna kadar üçte iki oranında azaltmak ve 2030 sonuna kadar Rusya'dan hiç enerji ithal etmemek için yaklaşık 300 milyar avroluk bir planın ana hatlarını göstermektedir. Birliğin enerji politikalarına Balkanların önemli katkısı olacaktır. Bu sebeple özellikle Balkanlar Avrupa'nın enerji kaynakları -özellikle doğal gaz- için önemli bir koridor haline gelebilir. Bu özellikle AB üye devletlerini Azerbaycan gibi Hazar denizi kıyısındaki ülkelere bağlayabilecek çeşitli doğalgaz boru hatları ve faaliyete geçmesi beklenen Yunanistan-Dedeoğlu ara bağlantısı içinde geçerlidir.²⁸ Bu bağlamda, Batı Balkan devletleri AB'ye yakınlıkları nedeniyle birliğin enerji politikalarında çok önemli hale gelebilirler. AB'nin, Balkanlarda enerji koridorları oluşturması Batı ile Rusya arasındaki çekişmenin bir sebebi olabilir.

Batı Balkanlarda Çin'in giderek artan etkisi AB açısından bölgeyi önemli kılan bir başka sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden AB, Çin'e yönelik strateji arayışına girmiştir. 2000 yılından sonra AB her ne kadar Çin ile ilişkilerini geliştirse bile 16+1 projesine ve Çin'e kuşku ile yaklaşmıştır. Bu kuşkunun sebebi projenin Doğu Avrupa ülkelerinin ve Batı Balkan ülkelerinin batı merkezli dış politikalarında bir değişiklik olup olmayacağı ile ilgiliydi. 16+1 Projesine dâhil olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden 13 tanesinin NATO ve 11 tanesinin ise AB üyesi olması dikkat çekicidir.²⁹

AB'nin esas endişelerini; düzenleyici sistemine ve antlaşmalarına yönelik olası tehditler. özellikle Batı Balkanlar söz konusu olduğunda bu ülkelerin Çin'e olan borçlarının limitlerinin Maastricht yakınlık kriterlerini karşılama kapasitesinin üstüne çıkması, Batı Balkan ülkelerinin Çin ile yakınlıklarının onları AB değerlerinden ve antlaşmalarından uzaklaştıracağı oluşturmaktadır. Bu çerçevede AB, Batı Balkanların Çin ile ilişkilerinde kontrolü arttırmış durumdadır.³⁰

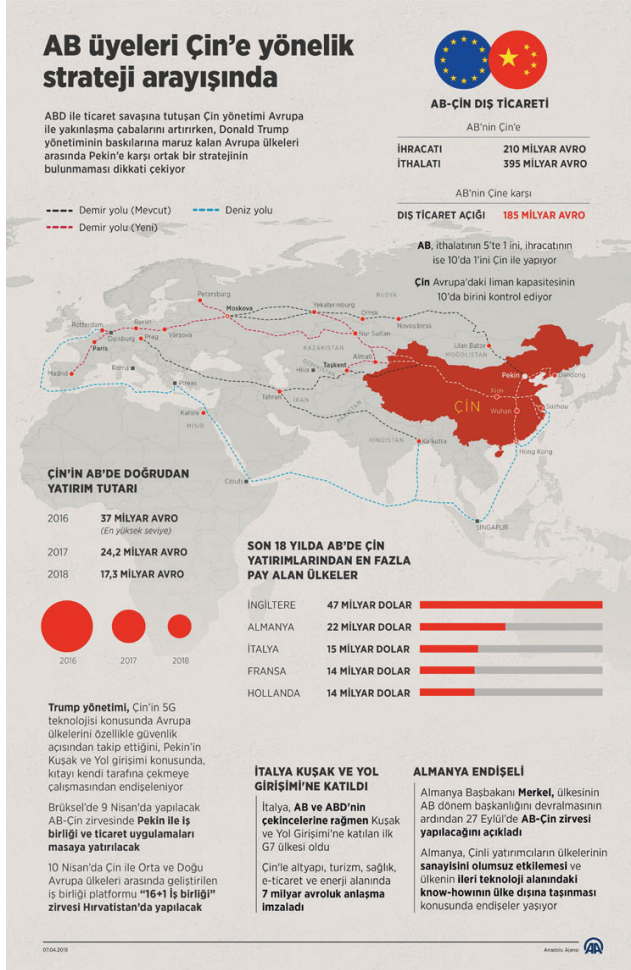
27 European Commission – Press Release, “RE-Power EU. A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition” Brussels, 18 May 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131, Erişim Tarihi: 07.09.2023

28 Engjellushe Morina, “Power of Need: Energy Security in the Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, ecfre.eu, 2022.

29 Ersan Bocuğlu, “Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler”, SESSION, Bölgesel Çalışmalar, International Conference On Eurasian Economies, Kırgızistan, 2017, s.268.

30 Andreea Ioana Budeanu, “16+1 in China-EU Relations A vehicle for a sustainable connectivity platform”, China-CEE Institute, 22 June 2018, No:6, s.5.

Aksine Çin, bu projenin özellikle AB ile ilişkileri derinleştireceği kanısındadır. Çünkü Çin'e göre bu proje sayesinde yapılan yatırımlar ve artan ticaret sayesinde ülkelerin refahı artacak ve AB'ye entegrasyonları daha kolay hale gelecektir. Böylece AB daha dengeli büyüme gerçekleştirecektir. Ayrıca Çin'e göre bu bölgedeki varlığı merkez kaç kuvveti yaratarak ülkelerin AB'ye üyelikleri konusundaki düşüncelerini zenginleştirerek olumlu katkı yapacaktır. Aynı zamanda Batı Balkan ülkelerinin, AB ile olan ilişkilerine yeni bir boyut katabilir. Yani bu proje hem AB'nin, hem de bölge ülkelerinin değişen uluslararası düzenin zorluklarına uyum sağlayabilmek ve bu zorluklar ile başa çıkabilmek için reformlar yapmasına yardımcı olabilir.³¹



Resim 1.2: AB-Çin İlişkileri

Kaynak: Anadolu Ajansı "AB Üyeleri Çin'e Yönelik Strateji Arayışında", 06.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-uyeleri-cin-e-yonelik-strateji-arayisinda/1443838>, 12.09.2021.

AB açısından Batı Balkanları önemli kılan bir diğer unsur, ülkeler ile arasındaki ticari ilişkilerdir. Batı Balkan ülkelerinin en önemli ticari ortakları AB üyesi ülkeleridir. Arnavutluk'un dünya ile ticaretinde hem ithalatında hem de ihracatında İtalya birinci sırada yer almaktadır. Bosna-Hersek'in en önemli ithalat yaptığı partneri İtalya iken, en fazla ihracatı ise Almanya'ya yapmaktadır. Karadağ'ın dünya ile olan ticaretinde Almanya en fazla ithalatçı olduğu ilk beş arasında üçüncü sıradadır. Makedonya'nın dünya ile olan ticaretinde en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya'dır. En fazla ithalat yaptığı ülke ise 2020 yılında AB'den ayrılan İngiltere olurken, Almanya ikinci sıradadır. Sırbistan'ın ise dünya ile olan hem ihracatında hem de ithalatında ilk beş arasında Almanya birinci ve İtalya ikinci sırada yer almaktadır.³²

Birlik, her ne kadar İngiltere'nin AB'den çıkmasından sonra darbe yese de Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılmaları, AB'nin genişleme sürecinin ke-sintiye uğramadığının, aynı zamanda uluslararası alanda siyasi, ekonomik ve kültürel olarak "küresel güç" olma iddiasına devam ettiğinin bir kanıtı olabilir.

2.2. Rusya ve Batı Balkanlar

Uluslararası ilişkilerdeki acımasız rekabet ortamı, Batı Balkanları bir kez daha dış güçlerin, jeopolitik çıkarları için satranç tahtası olma riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bölgedeki barış sürecinin hamisi rolündeki ABD'nin jeopolitik çıkarlarının değişmesiyle onun bölgedeki rolünü üstlenen AB'nin süreci iyi yönetememesi yeni rakip güçlerin bölgeye girmesine neden olmuştur. Bu rakip güçlerden biri Rusya'dır. Rusya'nın küresel güç rekabetinde aktif rol oynama amacı yansımalarını Batı Balkanlarda da kendini göstermiştir. Rusya 2008 yılında uluslararası alandaki durgun konumunu aktif konuma geçirmiştir. Özellikle 2014 yılında Ukrayna'ya girerek Kırım'ı ilhak etmesi sonucunda Rusya'nın küresel siyasete geri döndüğü yorumları yapılmıştır. Bu geri dönüşün olduğu bölgelerden biri de Balkanlardır.³³

Doğu Bloğunun yıkılmasına bağlı olarak meydana gelen demokrasi dal-gası Balkan coğrafyasında da etkisini göstermişti. Bu durum her ne kadar Rusya'nın bölgede etkinliğini kaybetmesine neden olsa da bu etki bölgeden kolay kolay silinebilecek düzeyde değildi. Çünkü Rusya büyük bir güç olabil-mek için Balkanlara müdahil olarak orada varlığını göstermesinin zorunlu olduğuna inanmıştı.

Rus dış politikasında Balkanlar, jeo-stratejik bir ilgi alanı oluşturmuştur. Rusya, Balkanlar'ı kendisini Avrupa'ya bağlayan bir coğrafya olarak görmek-tedir. Aynı zamanda Balkanlar, coğrafi konum itibarıyla güneye yakınlığı ne-deniyse Rusya'yı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya bağlayan önemli bir bölgedir.³⁴

32 Trade Map, (Çevrimiçi) <https://www.trademap.org>, Erişim Tarihi: 26.11.2022..

33 Aleksandar Djokic, "The Perspectives of Russia's Soft Power in the Western Balkans Region", RUDN Journal of Political Science, C:22, S:2, 2020, s.234.

34 Saadet Rüstemova Demirci, "Rusya'nın Balkan Politikası", Türk Stratejik Araştırmalar Merkezi

Putin Rusya'sının, Batı Balkan coğrafyasındaki çıkarlarının ana temasının enerji olduğunu söylersek yanılmış olmayız. Dünyanın en önemli enerji arzını elinde tutan Rusya'nın Güneydoğu Avrupa'daki siyasetinin arkasında ekonomik çıkarlar vardır. Rusya, enerji kaynaklarını batı piyasalarına ulaştırmak için Balkanlara ihtiyacı vardır. Aynı zamanda Balkan ülkelerinde doğalgaz alanında en büyük aktörün Rusya olduğu bir gerçektir. Neredeyse bölge ülkelerinin tamamının Rusya ile doğalgaz bağlantıları bulunmaktadır. Avrupa piyasalarına gaz ve petrol ihraç etmek için sorunlu olduğu Ukrayna'ya ihtiyaç duyan Rusya için Batı Balkanlar alternatif bir kapı konumuna gelmiştir. Bu bağlamda Batı Balkanlar Rusya için adeta bir dış politika dönüşümü aracı olmuştur.

Rusya'nın Balkanlardaki enerji politikası Soğuk savaş sonrası özelleştirmeler üzerinden gerçekleşmiştir. Bu çerçevede başta Gazprom olmak üzere pek çok Rus şirketi günümüzde Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Özellikle devlet tarafından desteklenen şirketler Batı Balkan bölgesinde alt yapıyı geliştirmek için çalışmaktadır.

Enerji olgusuna özel önem veren ve kendisini enerji süper gücü olarak niteleyen Rusya'nın kaynaklarını dış politika ile ilişkili hale getirmesi genel olarak üç nedene dayandırılabilir. Bunlar; ekonomik kazanç sağlamak, yurtdışı ve özellikle yakın çevresi olarak nitelendirilen coğrafyadaki etki alanıyla birlikte politik gücünü arttırmak ve gerekirse tüketiciler üzerinde siyasi baskı uygulamaktır.³⁵

Balkan Coğrafyası, günümüzde Rusya ve Batı arasında rekabet alanı haline gelmiştir. Rusya yayılmacı politikasını gerçekleştirmek için Balkan Coğrafyasını alternatif olarak görmekteydi. Aslında Rusya'nın Balkan coğrafyası ile ilgili stratejileri 18. yüzyılda başlamıştır. Çünkü o dönemde Rusya'nın önceliği Karadeniz'den Akdeniz'e güvenli bir erişim sağlamak ve Osmanlı'nın Boğazlardaki kontrolünü zayıflatmaktır. Rusya, Osmanlı ya karşı Slav ve Ortodoks halkların isyanlarına destek vererek bölgede çıkarlarını korumayı hedefledi. Çarlık döneminde sıcak denizlere ulaşmak ve ticaret yollarını kontrol etmek için önemli bir geçiş bölgesi olan Balkan yarımadası Rusya için çok boyutlu jeopolitik bir alandır. Çarlık Rusya'sı aynı zamanda Osmanlı'ya karşı Slav ve Ortodoks halkların isyanlarını destekleyerek bölgede kendi çıkarlarını sağlamaya ve bölge ile olan kültürel bağlarını kuvvetlendirmek istemiştir.³⁶

(TASAM), 18 Haziran 2008, (Çevrimiçi) https://tasam.org/tr-TR / Icerik / 899 / rusyanin_balka_politikasi, Erişim Tarihi: 13.09.2021.

35 Ayça Eminoğlu, Anıl Çağlar Erkan, "Dış Politikada Enerjinin Materyalleştirilmesi ve Rusya Federsyonu", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:17, S:4, 2019, s.328.

36 Erjanda Progonati, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:45, 2015, s.112.

Batı Balkanlar bu sebeple Rusya'nın dini diplomasisi açısından önemli bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Bölgede Panislavizm'den çok Ortodoks Kilisesi'nin diplomatik etkisine güvenilmektedir. Bu çerçevede, Rus Ortodoks Kilisesi, etnik ve dini gerilimlerin körüklenmesinde, reformların engellenmesinde, aşırı milliyetçi ve batı karşıtı grupların desteklenmesinde etkili olmuştur. Rusya, kendisini Ortodoks Slavların koruyucusu ve Slav birliğinin merkezi olarak adlandırmıştır. Böylece Rusya'nın sınırları aşan bir birlik kurarak Panslavizm adı verilen düşünce ile Balkanlardaki Ortodoks Slav milletleri arasında bir bağ kurmak istediğinden bahsedilebilir. Bu bağlamda Rusya'nın Balkanlardaki en çok etkiye sahip olduğu ve yumuşak güç kanallarını yoğun olarak kullandığı devlet Sırbistan'dır.³⁷

Sırbistan, bölgede Rusya'nın Batı ile jeopolitik rekabetinde önemli bir aparat olarak yer almaktadır. Rusya'nın Sırbistan politikası, genel olarak kök salmış yerel sorunlardan yararlanmak ve batı ile rekabet üzerine kurulmuştur. Rusya bu misyonunu ilk olarak BM Güvenlik Konseyi'nde 2008 yılında Kosova'nın tanınmasını veto ederek Sırbistan'a verdiği diplomatik destekle gerçekleştirmiştir.³⁸ Bilindiği üzere Kosova'nın bağımsızlık sürecinde Rusya bu bölgenin Sırbistan'da kalmasını istemiştir. Güvenlik Konseyinin toplantılarında Kosova'nın bağımsızlığının Balkanlarda istikrarın ve sorunların çözümü yerine daha büyük krizler ortaya çıkaracağını dile getirmiştir.

Rusya aynı zamanda Karadağ, Makedonya ve Bosna'ya mali yardımlarda vites arttırarak bu ülkelerdeki Sırpıları, Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak kullanmak niyetindedir.³⁹ Rusya'nın Kosova'nın tanınmasını veto etmesine rağmen Karadağ'ın bağımsızlığını hemen tanıması bunun aşikâr bir örneğidir. Aynı zamanda 2006 yılında bağımsızlığını kazandıktan üç ay sonra dönemin Karadağ başbakanı Jukonoviç'in ilk ziyaretini Rusya'ya yapması ve Rusya'ya vize uygulamasını kaldırması Karadağ'ın da Rusya'ya verdiği önemin bir göstergesidir.⁴⁰

Aynı zamanda Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılım süreçleri ülkeleri batı misyonuna yaklaştırdığı için Rusya açısından istenen bir durum değildi. Fakat bu durum Sırbistan için geçerli olmayabilirdi. Çünkü Rusya, NATO üyesi olmayan Sırbistan'ın AB'ye üye olması ile Batı'yı kontrol edebileceğini düşünmektedir. Esasen Rusya, Sırbistan'ı Truva Atı gibi kullanabilir. Bu açıdan

37 Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, "Rusya'nın Balkanlara Yönelik Politikası ve Ukrayna Krizi-1", ankasam.org. Erişim Tarihi: 12.05.2022.

38 Mehmet Ali Ak, "Rol Teorisinin Ontolojik Güvenlik Boyutunun İncelenmesi: Vladimir Putin'in Balkanlar Politikası: Sırbistan Örneği", İçtimaiyat, Osmanlıdan Günümüze Balkanlar, Özel Sayısı, Sosyal Bilimler Dergisi, 2023, s.188.

39 Dimitar Bechev, "Understanding Russia's influence in the Western Balkans", Hybrid CoE Strategic Analysis 11, 2018, s.3.

40 İlyas Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Balkan Politikası", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:13, 2007, s.104.

bakıldığında Sırbistan bölge ve taraflar için kritik ülke konumundadır.⁴¹ Fakat Rusya-Sırbistan ilişkilerinin dışarıdan görüldüğü kadar iyi olmadığını ortaya koyan bazı göstergelerde vardır. Bunlardan biri Sırbistan'ın AB ve Rusya ile olan ticari ilişkileri kıyaslanamayacak kadar eşitsiz olduğudur. Sırbistan'ın AB ile olan dış ticaret hacmi %60'tan fazlayken, Rusya ile olan ticaretinin hacmi sadece %6 civarında olmasıdır. Diğer, Sırbistan Rusya ile her yıl yaklaşık üç askerî tatbikat düzenlerken, NATO ile neredeyse on kat daha fazla tatbikat yapmaktadır. En çarpıcı olanı ise Sırbistan'ın, 2016 yılında NATO Destek ve Tedarik Örgütü ile anlaşma imzalayarak gerek görüldüğünde NATO kuvvetlerinin ülkesinden engelsiz bir şekilde geçişini sağlamasıdır.⁴²

NATO'nun Doğu'ya doğru yayılması ve bölgede aktif olarak varlığı AB'nin Balkanlara doğru genişlemesi ve Kosova sorunu Rusya için jeopolitik düşüncelerinin merkezi olmuştur. Çünkü Rusya, NATO'ya üye olan Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ'ın yakın gelecekte üye olması beklenen Bosna-Hersek'in NATO şemsiyesi altında Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında hizalanmasını istememektedir. Bunun için Rusya Balkanlarda ekonomik ayağını güçlendirmek istemektedir. Bu sebeple, Rusya mali kaynaklarını kullanarak bölgeye yatırım yapmaya başlamıştır. Böylece bölgenin gelişmesi için siyasi iradesini ön plana çıkararak etkili olmaya çalışmaktadır.⁴³

Rusya'nın sıcak denizlere inme hevesi Adriyatik Denizine kıyısı olan Arnavutluk ve Karadağ'ın NATO üyeliği ile sekteye uğramıştır. Rusya'nın genel anlamda Batı Balkanlarda hedefleri üç yönlüdür. Bunlar; Bölgesel bir oyuncu ve güç olarak rol elde etmek, NATO'nun daha fazla genişlemesini engellemek ve AB'nin potansiyel genişlemesinden ve bunun yaratacağı potansiyel başarısızlıklardan yararlanmak.⁴⁴

Özet olarak; Rusya'nın yıllar içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Balkan politikasına rağmen bölgede varlığını ve etkisini sürdürme niyetinde olduğu söylenebilir. Rusya bunu enerji, kimlik siyaseti, ekonomik ve güvenlik unsurlarına dayandırarak gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın batıya karşı en önemli hedefi Batı Balkanları ve Güneydoğu Avrupa'yı daha az müdahale edilen bir bölge haline getirmek istemesidir. Dimitar Bechev'in dediği gibi⁴⁵ "Rusya Balkanlara geri dönmüyor çünkü oradan hiç ayrılmadı". Şunu da ifade etmek gerekir ki Batı Balkan ülkeleri her ne kadar AB eksenli Batı'ya yönelseler bile Rusya ile ilişkileri sürdürme kararlılığındadırlar.

41 Mark Galeotti, "Do The Western Balkans Face A Coming Russian Storm", Policy Brief, European Council on Foreign Relations, ecfr.eu, 2018, s.11.

42 Mokhammad Akhiyadov, "Rusya Balkanlar Kışkacında", İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 20.03.2019, (Çevrimiçi) insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacinda_2065.html, Erişim Tarihi: 15.10.2022.

43 Progonati, a.g.e., s.118.

44 Galeotti, a.g.e., s.9,10.

45 Dimitar Bechev, "Russia's Foray into the Balkans: Who Is Really to Blame?", Foreign Policy Research Institute Black Sea Strategy Papers, 2017, s.3,4.

2.3. ABD ve Batı Balkanlar

Balkan coğrafyasını jeopolitik açıdan önemli bulan ve kendisine burada alan açmaya çalışan bir diğer uluslararası güç ABD'dir. Aslında Rusya'nın ve AB'nin aksine ABD'nin Balkanlar coğrafyası ile herhangi bir sınırı yoktur. Bu yüzden bölgede etkin bir güç olma ABD için önemli bir dış politika aracı olması açısından gerekli görülmeyebilir. Fakat Balkanlar, ABD için hem geçiş yollarında olması hem de Avrupa, Rusya ve Türkiye gibi küresel güçlerin dış politikalarını kontrol etme açısından önemli bir coğrafyadır. ABD'nin uluslararası anlamda etki yaratma gücü, Batı Balkanlar bölgesinde NATO, Dayton Anlaşması ve Ohri anlaşmasındaki desteği ile görülebilmektedir. Özellikle NATO ile bölgeye nüfuz ederek Batı Balkanlar üzerinde etkinlik artırma potansiyelini fiili ve resmi bir duruma dönüştürmüştür.

Aslında ABD'nin Balkanlara ilgisi Soğuk savaş dönemi ve sonrasına denk gelmektedir. Yugoslavya'nın dağılmasına bağlı olarak Balkanlarda ortaya çıkan güç boşluğunu kimin dolduracağına yönelik kaotik durum ve Sırp'ların ortaya çıkan bu durumdan yararlanmaya çalışmasının yarattığı istikrarsızlık, ABD'nin yönünü bu bölgeye çevirmesine neden olmuştur.⁴⁶Bu bağlamda Bosna, Kosova ve Makedonya'da yaşanan sorunlar ABD'nin dünyaya askeri ve siyasi üstünlüğünü göstermesi açısından kaçırılmayacak fırsatlardı. ABD, bu müdahalelerde inisiyatif üstlenerek Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrasında da, Avrupa'nın kendi başına güvenlik sorunlarını çözemeyeceğini göstermiş oldu. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da istikrarın korunmasını kendi ekonomik ve siyasi çıkarları açısından önem veren ABD ilk zamanlarda bu alanda ağırlığını hissettirmek için NATO mekanizmasıyla bölge üzerindeki etkinliğini sürdürmeyi amaçladı. Bu bağlamda Bosna ve Kosova müdahaleleri ile NATO'nun genişleme stratejisi çerçevesinde Avrupa merkezli bir savunma ve güvenlik politikasının önünü kesme girişimi olarak da değerlendirilebilir.⁴⁷

Günümüzde ABD'nin Balkan stratejisini belirleyen uluslararası sistemden kaynaklanan bazı öncelikleri vardır. Bu önceliklerin başında Rusya'nın Balkan halklarının büyük bir bölümü ile tarihsel, kültürel ve siyasal bağları bulunan etkinliğini kırmak ve bu coğrafyada siyasal kontrol sağlamasını engellemektir. ABD amacına ulaşabilmek için ekonomik ve siyasi gücünü kullanmaktadır. Bunun için de AB'nin doğuya doğru genişlemesini desteklemiş ve NATO'nun Balkanları kapsayan bir güvenlik kalkanı oluşturması çalışmalarına katkı yapmıştır.⁴⁸

46 Tayyar Arı, Ferhat Pirincci, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika Dergisi*, C:3, S:1, 2011, s.3.

47 A.e., s.24.

48 Göktürk Tüysüzöğlü, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Balkanlar Stratejisi", *Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, No:413, 2011, s.177.

ABD'nin Balkanlar bölgesini stratejik açıdan önemsemesinin bir başka nedeni olarak Karadeniz Havzası ile ilgili beklentisidir. ABD, Hazar Havzasında bulunan enerji kaynaklarının, Avrupa'ya aktarılması konusunda Rusya'yı devre dışı bırakmak için en önemli doğu-batı yönlü güzergâh olan Balkan coğrafyasını stratejik olarak önemli görmektedir. Karadeniz havzasının batısına düşen Balkanlarda siyasal ve ekonomik kontrol sağlamak, ABD'nin Karadeniz Stratejisi için oldukça önemlidir.⁴⁹

ABD'nin Karadeniz Havzası stratejisinin en önemli halkaları iki Balkan ülkesi olan Romanya ve Bulgaristan olmuştur. Çünkü bu iki ülke Karadeniz Havzasının batısında yer almakta ve önemli müttefikler olarak görülmektedir. Bu iki ülkenin Rusya'dan ekonomik ve siyasal olarak uzaklaşmaları ABD'nin gerek Balkan gerekse Karadeniz Havzası stratejisini uygulaması açısından önemli olmaktadır. Rusya'nın Karadeniz de NATO'nun etkisini kırmak için yürüttüğü yumuşak güç gösterisine ABD, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO ve AB'ye üye olmasını destekleyerek cevap vermiştir.⁵⁰

ABD'nin Balkan coğrafyası için stratejisinin bir diğer önceliğini bölgede ABD yanlısı yönetimler oluşturmak ve bunun için tedbirler almaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise iktidardaki ya da muhalefetteki siyasi partiler ile yakın temasta bulunmaktır. Bir diğer strateji ise Balkanlarda başta Rusya ve AB olmak üzere küresel güçlerin siyasal kontrol sağlamasını engellemek ve bölge ülkelerinin bağımsız bir bölgesel entegrasyon kurmalarının önüne set çekmek. Böylece ABD, Balkanlar'ın kendi kontrolünde şekillenmesini istemekte ve kendisini dışarıda bırakacak bağımsızlık girişimlerinin yanı sıra müttefikleri AB'nin bölgeye ilişkin bağımsız bir politika oluşturma girişimlerine karşı çıkmaktadır.⁵¹

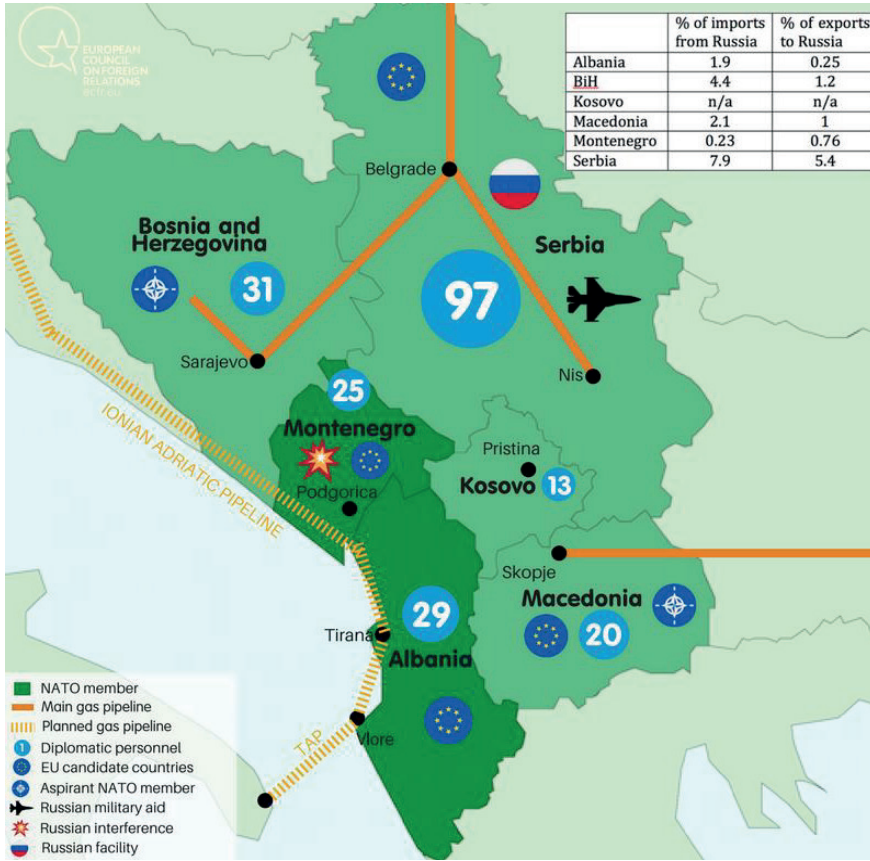
ABD'nin Balkanlar stratejisinin bir başka dayanağını bölgede Rusya ya da AB'nin siyasal kontrol sağlamasını engellemek ve bölge ülkeleri tarafından geliştirilecek bağımsız bir bölgesel entegrasyon girişiminin önüne geçmek oluşturmaktadır. Böylece ABD kendisini dışlayarak bağımsız hareket etmek isteyen çevrelere mesaj vermek istemektedir. Ayrıca ABD, Hazar ve Ortadoğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında önemli güzergâhları Rusya'nın kontrolüne bırakmak istememektedir. Bu çerçevede Rusya'yı denklem dışı bırakacak çeşitli projeler üretmektedir.⁵² ABD'nin NATO varlığı ile bölgede bulunması, Karadağ, Arnavutluk'un NATO'ya üyeliğinin gerçekleşmesine katkı sunması bu projelerden bazılarıdır.

49 A.e., s.178.

50 Doğan Şafak Polat, "NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C:5, Özel Sayı, 2017, s.62.

51 Muaz Kazaz, "NATO'nun Balkanlar Üzerindeki Rolü", Akademik Bakış Dergisi, S:74, 2019, s.73.

52 A.e., s.74.



Harita 1.3: Batı Balkanlarda AB-NATO ve Rusya Etkinliği

Kaynak: European Council on Foreign Relations, (Çevrimiçi) <https://ecfr.eu>, 24.06.2021.

ABD'nin göçmen politikasında, Batı Balkanların geleceği de önemli bir hal almıştır. ABD ve Batı ülkelerinin elçilik, şirket ve sivil toplum çalışanı Afganlıların büyük bölümünün yurt dışına göç etmek için kitleler halinde havalimanına akın etmesi tüm dünyada büyük tartışmalara sahne oldu.

ABD yönetiminin, ABD hükümeti için çalışan Afganlara geçici barınma sağlamak amacıyla önceden bilinenden daha fazla ülke ile gizli görüşmeler yaptığı açıklandı.⁵³ Afganistan'dan çekilen Amerika, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Kosova devletine Afganlı mültecileri alması için ciddi bir talepte bulundu. Bu ülke liderleri, ABD'nin geçici bir süre Afganlıların misafir edilmesi isteğine olumlu cevap verdiler. ABD, Rusya-Çin yayılmacılığının önünü Balkanlarda neo-yeşil kuşak bariyeri oluşturarak, göçmenleri jeopolitik ve jeo-ekonomik formata dönüştürebilir. Ortadoğu ve Asya'nın dinamik Müs-

53 Anadolu Ajansı, (Çevrimiçi) "ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi bölge ülkeleri için ne anlama geliyor?", <https://www.aa.com.tr/analiz/abd-nin-afganistan-dan-cekilmesi-bolge-ulkeleri-icin-ne-anlama-geliyor/2329768>, Erişim Tarihi: 10.08.2021.

luman sosyolojisi yeni stratejik bir denklemin önemli unsuru haline gelebilir. Amerika, Balkan ülkelerindeki, Yugoslavya'nın 1992 dağılma sürecinden bugüne sahip olduğu, çok yönlü siyasi, askeri ve ekonomik yaptırım gücünü mülteci sorununda kullanmak istemektedir.⁵⁴ Bu noktada Balkan Bölgesi'nden kaynaklanıp tüm Avrupa'yı saracak yasa dışı göç, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi problemlerin önüne geçebilmek ABD'nin, Balkan stratejisinin bir başka önemli noktasını oluşturmaktadır.⁵⁵

Görüldüğü gibi ABD, Balkanların ne AB'nin ne de Rusya'nın tekeline girmesini uygun görmemektedir. Bu sebeple önemli meselelerde Balkanlara yönelik politikalar yürüterek bölge siyasetinde etkili olmaktadır. ABD tarafından bölgeye yönelik dış politika kapsamında ekonomik, psiko-sosyal araçlar kullanılarak yumuşak güç faaliyetlerinde bulunmaktadır.

2.4. Çin ve Batı Balkanlar

Çin günümüzde Asya kıtası dâhil dünyanın neredeyse her bölgesinde varlığını hissettirmeyi başarmış bir devlettir. Çin bunu yaparken Dış politikasında ilişkiler ağını ölçülü, temkinli ve emin adımlar ile örmüştür. Böylece uluslararası görünürlüğünü arttırmıştır. Çin'in dış politikasındaki değişiklik Xi Jinping'in son Komünist Parti kongresinde "100. yılında Çin halkın gurur duyacağı süper bir güç yaratacaktır" ifadeleri ile deklare edilmiştir. Kaldı ki bu ifadeler daha önce hiçbir Çin devlet başkanı tarafından açıklanmamıştır.⁵⁶

Çin, dünyadaki birçok ülkenin aksine uluslararası rekabette hiçbir zaman ülkelere askeri müdahale ve iç işlerine karışma seçeneğini düşünmemiştir. Çin ilgilendiği bölge ve ülkelere yatırımlar ile gitmektedir. Devletlerin politikalarına yön verme gibi bir niyeti olmayan Çin bu yüzden göze batmayan bir dış politika yürütmektedir ve dünyada uluslararası diplomatik bir güç olarak değil de uluslararası bir aktör olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷ Dış politikada kurulan her ilişki varılan her ittifak Çin'de ekonomiyi güçlendirmek ve ulusal gelişmeye katkı sağlamak adına yürütülmektedir. Çin her ne kadar siyasi rejim olarak komünizmi benimse bile uluslararası ticarette liberal ekonomi modelini uygulamaktadır. Bu model ülkenin siyasi anlamda uluslararası ilişkilerine de yansımıştır.

54 Osman Atalay, "Balkanlar ABD ve Avrupa'nın Göçmen İstasyonu Olur mu?", (Çevrimiçi) <https://www.sde.org.tr/analiz/balkanlar-abd-ve-avrupanin-gocmen-istasyonu-olur-mu-analizi-23441>, Erişim Tarihi: 13.09.2022.

55 Steven Woehrel, "Future of the Balkans and US Policy Concerns", Congressional Research Service, 2013, s.5.

56 Kutay Karaca, "Çin, Kuşak Yol ve Türkiye", Diplomasi Araştırmaları Derneği. DARD Raporu 1, 2019, s.5.

57 Figen Aydın, "Çin'in Dış Politika Dinamiklerini Anlamlandırmak", İş ve Hayat Dergisi, C:6, S:11, 2020, s.147,148.

Çin'in Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ile oluşturduğu 17+1 (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Makedonya, Karadağ, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan) platformu çerçevesinde “Bir kuşak Bir Yol” (Modern İpek Yolu) Projesini yürütmektedir. İlk başlarda bu proje Çin'in küresel ilişkilerde önemsedığı ekonomik boyut ile dikkatleri çekse de daha sonra uluslararası siyasal sistemde Çin'in yükselişi ile ilgili siyasal bir proje olarak tanımlanır olmuştur.⁶⁰

Çin, bu ilişkilerini her ne kadar diplomatik kanallar yoluyla gerçekleştirmek istese de bölge ülkelerindeki sivil toplum kuruluşları, yerel yapılar ve devlet dışı kurumlar ile de iletişim içerisinde olmaktadır. Bu ilişkilerde Çin, bölge ülkelerine alt yapı, ulaşım, lojistik ve ticaret alanlarında yatırım yaparak işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir.⁶¹

Son yıllarda Çin'in Batı Balkan ülkeleriyle idari ve kurumsal işbirliği ilgiyle izlenmektedir. Geleneksel olarak AB, üyelik süreci bakımından yasal ve kurumsal uyumu sağlama amacındayken, Çin bakanlıklar, sivil toplum kuruluşları ve şirketler ile pratik işbirliğine odaklanmıştır. Çin, AB ile bölge ülkeleri arasındaki süregelen siyasi ve ekonomik yakınlaşma eksikliğini de kullanarak Batı Balkanlara yönelik alt yapı ve enerjiden, kültüre, medyaya, üniversitelere partilere kadar uzanan kapsamlı bir yaklaşımı sergilemektedir.⁶² Bu çerçevede Çin kültürel diplomasiyi bir araç olarak kullanmaktadır. Bunlardan biri de eleştirilere maruz kalan dil odaklı Konfüçyüs Enstitüleridir. Bu Enstitülerde akademik düzeyde Çin ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

60 Budeanu, a.g.e., s.5.

61 Mustafa Çuhadar, “Çin'in Balkanlar'da ne işi Var?”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (Çevrimiçi) <https://www.21yyte.org>, Erişim Tarihi: 13.10.2022.

62 Vladimir Shopov, “Decade of Patience: How China Became a Power in The Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, Policy Brief, 2021, s.2.



Harita 1.5: Batı Balkanlardaki Çin Kültür Merkezleri ve Konfüçyüs Enstitüleri

Kaynak: *European Council on Foreign Relations, February 2021, (Çevrimiçi) ecfr.eu, 12.06.2022.*

Çin düşük bir taban çizgisinde gitse bile Batı Balkanlarda yürüttüğü liberal ticaret etkili olmaktadır. Çin Avrupa pazarına açılmak için Batı Balkanları ticari bir kapı olarak görmektedir. Çinin amacı ülkeleri siyasi olarak değil de ekonomik olarak yanına çekmek olduğu için bunda fazla zorlanmamaktadır. Altyapı ve finans gibi kilit sektörler ile kendine yer edinmeyi başarmıştır. Çin'in zayıf ekonomilere sahip olan AB üyesi olmamış Batı Balkan ülkelerine yönelik yaptığı ekonomik ve sosyal yatırımlar Batı Balkan bölgesinde Çin'e olan sempatiyi arttırırken AB ve ABD gibi batılı güçlerin liderliklerinin sorgulanmasına neden olmaktadır.⁶³

Batı Balkan ülkelerinin çoğu yönetilebilir borçlara sahipken Çin'in bu yükümlülüklerdeki payı Sırbistan ve Bosna-Hersek'te yaklaşık %15 Makedonya'da %20'den fazla Karadağ'da ise %40'dan fazladır. Çin'in Batı Balkanlar'daki ekonomik varlığının bir diğer unsuru da 5G ağının inşasıdır. Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Bosna-Hersek 5G alt yapısının Çin tarafından geliştirilmesini onaylamış, Sırbistan Çin menşeli Huawei'yi ana ortakları olarak kabul etmiştir.⁶⁴

63 Anastas Vangeli, "The Impact of China Resilience in the Western Balkans", European Union Institute for Security Studies, Ed. Sabina Lange, Zoran Nechev, Florian Trauner, ISSUE Report No: 36, 2017, s.57.

64 Shopov, a.g.e., s.10.

Çin'in söz konusu ülkelere yatırımlarına bakılacak olursa; Arnavutluk'ta Çinli firma Geo-Jade Petroleum önemli bir yatırım ile ülkedeki ana petrol çıkarma sahasının imtiyazını aldı. Daha sonra Chia Everbrigt şirketi Tiran havalimanının imtiyazını aldı. Bu yatırımlar Çin'in Arnavutluk ekonomisine kademeli olarak girdiğinin bir göstergesidir. Ayrıca Çin Arnavutluk'un üçüncü dış ticaret ortağı konumundadır. Bosna-Hersek'te ise Çin'in yatırımları sınırlı olmakla birlikte daha çok yatırımlara kredi temin etme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Tuzla'daki elektrik santralinin genişletilmesi için kredi Çin'den temin edilmiştir. Yine Luka ve Novi Grand arasındaki yol Saraybosna tramvay yenilenmesi ve Hersek'te demiryolu inşaatı projeleri Çin destekli olmuştur.⁶⁵

Kosova'da ise Çin'in herhangi bir yatırımı yoktur. Fakat ticari alanda ülkenin en önemli ticaret ortaklarından birisidir. Karadağ'da ise Çin'in en büyük yatırımı Bar-Boljare oto yolun yapımıdır. Aynı zamanda Yine Karadağ'da Pljevlja termik santralinin yapımını Çinli bir şirket üstlenmiştir. Çin dış ticarete Karadağ'ın en önemli partnerlerinden biridir. Makedonya'da ise Çin'in iki büyük yatırımı söz konusudur. Bunlar Miladinovtzi-Shtip ve Kichevo-Ohrid otoyollarıdır. Çin aynı zamanda Makedonya'nın en önemli dış ticaret ortağıdır.⁶⁶

Çin'in Batı Balkanlarda gerek siyasi gerekse yatırımlar açısından kilit olarak sayılabilecek ülke Sırbistan'dır. Sırbistan, Çin açısından Batı Balkanlar'da ekonomik, siyasi, kültürel alanlarda ilişki içinde olduğu stratejik ülke konumundadır. Çin'in 2022 yılı sonu itibarıyla Sırbistan yatırımı yaklaşık 491,5 milyon avroluk olarak gerçekleşmiştir. Çin'in Sırbistan'daki en önemli yatırımı Belgrad-Budapeşte hızlı tren projesidir.⁶⁷ Bu hattın Yunanistan-Pire limanına kadar uzatılması planlanmaktadır. Çin'in Sırbistan'daki ikinci önemli yatırımı ise Çinli Hesteel Group'un demir üreticisi Zelezara Smederevo'yu satın almasıdır. Aynı zamanda Çin'in Zijing Madencilik grubu Timok bakır-altın projesine 3.8 milyar yatırım yapacak.⁶⁸ İki ülke arasındaki ticarete güçlü büyümenin yanı sıra yüksek yatırım girişi nedeniyle Sırbistan ve Çin, Sırbistan'da Yuan takas piyasası kurmaya karar verdiler.⁶⁹

Çin'in Batı Balkan ülkelerine yönelik uyguladığı politikaları COVID-19 salgın döneminde de kendisini hissettirmiştir. Pandemi döneminde ölüm

65 Branislav Stanicek, Simona Tarpova, "China's Strategic Interests in the Western Balkans", European Parliament, Briefing Report, Member's Research Service, 2022, s.4.

66 A.e., s.5.

67 Balkannews, "Çin Sırbistan'ın en büyük yatırımcısı oldu", 26.10.2022, (Çevrimiçi) <https://www.balkannews.com.tr/ekonomi/cin-sirbistanin-en-buyuk-yatirimcisi-oldu-h4759.html>, Erişim Tarihi: 10.09.2023.

68 Ekonomim, "Çin'den Sırbistan Bakır Projesine 3. 8 milyar dolar", 12.09.2023, (Çevrimiçi) <https://www.ekonomim.com/sectorler/madencilik/cinden-sirbistan-bakir-projesine-38-milyar-dolar-haberi-707593>, Erişim Tarihi: 14.12.2023.

69 T.C. Ticaret Bakanlığı Belgrad Ticaret Müşavirliği, "Sırbistan ve Çin Yuan Takas Piyasası Kuracak", 25.12.2023, (Çevrimiçi) dtysb.ticaret.gov.tr/blog/post/22538, Erişim Tarihi: 02.01.2024.

sayıları yüksek olan Batı Balkan ülkeleri salgın sürecinde Batı'yı özellikle de AB'yi kendileri ile yeterince ilgilenmediği ve başta aşı olmak üzere diğer sağlık malzemelerinin tedarikinde yavaş davrandığı için eleştirmişlerdir. Batı'nın içe kapanması hızlı politika üretmedeki zafiyeti nedeniyle bölgede “yükselen öteki” olarak tarif edilen Çin sağlık ekipmanlarından, ilaçlara, maskelere ve kredilere kadar gerekli yardımları yaparak Batı Balkan ülkeleri ile Bir Kuşak Bir Yol Projesi ile geliştirildiği ilişkileri “sağlık diplomasisi” yoluyla da pekiştirmesini bilmiştir.

Özet olarak; Çin “Bir kuşak Bir Yol” Projesi ile Tarihi İpek Yoluunu tekrar canlandırarak Pekin-Londra'yı birleştirmeyi ve dünya siyasetinin merkezini Batı'dan Doğu'ya çekmek istemektedir. Aynı zamanda dünya ticaretini kendi etki alanına almayı planlamaktadır. Ona bu amaçlarına ulaşmasında yardımcı olan bölgelerden biri de Batı Balkanlardır. Çin de önemli bir uluslararası siyasi ve ekonomik güç olarak Batı Balkan bölgesi ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Çin, Balkan Coğrafyasında son dönem faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle Balkanlarda yatırım yapan, bölge ülkelerine düşük faizli yüksek ölçekli kredi veren, geleneksel olarak bölge ülkelerinin iç siyasetlerine müdahil olmamaya özen gösteren Çin bölgede nüfuzunu her geçen gün arttırmaktadır. Çin, bölgede AB ve ABD'ye karşı siyasi nüfuzunu, ekonomik hamleleri ile desteklemekte, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı “Tek Kuşak Tek Yol” projesi bağlamında aktarma noktaları olarak görmektedir.

2.5. Türkiye Açısından Bölgenin Önemi

Türkiye son 20 yılda ekonomik büyüme ve dış politikadaki çeşitliğin doğal bir uzantısı olarak Balkanlarda dikkate değer bir aktör haline gelmiştir. Balkan coğrafyası coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından da Türkiye için oldukça önem taşımaktadır. Balkanlar ile ülkemiz arasındaki ilişkilerin kökleri oldukça derindir.

Balkan coğrafyasının batı bölümü 200 yıl, doğu bölümü ise 400-450 yıl Türklerin egemenliği altında kalmıştır. Bu dönemlerde Balkan halkları en huzurlu dönemlerini Osmanlı hâkimiyeti altında geçirmişlerdir. Özellikle Osmanlı Millet Sistemine bağlı olarak içişlerinde özgür bırakılmışlardır. İki taraf için bu ilişkiler, kökleri ortak değerlerimize dayanan komşuluk, dostluk ve bazılarıyla müttefiklik bağlarından güç alan bir bütün olarak tanımlanabilir. “Bölgesel Sahiplenme” ve “Kapsayıcılık” ilkelerine göre şekillenen Türkiye'nin Balkan politikasının dört ana eksenini; üst düzey siyasi diyalog, herkes için güvenlik, ekonomik entegrasyon ve bölgedeki çok etnik yapılı, çok kültürlü, çok dinli toplumsal oluşumun muhafaza edilmesi oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri ile “ortak çıkar alanları” yaratarak mevcut iş birliğinin daha da ileriye taşınarak bölgesel entegrasyonun sağlanması Türkiye'nin ana hedeflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

70 T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Balkan Politikası, Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, (Çevrimiçi),<https://>

Türkiye'nin Balkan politikası “sıfır toplamı bir yaklaşım” değildir. Türkiye bu politika çerçevesinde bölgenin kronik sorunları için çözüm ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü yayılcı milliyetçi eğilimler ile mücadele ancak devletlerin egemen eşitliği ile mümkündür. Bu bağlamda Türkiye Batı Balkan devletlerinin sınırları içerisinde yaşayan azınlıklara karşı ayırım yapmamaya özen göstermektedir. Aynı zamanda Balkan coğrafyasındaki ülkelerin Avrupa-Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme çabaları çerçevesinde bölge ülkelerinin NATO ve AB üyelikleri Türkiye tarafından hep desteklenmiştir. Özellikle bölge ülkelerinin AB'ye yönelik üyelik süreçlerinin sadece bölge ülkelerinin ekonomik ve politik sorunlarının çözümüne katkı yapmakla kalmayacağı aynı zamanda Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere olumlu yansıtacağı kabul görmüştür.

Türkiye bu hedeflerini gerçekleştirirken Balkan Coğrafyasında yaşayan Müslüman Türkleri bir köprü olarak görmektedir. Bu bağlamda tarihsel, kültürel ve dinsel yönden derin bağlarımızın olduğu Müslüman Türkleri, Türkiye açısından bölgeyi önemli kılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Yunanistan'daki Batı Trakya Müslüman Türk azınlığı Türkiye'nin yakın takibindedir. Batı Trakya sorunu 1878-87 Osmanlı-Rus savaşından gelen bir sorundur. Bu savaştan sonra Rusların eline geçen bölgeye Bulgar komiteciler yerleştirildi. ⁷¹ Batı Trakya sorununa bu bölgede yaşayan Müslüman-Türk azınlığın ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve din gibi önemli unsurlarının tehdit altına girmesi olarak bakabiliriz. Batı Trakyalı Türk azınlığın varlıklarına ve huzurlarının kaçmasına yönelik gelişmeler sorunun temelini teşkil etmektedir.

Batı Trakya'da sayıları 150.000 civarında Müslüman Türk azınlığı yaşamaktadır. 1923 Lozan antlaşması ile Batı Trakya Türk toplumuna azınlık statüsü verilmiştir. Lozan Antlaşması'nın 37. ila 44. maddeleri, Türkiye'deki Müslüman olmayan Azınlıkların haklarına ilişkin düzenlemeleri içermekte; 45. maddesi ise Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklara tanıdığı bu hakların, Yunanistan tarafından topraklarında bulunan Müslüman Azınlığa tanındığını belirtmektedir.⁷² Batı Trakya sorunu Lozan Barış antlaşmasından sonra daha da önem kazanmıştır. Sorunun günümüze kadar gelmesinin sebebi Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin haklarını teminat altına alan başta Lozan antlaşması olmak üzere imza attığı taahhütleri uygulamaya koymaması ya da eksik uygulamasıdır.

Türk-Yunan ilişkilerinin seyrine paralel olarak Yunanistan yönetiminin Batı Trakya Türk Azınlığının “vatandaşlık haklarını” kullanmaları bakımın-

www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler, Erişim Tarihi: 05.09.2022.

71 Serap Toprak, “Türk-Yunan Siyasi İlişkileri Çerçevesinde Batı Trakya Sorunu”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:3, S: 1, 2014, s.44.

72 T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Yunanistan'daki Türk Varlığı”, <https://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.08.2023.

dan günümüzde olumlu değişiklikler olmuşsa da, “azınlık hakları” konusunda herhangi bir iyileşme görülmemektedir. Tersine, eğitim, dini özgürlükler ve siyasi temsil alanlarında geriye gidiş olduğu görülmektedir.

Çift dilli azınlık okullarının açılmaması, azınlık okullarının kapatılması ve birleştirilmesi, yeni azınlık okullarının açılmasına izin verilmemesi, nitelikli öğretmenlerin olmayışı, azınlığın okullarını yönetme/denetleme özerkliğinin gözetilmemesi: eğitim alanındaki sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dini özgürlükler açısından ise Yunan yönetimi Müftülerin Yunan yönetimince tayinle işbaşına getirilmeleri şeklinde yeni bir uygulama başlatmıştır. Bunun neticesinde bugün Gümölcine ve İskeçe’de, hem Azınlık tarafından seçilmiş Müftüler hem de Yönetim tarafından “Atanmış Müftüler” bulunmaktadır. “Atanmış Müftüler”, Yunan makamlarınca muhatap kabul edilmesine rağmen kendilerine bağlı camilerin sayısı ve azınlıkla ilişkileri bakımından işlevsiz bir konumda bulunmaktadırlar.

Siyasi temsil sorunu ise; Batı Trakya Türklerinin karşılaştığı önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçim yasasında 24 Ekim 1990 yılında yapılan değişiklik ile %3 ‘lük ülke barajı uygulaması daha önce baraj engeline takılmadan seçilebilen Batı Trakyalı Müslüman bağımsız milletvekillerinin seçilmesini engellemiştir. Çünkü Yunanistan da % 3 ‘e tekabül eden oy oranı yaklaşık 200 bin olmaktadır. Bu da azınlık mensuplarının milletvekili seçilebilmeleri için diğer siyasi partilerden aday gösterilmeleri zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.⁷³ Batı Trakya Türklerinin hakları dendiğinde bu haklar için mücadele eden Dr. Sadık Ahmet unutulmamalıdır. Sadık Ahmet, 1980’li yıllarda Batı Trakya’da özgüveni cesareti, bilgisi ve eğitimiyle ön plana çıkarak Batı Trakya Türklerinin lideri ve sesi olmuştur.

Ekonomik dinamikler, Batı Balkan bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bir diğer ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaşın bitiminden itibaren dünyanın çeşitli bölgelerinde kalıcı bir ekonomik aktör olarak olmanın yollarını arayan Türkiye özellikle 2000’li yıllardan sonra bölgeye ekonomik olarak da ilgi göstermiştir. Özellikle yüksek işsizlik ve alt yapı eksikliklerinin bulunduğu bölge ülkelerinde ekonomik partner olarak daha önemsenir hale gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin bölgede ekonomik varlığının en önemli ayağını doğrudan yatırımlar oluşturmuştur. Türkiye’deki sanayi bölgelerine olan yakınlığı, Avrupa, Rusya ve Akdeniz pazarlarına kolay ulaşılabilirliği ile altyapı, tarım, sanayi ve hizmet sektörü bakımından görece az gelişmiş durumda bulunması Balkanları Türk girişimcileri için uygun bir coğrafya haline getirmektedir.⁷⁴

73 Eren Alper Yılmaz, “Batı Trakya Türklerinin Üzerine Bir Değerlendirme”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, C:6, S: 3, 2019, s.256.

74 Mehmet Uğur Ekinci, “Türkiye-Balkan İlişkileri”, Analiz, SETA Yayınları, S:204, 2017, s.9.

Batı Balkanlardaki Türk yatırımcılar, telekomünikasyon, enerji, ulaşım, turizm, inşaat ve finans gibi stratejik sektörler de dâhil olmak üzere birçok alanda varlık göstermektedir. Özel sektörün bu bölgedeki yatırımları, hükümet ve resmi kurumlarca ikili anlaşmalar, teşvikler ve tanıtım faaliyetleri gibi yollarla desteklenmektedir.

Batı Balkan bölgesini Türkiye açısından önemli kılan bir diğer faktör son dönemde bölge ülkeleri ile dış ticaretin artmasıdır. Türkiye'nin bölge ülkelerinin tamamıyla Serbest Ticaret Antlaşması bulunmaktadır. Bu bağlamda Arnavutluk ile 2008 yılında yürürlüğe girmiş antlaşma Türkiye'nin ülke ile olan ticaret hacmine olumlu katkı yapmıştır. 2021 yılında Türkiye'nin Arnavutluk'la dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %67 oranında artarak 851 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bosna Hersek ile 1 Temmuz 2003 tarihinde imzalanmış olan Serbest Ticaret Antlaşması bu ülke ile olan karşılıklı ticaretin artması açısından çok önemli bir vasıta. Söz konusu antlaşma uyarınca, iki ülke arasındaki ticarete gümrük ve eş etkili vergiler 2007 yılından itibaren sıfırlanmıştır. Bu çerçevede Bosna-Hersek ile olan ticaret hacmi 2020 yılında 650 milyon dolar iken 2021 yılında ticaret hacmi %34 artışla 876 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.⁷⁵ Türkiye-Karadağ Serbest Ticaret Antlaşmasının 2010 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye'nin Karadağ ile olan ticari ilişkilerinde bir artış yaşanmıştır. 2020 yılındaki ihracat 103 milyon dolardan 2021 yılında 111 milyon dolara çıkmıştır. İthalatta 2020 yılında 18 milyon dolardan 2021 yılında 21 milyon dolara çıkmıştır.⁷⁶

Türkiye ile Kosova arasında 2019 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Antlaşması bulunmaktadır. Türkiye'nin 2020 yılında ülkeye olan toplam ticareti 378 milyon dolar iken bu değer 2021 yılında % 46 lık artış ile 576 milyon dolara çıkmıştır.⁷⁷ Türkiye'nin Makedonya ile 2000 yılında yürürlüğe girmiş Serbest Ticaret Antlaşması bulunmaktadır. Bu antlaşmaya bağlı olarak iki ülke arasındaki ticaret hacminde bir artış yaşanmıştır. 2001 yılında 99 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2021 yılına kadar sürekli artmış ve 2021 yılında 772 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁷⁸ Türk ürünlerinin AB'ye ulaşımı açısından Sırbistan Türkiye açısından kilit ülke konumundadır. 2010 yılında iki ülke arasında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması gereği 2015 yılından itibaren sanayi ürünlerin karşılıklı ithalatı gümrüksüz

75 T.C. Ticaret Bakanlığı, "Bosna-Hersek Ülke Profili", 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022;

76 T.C. Ticaret Bakanlığı, "Karadağ Ülke Profili", 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.

77 T.C. Ticaret Bakanlığı, "Kosova Ülke Profili", 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022;

78 T.C. Ticaret Bakanlığı, "Makedonya Ülke Profili", 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022;

gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin 2010 yılındaki ihracatı 600 milyon dolar iken bu rakam 2021 yılında 2.039 milyar dolara çıkmıştır. Yine aynı şekilde ithalat 2010 yılında 123 milyon dolar iken 2021 yılında 471 milyon dolara çıkmıştır.⁷⁹

Türkiye'nin bölgedeki imajı da siyasi varlığı üzerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan sonra Batı Balkanlarda “yumuşak güç” politikalarını ve kamu diplomasisi yaklaşımlarını daha etkin kullanan Türkiye bölgede olumlu bir algı yaratmıştır. Batı Balkan ülkeleri, Türkiye ile ortak bir tarihe sahip olması ve Türk ve/veya Müslüman bir nüfusa sahip olmaları nedeniyle daima Türkiye'nin ilgi alanında olmuştur. Özellikle Türk ve Müslüman azınlıkların varlığı, kamuoyu oluşturma anlamında Ankara'nın yumuşak gücünün Balkanlar'daki temelini oluşturmaktadır. Çünkü Batı Balkanların yaklaşık 20 milyonluk nüfusunun yaklaşık 8 milyonluk kısmını Müslümanlar oluşturmaktadır. Türkiye bu yumuşak gücünü Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) aracılığı ile bölge ülkelerinin tamamında eğitim, sağlık, cami ve kilise restorasyonları, köprü yapımı, temiz su kaynaklarına ulaşım gibi konularda çeşitli çalışmalar yaparak göstermektedir. Türkiye'nin Balkan coğrafyasında 12 TİKA koordinatörlüğü vardır.⁸⁰

Türkiye, eğitim konusunda da bölge ülkelere destek vermektedir. Türkiye Maarif Vakfı farklı düzeylerde eğitim-öğretim faaliyetleri için Batı Balkanlarda çalışmalar yapmaktadır. Vakıf, Arnavutluk'ta 4, Bosna-Hersek'te 3, Kosova'da 7, Makedonya'da 5 olmak üzere anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise açmıştır. Yunus Emre Enstitüsü, Türkçe ve Türk kültürünün öğretilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Bu Enstitü, Balkan ülkelerinin büyük çoğunluğunda Türkçe eğitimi için Türkiye'den hocalar getirtmekte ve bunları Türkoloji Projesi kapsamında yapmaktadır. Aynı zamanda Enstitü eliyle bölgede birçok üniversite açılmış, bu üniversitelerde, Türk dili bölümleri açılarak Türkçenin ilk ve ortaöğretimde seçmeli ders olarak verilmesi sağlanmıştır. Hali hazırda Bosna Hersek ve Makedonya'da ülkelerin önde gelen yükseköğretim kuruluşları haline gelmiş Türkiye'nin destek verdiği iki üniversite faaliyet göstermektedir.⁸¹ Aynı zamanda yaşanan COVID-19 küresel salgınında Türkiye'nin Sırbistan, Karadağ, Kosova, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya yaptığı maske, tulum, hızlı tanı kitinden oluşan sağlık malzemeleri yardımları yumuşak gücün ve kamu diplomasisinin sağlık ayağını oluşturmaktadır. Bu faaliyetler Türkiye'nin Batı Balkanlardaki görünürlüğü ve tanınırlığını daha da artırmakta ve bölge ile Türkiye arasındaki bağları güçlenmektedir.

Türkiye'nin bölgedeki varlığını önemli kılan bir başka unsur Soğuk sa-

79 T.C. Ticaret Bakanlığı, “Sırbistan Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022

80 Elif Hande Paçaoğlu, “Balkanlarda Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü” Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C:3, S: 6, 2020, s.51.

81 A.e., s.56.

vaş sonrası özellikle Bosna-Hersek'te yaşanan ve insani boyutlarını aşan çatışmaları durdurmaya yönelik NATO ve BM Barışı destekleme hareketlerine Türkiye Silahlı Kuvvetleri de katılmış olmasıdır. Türkiye hali hazırda savaş-tan sonra barışı korumak adına Bosna-Hersek'te konuşlanan EUFOR Althea Barış gücüne 250 asker ve Kosova'daki Uluslararası Barış Gücüne-KFOR ise 400 asker ile destek sağlamaktadır.⁸²

Görüldüğü gibi, Türkiye ile Avrupa'yı birbirine bağlayan Balkan coğrafyasında bir çatışma ihtimalinin ortaya çıkması Türkiye'nin güvenliği için risk oluşturmasının yanı sıra Balkanlar ve Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin son zamanlarda artan gerilimleri Makedonya'daki etnik Makedon ve Arnavutların siyasi temsilcileri, Kosova, Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki siyasi liderler de dâhil olmak üzere birçok farklı siyasi çevreyle yakın diyalogu sayesinde azaltabilir. Çünkü Balkanlarda barış ve istikrar ortamından en fazla yarar, bu ortamın bozulmasından ise en fazla zarar görecektir. Bu yüzden Türkiye Batı Balkan bölgesine yönelik yürüttüğü dengeli ve planlı politikasını sürdürmelidir.

82 T.C. Milli Savunma Bakanlığı, "Barışı Destekleme Harekâtı, Devam Eden Görevler", (Çevrimiçi) <https://msb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.09.2022.

KAYNAKÇA

- Ak, M. Ali, "Rol Teorisinin Ontolojik Güvenlik Boyutunun İncelenmesi: Vladimir Putin'in Balkanlar Politikası: Sırbistan Örneği", *İçtimaiyat, Osmanlıdan Günümüze Balkanlar, Özel Sayısı, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023, s.179-199.
- Akdeniz, Hüsmen, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, C:1, S:2, Ankara, Eylül 2003.
- Akhiyadov, Mokhmad, "Rusya Balkanlar Kışkacında", *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 20.03.2019, (Çevrimiçi) [insamer, com/tr/rusya-balkanlar-kiskacin-da_2065.html](http://insamer.com/tr/rusya-balkanlar-kiskacin-da_2065.html), Erişim Tarihi: 15.10.2022.
- Anadolu Ajansı, "ABD Afganistan'dan çekilmesi bölge ülkeleri için ne anlamageliyor?" (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-afganistan-dan-cekilmesi-bolge-ulkeleri-icin-ne-anlama-geliyor/2329768>, Erişim Tarihi: 18.03.2022.
- Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, "Rusya'nın Balkanlara Yönelik Politikası ve Ukrayna Krizi-1", ankasam.org, Erişim Tarihi: 12.05.2022.
- Arı, Tayyar, Pirinççi, Ferhat, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika Dergisi*, C:3, S:1, 2011, s.1-30.
- Arısoy, İ. Alper "Balkanlarda Ekonomik Bütünleşme Eğilimlerinin Coğrafi ve Tarihsel Temelleri", Ed. Tolga Sakman, *İstanbul Balkanlarda Çok Boyutlu Entegrasyon*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2015.
- Atalay, Osman, "Balkanlar ABD ve Avrupa'nın Göçmen İstasyonu Olur mu?", (Çevrimiçi) <https://www.sde.org.tr/analiz/balkanlar-abd-ve-avrupanin-gocmen-istasyonu-olur-mu-analizi-23441>, Erişim Tarihi: 13.09.2022.
- Aydın, Figen, "Çin'in Dış Politika Dinamiklerini Anlamlandırmak", *İş ve Hayat Dergisi*, C:6, S:11, 2020, s.145-155.
- Balkannews, "Çin Sırbistan'ın en büyük yatırımcısı oldu", 26.10.2022. (Çevrimiçi) <https://www.balkannews.com.tr/ekonomi/cin-sirbistanin-en-buyuk-yatirimcisi-oldu-h4759.html>, Erişim Tarihi: 10.09.2023.
- Batı, G. Ferhat Küresel Enerji Politikasında Balkan Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği Paradigması", *Journal EMI Dergisi*, C:1, S:1, 2017, s.19-28.
- Bechev, Dimitar, "Russia's Foray into the Balkans: Who Is Really to Blame?", *Foreign Policy Research Institute Black Sea Strategy Papers*, 2017, s.3-4.
- Bechev, Dimitar, "Understanding Russia's influence in the Western Balkans", *Hybrid CoE Strategic Analysis* 11, 2018, s.1-8.
- Bocutoğlu, Ersan, "Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler", *SESSION, Bölgesel Çalışmalar, International Conference on Eurasian Economies, Kırgızistan*, 2017, s.265-271.
- Brzezinski, Zbigniew, *Kontrollden Çıkmış Dünya (Yirmi birinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa)*, Çev. Haluk Menemencioglu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

- Budeanu, A. Ioana, “16+1 in China-EU Relations A vehicle for a sustainable connectivity platform”, China-CEE Institute, No: 6, 22 June 2018, s.1-10.
- Çelik, K. Ertan, Erol, M. Seyfettin, “Kuşak Yol Girişimi Bağlamında ABD’nin İran Politikasının Analizi”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, C:3, S:2, 2019, s.11-41.
- Çuhadar, Mustafa, “Çin’in Balkanlar’da ne İşi Var?”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (Çevrimiçi) <https://www.21yyte.org>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- Demirci, S. Rüstemova, Rusya’nın Balkan Politikası, Türk Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 18 Haziran 2008, (Çevrimiçi) https://tasam.org/trTR/Ice-rik/899/rusyanin_balka_politikasi, Erişim Tarihi: 13.09.2021.
- Djokic, Aleksandar, “The Perspectives of Russia’s Soft Power in the Western Balkans Region”, RUDN Journal of Political Science, C:22, S:2, 2020, s.231-244.
- Ekinci, M. Uğur, “Türkiye-Balkan İlişkileri”, Analiz, SETA Yayınları, S:204, İstanbul, 2017, s.1-20.
- Ekonomim, “Çin’den Sırbistan Bakır Projesine 3.8 milyar dolar”, 12.09.2023,(Çevrimiçi),<https://www.ekonomim.com/sektorler/madencilik/cinden-sirbistan-bakir-projesine-38-milyar-dolar-haberi-707593>, Erişim Tarihi: 14.12.2023.
- Eminoğlu, Ayça, Anıl Ç. Erkan, “Dış Politikada Enerjinin Materyalleştirilmesi ve Rusya Federsyonu”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:17, S:4, 2019, s.316-333.
- European Comission –Press Release, “RE-Power EU. A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition” Brussels, 18 May 2022,https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131,Erişim Tarihi:07.09.2023
- Galeotti, Mark, “Do The Western Balkans Face A Coming Russian Storm”, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, ecfre.eu, 2018, s.1-27.
- Göral, Emirhan “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye’nin Balkan Politikasının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi”, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C:21, S:2, 2013, s.99-118.
- İlhan, Suat, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, TİKA. Avrasya Etüdleri, C:2, S:3, 1995, s.23-36.
- Kamalov, İlyas, “Soğuk Savaş Sonrası Rusya’nın Balkan Politikası”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:13, 2007, s.100-113.
- Karaca, Kutay, “Çin, Kuşak Yol ve Türkiye”, Diplomasi Araştırmaları Derneği, DARD Raporu 1, 2019, s.1-7.
- Kaya,Sezgin; Mammadde, Agil, “Çin’in Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkilerinin Akıllı Güç Kavramı Bağlamında Analizi”, Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, C:2, S:1, 2019, s.38-55.
- Kazaz, Muaz, “NATO’nun Balkanlar Üzerindeki Rolü”, Akademik Bakış Dergisi, S:74, 2019, s.69-89.

- Kodaman, Timuçin, Haktan, Birsal “21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi ve Türkiye’ye Etkilerinin Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:19, S:1, 2014, s.49-64.
- Kurt, Halil, Yaşar, Ayşe “Balkan Yarımadasının Jeopolitiği”, Namık Kemal Üniversitesi IBANESS Kongreler Serisi Basılmış Bildiriler Kitabı, Tekirdağ, 24-25 Mart, 2018, s.428-444.
- Kutlay, Muzaffer, “Yüzyıl Sonra Balkanlar” AB zincirinin Eksik Halkası: Batı Balkanlar”, Çerçeve Dergisi, Y:21, S:62, 2013, s.90-95.
- Menegazzi, Silvia, “China’s Foreign Policy and Ideational Narratives: Key Trends and Major Challenges”, Understanding China Today, An Exploration of Politics, Economics, Society and International Relations, Ed. Silvio Beratta vd., 2017.
- Morina,Engjellushe, “Power of Need: Energy Security in the Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, ecfre.eu, 2022.
- Özbek, O. Metin “Türk Dış Politikasında Balkanlar”, Balkan Diplomasisi, Der. Ömer Lütem ASAM Yayınları, Balkan Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara, 2001
- Paçaoğlu, E. Hande, “Balkanlarda Türkiye ve Avrupa Birliği’nin Yumuşak Gücü” Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C:3, S:6, 2020, s.35-69.
- Polat, D. Şafak, “NATO ve Rusya Federasyonu’nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C:5, Özel Sayı, 2017, s.51-66.
- Progonati, Erjada, “Rusya’nın Balkanlar Politikası”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S:45, 2015, s.105-125.
- Sander, Oral Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, 1969.
- Sediroğlu, S. Cem, “Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlarda Türk Dış Politikası Amaçları ve Bu Amaçlar Ekseninde Türk Silahlı Kuvvetleri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:3, S:2, 2023, s.1099-1116.
- Shopov, Vladimir, “Decade of Patience: How China Became a Power in The Western Balkans”, European Council on Foreign Relations, Policy Brief, 2021, s.1-27.
- Stanicek, Branislav, Tarpova, Simona, “China’s Strategic Interests in the Western Balkans”, European Parliament, Briefing Report, Member’s Research Service, 2022, s.1-10.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Balkan Politikası, Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, (Çevrimiçi) https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.09.2022.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Yunanistan’daki Türk Varlığı”, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.08.2023.
- T.C. Enerji Bakanlığı. “Doğal Gaz Boru Hatları”, (Çevrimiçi) enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatları, Erişim Tarihi: 05.09.2021
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı, “Barışı Destekleme Harekâtı, Devam Eden Görevler”, (Çevrimiçi) <https://msb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.09.2022.

- T.C. Ticaret Bakanlığı Belgrad Ticaret Müşavirliği, “Sırbistan ve Çin Yuan Takas Piyasası Kuracak”, 25.12.2023, (Çevrimiçi) [dtybs.ticaret.gov.tr / blog / post / 22538](http://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/22538), Erişim Tarihi: 02.01.2024.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, “Bosna-Hersek Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, “Karadağ Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, “Kosova Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, “Makedonya Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, “Sırbistan Ülke Profili”, 2022, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- Telli, Azime Demirtaş, Işıl, Küresel Enerji Politikasında Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:18, S:2, 2019, s.271-290.
- TESAD, “Türk Akım Projesi Bağlamında Rusya’nın Değişen Enerji Politikası” (Çevrimiçi) [https://www. tesadernegi. org. /turkakim-projesi-baglaminda-rusyanin-degis-en-enerji-politikasi](https://www.tesadernegi.org.tr/turkakim-projesi-baglaminda-rusyanin-degis-en-enerji-politikasi) 12. 09. 2022.
- Toprak, Serap, “Türk-Yunan Siyasi İlişkileri Çerçevesinde Batı Trakya Sorunu”, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:3, S: 1, 2014, s.43-54.
- Trade Map, (Çevrimiçi) [https://www. trademap. org](https://www.trademap.org), Erişim Tarihi: 26.11.2022
- TUIÇ AKADEMİ, “NabuccoProjesi”,2012,(Çevrimiçi),<https://www.tuiçacademi.org>. Erişim Tarihi: 05.09.2021
- Tüysüzöğlü, Göktürk, “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Balkanlar Stratejisi”, Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler Kitabı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, No:413, Kocaeli, 2011.
- Vangeli, Anastas, “The Impact of China Resilience in the Western Balkans”, European Union Institute for Security Studies, Ed. Sabina Lange, Zoran Nechev, Florian Trauner, ISSUE Report No: 36, 2017.
- Wallerstein, Immanuel, Jeopolitik ve Geo-kültür, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Woehrel, Steven, “Future of the Balkans and US Policy Concerns”, Congressional Research Service, 2013, s.1-15
- Yılmaz, E. Alper, “Batı Trakya Türklerinin Üzerine Bir Değerlendirme”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, C:6, S:3, 2019, s.252-260.
- Yılmaz, Sait, “Jeopolitik ve Strateji”, Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, C:8, S:61, 2009, s.1-29.